

Güvenlik Stratejileri Dergisi

The Journal of Security Strategies

ATATÜRK STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
THE ATATÜRK INSTITUTE OF STRATEGIC STUDIES

Cilt/Volume: 15

Sayı/Issue: 30

Haziran/June 2019

BASKI / PRINTED BY

Millî Savunma Üniversitesi Merkez Basımevi / Turkish National Defense University Main Publishing House

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ / CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Millî Savunma Üniversitesi
Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
Yenilevent / İSTANBUL
TÜRKİYE

Telefon / Phone : 0 212 398 01 00 (3832)

E-posta / E-mail : makale@msu.edu.tr
guvenlikstratejileri@gmail.com

Web : www.msu.edu.tr/enstituler/atasaren/gsd

**MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK STRATEJİK
ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK STRATEJİLERİ DERGİSİ**

**TURKISH NATIONAL DEFENSE UNIVERSITY
THE ATATÜRK INSTITUTE
OF STRATEGIC STUDIES
THE JOURNAL OF SECURITY STRATEGIES**

Cilt/Volume: 15 • Sayı/Issue: 30 • ISSN 1305-4740

Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer-Reviewed Journal

Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü **Owner on behalf of the Atatürk Institute**
adına Sahibi ve Sorumlusu **of Strategic Studies**

Doç. Dr. Gültekin YILDIZ

Baş Editör / Editör-in-Chief

Doç. Dr. Gültekin YILDIZ

Teknik Editör / Technical Editor

Dilek KARABACAK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Öğr. Üyesi M.Cem OĞULTÜRK (MSÜ ATASAREN)

Dr. Öğr. Üyesi Tolga ÖZ (MSÜ ATASAREN)

Dr. Öğr. Üyesi Orhan SEZGİN (MSÜ ATASAREN)

Dr. Öğr. Üyesi Güngör ŞAHİN (MSÜ ATASAREN)

Düzeltilenler / Proof Readers

Ar. Gör. Kaan KILIÇ

Ar. Gör. Mehmet Mert ÇAM

İng. Müt. Dilek KARABACAK

TARANDIĞIMIZ VERİTABANLARI / DATABASES INDEXING OUR JOURNAL

EBSCO Publishing–Academic
Complete Search

ULAKBİM TR DİZİN
Sosyal Bilimler Veritabanı

International Security
and Counter-Terrorism Reference Center

ASOS INDEX
(Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)

Central and Eastern European Online Library

ARASTIRMAX (Bilimsel Yayın İndeksi)

Index Copernicus

SOBİAD Atıf Dizini

Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü yayını olan Güvenlik Stratejileri Dergisi, yılda iki kez nisan ve ekim aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir; Millî Savunma Üniversitesi ve Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

The Journal of Security Strategies is an international peer-reviewed journal and published biannually in april and october. The opinions, thoughts, postulations or proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in any way, represent those of National Defense University or of the Atatürk Institute of Strategic Studies.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar GÜRBÜZ (Özyeğın Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Kasım HAN (Altınbaş Üniversitesi)
Prof. Dr. R.Kutay KARACA (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Wang LI (Jilin University – Çin Halk Cumhuriyeti)
Prof. Dr. Yaşar ONAY (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat ÖZGEN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan SAYGIN (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. A.Beril TUĞRUL
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Arkın Yaratıcı Sanatlar ve Tasarım Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay ZORLU (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Fuat AKSU (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet BEŞİKÇİ (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Hikmet KIRIK (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasip SAYGILI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol KARTAL (Beykent Üniversitesi)
Dr. Giovanni ERCOLANI (Peace Operations Training Institute - ABD)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Bölgesel Çalışmalar / Regional Studies

Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Göç Bağlamında İnsan Ticareti 239
Fulya MEMİŞOĞLU

Şanghay İş Birliği Örgütü:

Çıkarlar/Öncelikler ve Bölgesel İş Birliği Arasında Bir Denge Arayışı 289
İbrahim ARSLAN

Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri 331
Cihat YAYCI

Güvenlik Araştırmaları / Security Studies

İntihar Saldırıları Üzerine Bir İnceleme:

Çeçen İntihar Eylemleri 353
Halit GÜLŞEN

Harp Tarihi / Military History

Birinci Dünya Savaşı'nda IV. Ordu Menziline Amele Taburları 379
Mevlüt KARAGÖZ

Yayın İlkeleri 417

Submission Guidelines 421

Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Göç Bağlamında İnsan Ticareti

Human Trafficking in the Context of International Relations and International Migration

Fulya MEMİŞOĞLU*

Öz

Uluslararası boyutta insan ticareti, dünya genelinde artan karma göç hareketlerinin de etkisiyle 21. yüzyılın en önemli küresel sorunlarından biri haline gelmiştir. İnsan ticaretiyle mücadele son yıllarda hükümetler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve medyanın yoğun ilgi gösterdiği bir alandır, ancak bu durum zaman zaman kavramı teorik ve olgusal bulgularla anlamaya çalışan akademik tartışmaların önüne geçmektedir. Bu çalışmanın temel amacı insan ticareti konusunda uluslararası ilişkiler ve uluslararası göç literatürüne bağlantılı olarak süregelen başlıca kavramsal mevzular ve teorik tartışmalara yer vermek; soruna yönelik etkin mücadele stratejileri geliştirmek için öncelikle bu hususların göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktır. Çalışmanın birinci bölümünde insan ticareti, göçmen kaçakçılığı ve düzensiz göç gibi temel kavramlar arasındaki bağlantı ele alınacaktır. İkinci bölümde ise insan ticaretinin göç ve güvenlik olguları bağlamında kuramlaştırılmasına değinilecektir. Çalışmanın son bölümünde Türkiye’de göç politikaları kapsamında gerçekleşen kurumsal ve hukuki yapılandırma sürecinin insan ticaretiyle mücadelenin de mağdur odaklı bir çerçevede geliştirilmesine katkısı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Ticareti, Göçmen Kaçakçılığı, Uluslararası Göç, Türkiye, İnsan Güvenliği.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi, e-posta: fulyam@yildiz.edu.tr.

Geliş Tarihi/Arrived: 24.01.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 19.04.2019

Abstract

With increased and diversified mixed migration flows across the world, international human trafficking has become one of the most critical global challenges of the 21st century. The growing interest in the “global fight against human trafficking” rhetoric at times overshadows academic debates that provide an understanding of the concept based on factual/theoretical evidence. Main objective of this study is to overview the main conceptual and theoretical debates within the scope of international relations and international migration in an attempt to emphasise their significance in developing effective anti-trafficking strategies. Among other issues, the first part of the paper examines the conceptual relationship between human trafficking, migrant smuggling, and irregular migration. The second part addresses theoretical debates on human trafficking with reference to migration and security phenomena. The final part of the paper assesses the contribution of Turkey’s newly reformed migration institutional and legal framework on the development of a victim-oriented anti-trafficking policy in line with international standards.

Keywords: *Human Trafficking (Trafficking in Persons, Trafficking in Human Beings), Migrant Smuggling, International Migration, Turkey, Human Security.*

Giriş

İnsan ticareti (*human trafficking, trafficking in persons, trafficking in human beings*), dünya genelinde giderek artan ve çeşitlenen karma göç hareketlerinin de etkisiyle 21. yüzyılın en önemli küresel sorunlarından biri haline gelmiştir.¹ Günümüzde modern kölelik, insan hakkı ihlali, düzensiz göç sorunu, sınıraşan organize suç türü, ulusal egemenlik ve güvenlik için tehdit unsuru gibi çeşitli şekillerde tasvir edilen insan ticareti, bütün bu öğeleri birleştiren bir durumu da ifade edebilmektedir. İnsan ticareti kapsamında değerlendirilen suçlar arasında bir kimsenin kandırılarak ya da zor kullanılarak çalıştırılması, hizmet

¹ İnsan ticareti hem ülke içinde, hem de ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Bu çalışma insan ticaretinin uluslararası boyutuna odaklanmaktadır.

ettirilmesi, fuhuş ya da diğer cinsel amaçlarla istismar edilmesi, organ ve dokularından istifade edilmesi gibi onur kırıcı muamelelere maruz kalması yer almaktadır.² Zorla dilendirme, yasadışı evlat edinme, erken yaşta ve zorla yapılan evlilikler, çocukların suçta, silahlı çatışmada veya asker olarak kullanımı gibi geniş bir yelpazede insan ticareti suçu işlenmektedir.³

İnsan ticaretinin nedenleri bölgeden bölgeye ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebilmektedir. Uluslararası bağlamda ise ekonomik darlıklar, sosyal ve kültürel unsurlar, siyasi istikrarsızlık ve suç örgütlerinin rolü insan ticaretini tetikleyen ortak faktörler arasında gösterilmektedir.⁴ Savaş, iç çatışmalar, doğal afetler insan ticaretinde artışa yol açabilirken, bu gibi durumların neden olduğu yerinden edilme ve zorunlu göç hareketlerinden etkilenen bireyler, insan ticareti yoluyla istismara nispeten daha hassas hale gelebilmektedir.⁵ İnsan ticareti ulusal sınırlar içerisinde de gerçekleşmektedir, ancak uluslararası arenada daha ön plana çıkan konunun göç ve güvenlik olgularıyla yakından ilintili olan uluslararası boyutudur. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı ele alınacağı üzere, bu duruma zemin hazırlayan başlıca faktörler kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Öncelikle, Soğuk Savaş sonrasında hızla değişen yapılar ve koşullar sonucunda devletler güvenlik tanımlamalarını yeniden inşa etmiş ve bu doğrultuda devlet dışı olaylar da güvenlik meselesi haline gelmiştir. Bunlardan biri de, düzensiz göçtür. İnsan ticaretinin düzensiz göçün bir türevi olarak görülmesi de konuya yönelik küresel ilginin artmasına yol

² United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), “Human Trafficking”, 2018, <https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/what-is-human-trafficking.html> (Erişim Tarihi: 01.12. 2018).

³ Agy.

⁴ Kevin Bales, “What Predicts Human Trafficking?”, *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 31(2), 2007, s. 269-279.

⁵ Agm, s.270; Claire Healy, *Targeting Vulnerabilities: The Impact of the Syrian War and Refugee Situation on Trafficking in Persons*, International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), 2015, https://www.icmpd.org/fileadmin/ICMPD-Website/Anti-Trafficking/Targeting_Vulnerabilities_EN__SOFT_.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018)

açmıştır. Artan ilgiyle birlikte, insan ticaretine karşı mücadelede uluslararası iş birliği vurgusu küresel politika gündeminde gittikçe önem kazanmaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler (BM) 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi kapsamında modern köleliği ve insan ticaretini sona erdirmek, zorla çalıştırmayı ortadan kaldırmak, çocukların askere alınmaları ile asker olarak kullanılmaları da dâhil olmak üzere çocuk işçiliğinin en kötü türlerinin yasaklanmasını ve ortadan kaldırılmasını güvence altına almak için acil ve etkili önlemler alınması ve 2025'e kadar çocuk işçiliğinin her türünün sona erdirilmesine yönelik hedefler (Hedef 8 ve Hedef 16) yer almaktadır.⁶ Küresel Göç Mutabakatı ise, BM'nin hükümetlerarası müzakereler neticesinde uluslararası göç alanında iş birliğini geliştirmek amacıyla kabul ettiği ilk belgedir. Belgede önerilen 22 genel hedeften biri insan ticaretinin önlenmesi ve insan ticaretiyle mücadele edilmesi yönündedir.⁷

İnsan ticareti, toplumsal cinsiyetten kriminolojiye kadar farklı çalışma alanlarında çok sayıda bilimsel araştırmaya, akademik tartışmalara ve savunuculuk faaliyetlerine konu olmaktadır. Konunun kamuoyu ve politika gündemine yansımalarında ise birtakım tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Bir taraftan mücadelenin önemini vurgulamak amacıyla “insan ticareti modern köleliktir” gibi sloganlar sıkça gündeme gelmektedir.⁸ Diğer taraftan ise insan ticaretiyle ilgili yaygın fakat yanlış olan bilgiler, kanıta dayalı olmayan veriler sebebiyle aslında tam olarak ne ile mücadele edildiği ve nasıl mücadele edilmesi

⁶ Birleşmiş Milletler Uluslararası Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme/UNDP*), “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri”, 2018, <http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

⁷ BM Küresel Göç Mutabakatı (*UN Global Compact for Migration*), “Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, Intergovernmentally Negotiated and Agreed Outcome”, 2018, https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018)

⁸ Natalie Jesionka, “Human Trafficking: The Myths and the Realities”, *The Daily Muse*, 2019, <https://www.themuse.com/advice/human-trafficking-the-myths-and-the-realities> (Erişim Tarihi: 12.03.2019).

gerektiği bilinmemektedir.⁹ Öncelikle dünya genelinde insan ticaretinin ne büyüklükte olduğu ve toplam ne kadar insanı etkilediğine dair güvenilir ve sistematik bütünlüklü bir bilgi kaynağı bulunmamaktadır.¹⁰ Dolayısıyla yapılan değerlendirmeler genelde tahminlere dayanmaktadır. Gizli doğası ve mağdurların tespitinde karşılaşılan çeşitli zorluklar nedeniyle, resmî rakamların da insan ticaretini yalnızca asgari oranda yansıttığı kabul edilmektedir.¹¹ Bu da insan ticaretiyle mücadele retoriğinin zaman zaman anlamını yitirmesine yol açmakta ve etkin mücadele stratejileri geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Aşağıda değinileceği üzere, insan ticareti üzerine yapılan küresel tahminler ile yetkililerce tespit edilen mağdur sayıları arasındaki çarpıcı uçurum aslında ne denli az sayıda kişinin koruma mekanizmalarına erişimi olduğunu göstermektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nce (*International Labour Organization-ILO*) 2017'de yayınlanan "Modern Kölelik üzerine Küresel Tahminler Raporu"nda dünya genelinde yaklaşık 25 milyon kişinin zorla çalıştırıldığı, 15 milyon kişinin ise zorla evlendirildiği, böylece 40 milyonu aşan bir nüfusun modern kölelik mağduru olduğu ifade edilmektedir.¹² Buna karşılık, Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (*United Nations Office On Drugs and Crime-UNODC*) tarafından resmî verilere dayanarak hazırlanan "2016 Küresel İnsan Ticareti Raporu"na göre 106 ülkede tespit edilen ve resmî kurumlarca insan ticareti mağduru olarak tanımlanan toplam kişi sayısı 63.251'le sınırlı kalmıştır.¹³ Raporda yer alan diğer veriler ise uluslararası sistemde devletlerin çoğunluğunun sınıraşan insan ticareti akışlarından etkilendiğini

⁹ İnsan ticaretinin göçmen kaçakçılığı ile eşdeğer görülmesi, insan ticaretinin sadece ülkeler arasında gerçekleştiği algısı, insan ticaretinin sadece cinsel istismar amaçlı meydana gelmesi ve mağdurların yalnızca kadınlardan oluştuğu bu tür yaygın bilinen yanlış bilgilere örnek olarak gösterilebilir. Daha detaylı bir analiz için bkz. Agy.

¹⁰ International Labour Organization (ILO), "Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage", 2017, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575479.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

¹¹ Agy, s.1.

¹² "Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage", a.g.y., s. 9.

¹³ "UN Global Report on Trafficking in Persons 2016", a.g.y., s. 23.

göstermektedir. Dünya genelinde 500'den fazla farklı insan ticareti akışının gerçekleştiği; tespit edilen insan ticareti mağdurların %42'sinin ülke içindeki mağdurlardan oluştuğu ve sadece Batı ve Güney Avrupa'da tespit edilen insan ticareti mağdurlarının 137 farklı menşe ülkeden geldiği belirtilmektedir.¹⁴

Son yıllarda hükümetler, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, kamuoyu ve medyanın insan ticaretiyle mücadele konusuna gösterdiği yoğun ilgi, zaman zaman bu kavramı teorik ve olgusal kanıtlarla anlamaya çalışan tartışmaların da önüne geçmektedir. Örneğin, akademik çalışmalarda sıkça dile getirilen temel bir eleştiri, insan ticaretine yönelik küresel verilere ulaşmada kullanılan kavramsal tanımların ve araştırma yöntemlerinin kısıtlayıcı olmasının bu verileri yetersiz ve tutarsız kılabilmesidir.¹⁵ Buna bağlı olarak, insan ticareti gibi geniş kapsamlı ve ölçülemeyen bir konuya ilişkin hukuki tanımlar yapmanın insan ticaretinin daha az tespit edilen türlerinin etkin bir şekilde irdelenmesine engel olabildiği ve hukuki tanımlar dışında kalan hassasiyetlerin göz ardı edilebildiği yönündedir. Diğer taraftan, insan ticaretinin bir devlet güvenliği sorunu olarak mı yoksa insan güvenliğini tehdit eden bir olgu olarak mı kuramlaştırılması gerektiği öne çıkan tartışmalar arasındadır.

Bu çalışmanın genel amacı insan ticareti konusunda uluslararası ilişkiler ve uluslararası göç literatürüne bağlantılı olarak süregelen başlıca kavramsal mevzular ve teorik tartışmalara yer vermek; etkin mücadele stratejileri geliştirilmesinde bu hususların dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktır. Bu bağlamda insan ticaretinin insan güvenliği

¹⁴ “UN Global Report on Trafficking in Persons 2016”, UNODC Publication, Vienna, 2016, s. 5. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2016_Global_Report_on_Trafficking_in_Persons.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

¹⁵ Kavramsal tartışmalar üzerine kapsamlı çalışmalar için bkz. Liz Kelly, “You Can Find Anything You Want: A Critical Reflection on Research on Trafficking in Persons within and into Europe”, *International Migration*, 2005, Cilt 43, No 1/2, s.235-265; Mary Crawford, *Sex Trafficking in South Asia: Telling Maya's Story*, Routledge, New York, 2010; Leah E. Daigle ve Lisa R. Muftic, *Victimology*, Sage Publications, USA, 2016.

odaklı bir yaklaşımla kavramsallaştırılması ve kuramlaştırılması çalışmanın temel argümanını oluşturmaktadır. Böylece hem insan ticareti mağdurlarına yönelik daha kapsamlı bir koruma çerçevesi geliştirilebilir, hem de devletlerin bu alanda etkin iş birliği mekanizmaları oluşturmalarına katkı sağlanabilir. Çalışmada Türkiye örneği üzerinden değerlendirileceği üzere, göç politikalarının insan güvenliğini esas alan bir yaklaşımla ele alınması, insan ticaretiyle mücadele alanının da bu doğrultuda geliştirilmesine fırsat vermektedir. Nitekim Türkiye’de göç yönetimi kapsamında son yıllarda yapılan kurumsal ve hukuki düzenlemeler sonucunda yetkililerce tespit edilen insan ticareti mağdur sayısında özellikle 2013 yılından itibaren artış kaydedildiği, mağdurların korunmasına yönelik hizmetlerin geliştiği, farkındalık çalışmalarının yoğunlaştığı, ulusal ve uluslararası koordinasyon mekanizmalarının güçlendiği gözlenmektedir.¹⁶

Çalışmanın birinci bölümünde insan ticareti, göçmen kaçakçılığı ve düzensiz göç gibi temel kavramlar ve aralarındaki bağlantı ele alınacak; ikinci bölümde ise teorik tartışmalar çerçevesinde insan ticaretinin güvenlik ve göç olguları bağlamında kuramlaştırılmasına değinilecektir. Çalışmanın son bölümünde Türkiye’de insan ticaretiyle mücadele alanında yapılan güncel düzenlemelerden bahsedilecek; göç politikaları kapsamında gerçekleşen kurumsal ve hukuki yapılandırma sürecinin insan ticaretine karşı etkin bir koruma çerçevesi geliştirilmesine katkısı değerlendirilecektir. Bu değerlendirmeyi nitel verilerle desteklemek amacıyla Türkiye’de insan ticaretiyle mücadele alanında uzman beş kişiyle Aralık 2017’de gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlardan bulgulara yer verilecektir.¹⁷ Yarı yapılandırılmış derinlemesine

¹⁶ İnsan ticareti ve diğer ulusal göç istatistikleri için bkz. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) Resmî İnternet Sayfası, “Göç İstatistikleri: İnsan Ticareti”, http://www.goc.gov.tr/icerik6/insan-ticareti-ile-mucadele_363_378_4714_icerik (Erişim Tarihi: 27.12. 2018).

¹⁷ Bahsedilen mülakatlar yazarın insan ticareti alanında toplam 35 uzmanla gerçekleştirdiği derinlemesine mülakatların bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nitel araştırmanın verileri yazarın hazırlamakta olduğu “Unpacking Turkey’s Anti-trafficking Policy and Strategies” [Türkiye’nin İnsan Ticaretiyle Mücadele Politika ve Stratejilerinin Analizi] başlıklı makalesinde kapsamlı bir şekilde analiz edilmektedir. Mülakat gerçekleştirilen uzmanlara

mülakatların amacı insan ticareti alanında politika oluşturma, geliştirme ve uygulama süreçlerinde aktif olarak yer alan kamu kurumu, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütü temsilcilerinin konuya bireysel bakış açılarını anlamak ve değerlendirmektir. Bulgularda ortak noktalar birleştirilerek analiz edilmiştir.

1. İnsan Ticareti Üzerine Kavramsal Tartışmalar

İnsan ticareti alanında kavramsal tartışmalar ilk olarak 20. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Avrupalı ve Amerikalı kadın ve kızların cinsel amaçlı istismarı ile özdeşleştirilen beyaz köle ticareti (*white slave trade*) kapsamında ele alınmıştır.¹⁸ 1980'lere kadar insan ticaretiyle mücadele sınırlı sayıda sivil toplum kuruluşunun düşük bütçelerle ve yoğunlukla kadımları içeren cinsel istismar boyutu üzerinde odaklandığı bir alan olarak kalmıştır.¹⁹ Makei'ye göre, Soğuk Savaş dönemi boyunca insan ticaretine yeteri kadar ilgi gösterilmemesi, ideolojik kutuplaşmalar sonucu uluslararası göç hareketlerinin nispeten bu bloklar çerçevesinde gerçekleşmesi ve devletlerin sınır ötesi ortak sorunlardan ziyade geleneksel güvenlik konularına eğilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.²⁰ 1990'ların başından itibaren ise insan ticareti yeni rotalarda, farklı istismar türleri ve mağdur profilleri içeren bir biçimde sürekli olarak

mülakat kodlamasında anonim, kişi adı, kurum adı, görev/unvan gibi seçeneklerden hangisini tercih ettikleri sorulmuştur; kodlamalar bu tercihe göre yapılmıştır.

¹⁸ İnsanların kölelik kapsamında ticaretinin tarihsel gelişimi ve günümüze etkilerinin kapsamlı değerlendirmesi için bkz. Annuska Derks, *Combating Trafficking in South East Asia, A Review of Policy and Programme Responses*, International Organization for Migration, Geneva, 2000; John T. Picarelli, "Historical Approaches to the Trade in Human Beings", Maggy Lee, (ed.), *Human Trafficking*, Routledge, New York, 2007, ss. 40-62.

¹⁹ Diana Wong, "The rumor of trafficking: border controls, illegal migration, and the sovereignty of the nation-state", W. van Schendel ve I. Abraham, (ed.), *Illicit Flows and Criminal Things: States, Borders, and the Other Side of Globalization*, Indiana University Press, Bloomington, 2005, s. 69.

²⁰ Vladimir Makei, "Human Trafficking in the Post-Cold War Period: Towards a More Comprehensive Approach", *Columbia University Journal of International Affairs*, 2013, <http://jia.sipa.columbia.edu/online-articles/human-trafficking-post-cold-war/> (Erişim Tarihi: 01.12. 2018).

artmaya devam etmiştir.²¹ Böylece insan ticaretinin çok yönlü boyutlarının uluslararası alanda sistematik olarak irdelenmesi ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru ivme kazanmıştır. Örneğin, Shelley, bu dönemin kapsamlı bir analizini Sovyetler Birliği'nin dağılma süreciyle gerçekleşen sosyal ve ekonomik çöküşün özellikle Orta Asya ve Doğu Avrupa'da milyonlarca kişiyi işsizlik, yerinden edilme ve benzeri durumlarla karşı karşıya bırakarak, istismara açık hale getirmesi üzerinden incelemektedir.²² Yazar kısa sürede gelişen suç örgütü ağları vasıtasıyla bölgedeki ülkelerin Batı Avrupa'dan Doğu Asya'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılan insan ticareti akışlarında kaynak, transit ve hedef konumuna geldiğini vurgulamaktadır.²³

Bu süreçte insan ticareti ve aynı şekilde ön plana çıkan göçmen kaçakçılığı, uluslararası göçün düzensiz ve yasadışı birer türevi olarak kabul görmeye başlamış ve ortak bir uluslararası politika sorununa dönüşmüştür.²⁴ Ancak 1990'lar boyunca insan ticareti, göçmen kaçakçılığı ve yasadışı göç çoğunlukla eşdeğer durumları ifade etmek için kullanılmış, bu kavramları birbirinden ayıran farklar üzerinden uluslararası bir görüş birliğine varılamamıştır.²⁵ İnsan ticaretinin istismar içeren bir olgu olduğu ve bu nedenle mağdurların korunması ve suçluların cezalandırılması için daha kapsamlı bir mücadele gerektiği ise ancak 2000'li yıllardan itibaren kabul görmeye başlamış; başta BM, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD'de) olmak üzere uluslararası, bölgesel ve ulusal hukuki düzenlemelerin yapılmasına yol açmıştır.²⁶ Nitekim 2000 yılında BM

²¹ Alison Brysk ve Austin Choi-Fitzpatrick, *From Human Trafficking to Human Rights: Reframing Contemporary Slavery*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2012, s. 20.

²² Louise Shelley, *Human Trafficking, A Global Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

²³ *A.g.e.*, s. 174.

²⁴ Liz Kelly, *a.g.m.*, ss. 236-7.

²⁵ Andrea Di Nicola, "Researching int Human Trafficking: Issues and Problems", Maggy Lee (ed.), *a.g.e.*, s. 63.

²⁶ Diana Wong, *a.g.e.*, s. 70.

tarafından kabul edilen ve 2003 yılında yürürlüğe giren “Sınırtaşan Örgütlü Suçlara Karşı BM Sözleşmesi”ne ek protokollerle, insan ticareti ve göçmen kaçakçılığı, iki ayrı suç kategorisi olarak ele alınmış ve uluslararası ölçekte tanımları netlik kazanmıştır. “İnsan Ticaretine İlişkin Ek Protokol”ün insan ticareti suçunu açıklayan 3. Maddesi aşağıda aynen aktarılmıştır:

“(a) İnsan ticareti kuvvet kullanarak veya kuvvet kullanma tehdidi ile veya diğer bir biçimde zorlama, kaçırma, hile, aldatma, nüfuzu kötüye kullanma, kişinin çaresizliğinden yararlanma veya başkası üzerinde denetim yetkisi olan kişilerin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkalarına kazanç veya çıkar sağlama yoluyla kişilerin istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması anlamına gelir. İstismar terimi, asgari olarak, başkalarının fuhuşunun istismar edilmesini veya cinsel istismarın başka biçimlerini, zorla çalıştırmayı veya hizmet ettirmeyi, esareti veya esaret benzeri uygulamaları, kulluğu veya organların alınmasını içermektedir.

(b) İnsan ticaretinin (a) bendinde belirtilen yöntemlerden herhangi biriyle yapılmış olması mağdurun bu istismara razı olup olmaması durumu değiştirmeyecektir.

(c) Bu maddenin (a) bendinde öngörülen yöntemlerden herhangi birini içermese bile, çocuğun istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması insan ticareti olarak kabul edilecektir.

(d) On sekiz yaşının altındaki herkes çocuk kabul edilecektir.”²⁷

Bu çerçevede İnsan Ticaretine ilişkin Ek Protokol, insan ticaretini üç temel öge (eylemler, araçlar, amaçlar) içermesi temelinde tanımlamaktadır (Bkz. Tablo 1). Protokol uyarınca, kadın ve çocuklara özel önem verilerek insan ticaretini önlemek ve mücadele etmek; insan

²⁷ Sınırtaşan Örgütlü Suçlarla Mücadele Sözleşmesine ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol, Viyana, Birleşmiş Milletler, Aralık, 2000.

ticareti mağdurlarının insan haklarına bütünüyle saygı göstererek onları korumak ve yardım etmek; taraf devletler arasında iş birliğini geliştirmek amaçlanmaktadır. 4P (*prevention, protection, prosecution, partnership* [önleme, koruma, kovuşturma, iş birliği]) olarak bilinen bu yaklaşım daha sonraki yıllarda UNODC tarafından devletlere “Eylem Çerçevesi” ismi altında protokolün etkili olarak uygulanmasında teknik bir araç olarak sunulmuştur.²⁸ İlerleyen bölümlerde Türkiye örneği üzerinden değinileceği gibi, 4P yaklaşımı insan ticaretiyle mücadelede mağdur-odaklı politika geliştirilebilmesi için devletlere bir yol haritası sunmaktadır.

Tablo 1: BM İnsan Ticaretine İlişkin Ek Protokol Kapsamında İnsan Ticaretini Tanımlayan Temel Unsurlar.

EYLEM	ARAÇLAR	AMAÇ (aşağı olarak)
Kişileri istismar amaçlı temin etmek	Kuvvet kullanma	Zorla çalıştırma veya hizmet ettirme
Bir yerden bir yere taşımak	Kuvvet kullanma tehdidi	Fuhuş amaçlı ve diğer amaçlı cinsel istismar
Devretmek	Diğer biçimlerde zorlama	Esaret ve esaret benzeri uygulamalar
Barındırmak	Kaçırma	Kulluk
Teslim almak	Hile ve aldatma	Organların alınması
Kişinin çaresizliğinden yararlanma		
Kişinin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkalarına kazanç ve çıkar sağlama		

Kaynak: Yazar tarafından Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi İnsan Ticaretine İlişkin Ek Protokolü’nden uyarlanmıştır. Bkz., *Sınıraşan Örgütlü Suçlarla Mücadele Sözleşmesine ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol*, Viyana, Birleşmiş Milletler, Aralık, 2000.

²⁸ “International Framework for Action to Implement the Trafficking in Persons Protocol”, UNODC, Vienna, 2009, https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Framework_for_Action_TIP.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Konuyla mücadelenin insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde gelişmesi gerektiği ve bu bağlamda devletlerin insan ticareti mağdurlarını etkin şekilde tespit etme ve koruma yükümlülüğü bulunduğu, 2005'te imzalanan ve 2008'de yürürlüğe giren "Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi"yle daha da önem kazanmıştır.²⁹ Ancak uluslararası hukuk alanında insan ticaretinin tanımlanmasıyla kavramsal tartışmalar son bulmamıştır. Giriş kısmında da belirtildiği gibi, bu tartışmalardan temel bir tanesi resmî rakamlara yönelik eleştiriler olmak üzere genel anlamda insan ticaretini küresel anlamda ölçmenin zorluklarına ilişkindir. İnsan ticaretiyle ilgili sayısal verilere özellikle devlet kanalları aracılığıyla erişim son yıllarda nispeten iyileşmişse de, hem ulusal istatistiklerin hem de küresel verilerin daha ziyade tahminler üzerinden olduğu vurgulanmaktadır.³⁰ Az sayıda ülkenin insan ticaretiyle ilgili sistematik veri toplaması, ulusal mevzuatlarda insan ticareti tanımlarının birbirinden farklılık göstermesi, bölgelerarası karşılaştırılabilir verilerin yetersizliğine neden olmakta ve böylece insan ticaretinin küresel anlamda kavramsallaştırılmasına engel olmaktadır.³¹ Başka bir deyişle, ölçeceği tam olarak bilinemeyen bir olgunun nasıl tanımlanması gerektiği konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. İkinci ve bununla ilgili bir başka mevzu ise insan ticareti gibi geniş kapsamlı ve ölçülemeyen bir konu üzerinde hukuki tanımlar yapmanın insan ticaretinin zorla çalıştırılma, zorla dilendirilme gibi daha az tespit edilen biçimlerinin araştırmacılar tarafından etkin bir şekilde irdelenemediği yönündedir. Medyada, uluslararası ve ulusal politika tartışmalarında ve akademik çalışmalarda özellikle de bu kısıtlayıcı hukuki tanımlar nedeniyle en büyük ilgiyi insan ticaretinin daha görünebilir olan kadın ve genç kızların ticaret amaçlı cinsel istismar boyutunun çektiği öne sürülmektedir.³² UNODC 2016 Küresel İnsan Ticareti Raporu'nda

²⁹ *Convention on Action against Trafficking in Human Beings*, Warsaw, Council of Europe, 16 Mayıs 2005.

³⁰ Frank Laczko, "Introduction, Data and Research on Human Trafficking: A Global Survey", *International Migration*, 2005, Cilt 43, No 1/2, s. 5.

³¹ Agm, ss. 5-7.

³² Andrea Di Nicola, age, ss. 65-7.

yer alan veriler ise bu durumu doğrular niteliktedir, ancak geçtiğimiz on yıl içerisinde değişen göstergelere de işaret etmektedir. Nitekim uluslararası düzeyde tespit edilen mağdurların %79 gibi yüksek bir oranını hâlâ kadın ve çocuklar oluşturmasına rağmen, özellikle zorla çalıştırılan erkek mağdur sayısında da artış yaşanmıştır.³³ Bununla birlikte, cinsel istismar amaçlı sömürü hâlen en çok tespit edilen insan ticareti türü olsa da, 2012-2014 yılları arasında tespit edilen her 10 mağdurdan dördünün zorla çalıştırma mağduru olduğu ve toplam rakamın %63'ünün erkek mağdurlardan oluştuğu saptanmıştır.³⁴

Literatürde dikkat çeken ayrı bir kavramsal tartışma alanı İnsan Ticaretine ilişkin ek Protokol'de "*başkalarının fuhşunun istismar edilmesini veya cinsel istismarın başka biçimlerini*" içeren eylemlerin insan ticareti kapsamında nasıl değerlendirilmesi gerektiğine ilişkindir. Fuhuş sektöründe kişinin kendi isteği ve rızasıyla çalışabilme hakkı açısından fuhşun yasaklanması yerine yasallaştırılması gerektiğini savunan çevreler seks işçiliği kavramının zorunlu fuhuş tanımından ayrı tutulması gerektiğini ifade ederler.³⁵ Ancak seks işçiliğinde de tercih ve rıza kavramlarının zaman zaman fakirlik ve toplumsal cinsiyet temelli baskılardan kaynaklanabildiği; bu kişilerin de istismara ve insan ticaretine karşı korunmasız kalabildiği gibi kesişmeler nedeniyle kavramları ayıran farkların her durumda net olmadığı da belirtilmektedir.³⁶ Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Göç literatürüyle bağlantılı bir başka kavramsal tartışma ise bir sonraki bölümde ele alınacağı gibi, insan ticareti, göçmen kaçakçılığı ve düzensiz göç üzerinedir.

³³ "UN Global Report on Trafficking in Persons 2016", s. 6.

³⁴ Agy, ss. 6-7.

³⁵ Konuya ilişkin kapsamlı analizler için bkz. Rochelle L. Dalla, Lynda M. Barker, John DeFrain, Cella Williamson, (ed.), *Global Perspectives on Prostitution and Sex Trafficking*, Lexington Books, Maryland, 2013; Mary Crawford, age.

³⁶ Mary Crawford, *a.g.e.*, s.13.

1.1. Kavramsal Tartışmalarda İnsan Ticareti, Göçmen Kaçakçılığı ve Düzensiz Göç İlişkisi

Düzensiz göç, bir ülkeye yasadışı yollardan giriş yapılması, bir ülkede yasadışı şekilde kalınması veya yasal yollarla girip yasal süre içerisinde çıkış yapılmaması durumlarını ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁷ Düzensiz göç dinamik yapısı nedeniyle ölçülebilirliği zor bir olgu olmakla birlikte, hem göçmenler açısından, hem de kaynak, transit ve hedef ülkeler açısından çeşitli zorluklar ve riskler barındırmaktadır.³⁸ Dünyanın birçok bölgesinde göçmen kaçakçıları düzensiz göç sürecinin ayrılmaz bir parçası haline gelerek, devletlerin sınırlarını yönetme kabiliyetini azaltmakta, göçmenleri tehlikeli göç rotalarına yöneltmekte ve bu durumdan büyük kazançlar elde etmektedir. Bu bağlamda, göçmen kaçakçılığı (*migrant smuggling*) da insan ticareti gibi küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki kavram arasında benzerlikler ve bağlantılar olduğu gibi, öncelikle temel farklara kısaca değinmekte fayda görülmektedir. “BM Sınırşan Örgütlü Suçlarla Mücadele Sözleşmesi” kapsamında insan ticaretini tanımlayan ek Protokolün yanı sıra, göçmen kaçakçılığını tanımlayan ek “Kara, Deniz ve Hava Yoluyla Göçmen Kaçakçılığına Karşı Protokol” kabul edilmiştir. Protokolde göçmen kaçakçılığı “*direkt veya dolaylı olarak mali veya herhangi bir maddi çıkar sağlama amacıyla bir kişinin daimi ikamet sahibi veya vatandaşı olmadığı bir ülke içerisine yasadışı girişinin sağlanması*” olarak tanımlanmaktadır.³⁹

Göçmen kaçakçılığının temel unsurlarından biri, göçmenlerin kaçakçılar vasıtasıyla uluslararası bir sınırı yasadışı yollarla geçmesi ya da geçmeye teşebbüs etmesidir. İnsan ticareti ise uluslararası sınırlar arasında hareket gerektirmemektedir; bir ülkenin kendi sınırları

³⁷ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmî İnternet Sayfası, http://www.goc.gov.tr/icerik6/genel-bilgi_409_422_423_icerik (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

³⁸ Düzensiz göç üzerine kavramsal ve teorik tartışmalar için bkz. Anna Triandafyllidou, *Irregular Migration in Europe: Myths and Realities*, Taylor and Francis, London, 2010.

³⁹ *Sınırşan Örgütlü Suçlarla Mücadele Sözleşmesine ek Kara, Deniz ve Hava Yoluyla Göçmen Kaçakçılığına Karşı Protokol*, Viyana, Birleşmiş Milletler, Aralık 2000.

içerisinde de bireylerin fiziksel ve/veya psikolojik olarak istismar edilmesi, kandırılması, baskı ve şiddete maruz kalarak sömürülmesi gerçekleşmektedir.⁴⁰ Göçmen kaçakçılığında başlıca amaç, göçmenin çoğu zaman rızası ile sınırın yasadışı yollardan geçişini sağlamak iken, hedefe ulaşıldığında göçmen ve kaçakçı arasındaki ilişkinin son bulduğu öngörülmektedir. Buna karşılık, insan ticaretini oluşturan durumlarda mağdur en başta eylemin gerçekleşmesi için rıza göstermiş olabilese de, insan tacirinin kullandığı araçlar nedeniyle başta gösterilen rıza hukuki alanda anlamını yitirir ve kişinin istismarına sebep olan suç eylemi oluşturur (Bkz. Tablo 1).

Temelde ticari bir ilişki içeren göçmen kaçakçılığı aynı zamanda devlet aleyhine ve kamu düzenine karşı işlenmiş bir suç olarak kabul edilmektedir.⁴¹ İnsan ticareti ise ağır insan hakları ihlalleri içeren bireye karşı işlenen bir suç olarak tanımlanmaktadır.⁴² İki kavram arasında hukuki farklılıklar üzerinden geliştirilen politikaların devletlerin ve devlet olmayan aktörlerin her iki mevzuyla daha etkin mücadele edebilmesini sağlayacağını savunan görüşler yaygındır. Ancak insan ticareti ve göçmen kaçakçılığı üzerine araştırma yapanların sıkça dile getirdiği önemli bir çekince, bu iki alan arasındaki sınırların realitede her zaman çok net olmadığı ve birçok örnekte kesiştiği yönündedir.⁴³ Nitekim göçmen kaçakçılığında da göçmenler mağdur durumuna düşebilmekte, ya da göçmen kaçakçılığı esnasında veya sonrasında kişiler insan ticareti unsurları içeren bir durumla karşı karşıya

⁴⁰ John Salt, "Trafficking and Human Smuggling: A European Perspective", *International Migration*, 2000, Cilt 38, No 1, ss. 31- 56; Khalid Koser, "The smuggling of Refugees", David Kyle ve Rey Koslowski, (ed.), *Global Human Smuggling: Comparative Perspectives*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001, ss. 256-272.

⁴¹ Brian Iselin ve Melanie Adams, *Distinguishing between Human Trafficking and People Smuggling*, Bangkok, Regional Centre for East Asia and the Pacific, UN Office on Drugs and Crime (UNODC), Vienna, 2003, s. 3.

⁴² Tom Obokata, "Trafficking of Human Beings as a Crime Against Humanity: Some Implications for the International Legal System", *The International and Comparative Law Quarterly*, 2005, Cilt 54, Sayı 2, ss. 445-457.

⁴³ Andrea Di Nicola, *a.g.e.*, s. 65.

kalabilmektedir.⁴⁴ Tablo 2’de görüldüğü üzere, hukuki statüye dayanan kavramsal ayrıştırmalarla belirlenen farklı göçmen kategorileri göçmenlere yönelik istismarın ve karşılaştıkları mağduriyetlerin zaman zaman göz ardı edilmesine yol açabilmektedir.⁴⁵

Tablo 2: Kavramlar Arasında Farklar ve Kesişmeler.

	Göç sürecine üçüncü bir kişinin dâhil olması	Kişinin ülkeler arası göç etmesi	Kişinin hukuki koruma altında olmaması	Kişiyeye yönelik istismar	Kişinin göç etmesinin zorunlu bir nedenden dolayı gerçekleşmesi
Göçmen	Mümkün	Mümkün	Mümkün	Mümkün	Mümkün
Mülteci	Mümkün	Evet	Mümkün	Mümkün	Evet
Göçmen kaçakçılığına maruz kalmış kişi	Evet	Evet	Evet	Mümkün	Mümkün
İnsan ticaretine maruz kalmış kişi	Evet	Mümkün	Mümkün	Evet	Mümkün
Belgesiz/düzensiz göçmen	Mümkün	Mümkün	Evet	Mümkün	Mümkün

Kaynak: Başta UNODC raporları olmak üzere, yazar tarafından farklı kaynaklardan yararlanarak düzenlenmiştir.

Devletlerin düzensiz göçle mücadele kapsamında uyguladıkları sınırlayıcı iltica ve göç politikaları birçok kişiyi göçmen kaçakçıları ya da insan tacirlerine mecbur bırakmaktadır.⁴⁶ 1990’ların başlarından

⁴⁴ Bu tür kesişmeleri ampirik araştırma sonuçlarına dayanarak anlatan kapsamlı bir çalışma için bkz. “Smuggling and Trafficking: Rights and Intersections”, *Global Alliance Against Traffic in Women (GAATW) Working Paper Series*, 2011, https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/smuggling_and_trafficking_rights_and_intersections_1.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

⁴⁵ Sarah Pierce, “The Vital Difference Between Human Trafficking and Migrant Smuggling”, 12 Kasım 2014, <https://www.opendemocracy.net/beyondslavery/sarah-pierce/vital-difference-between-human-trafficking-and-migrant-smuggling> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

⁴⁶ Maggy Lee, “Introduction: Understanding Human Trafficking”, Maggy Lee, (ed.),

itibaren artan düzensiz göç hareketlerini kontrol etmek amacıyla, hedef konumundaki devletlerin göç ve iltica politikalarını güvenlik eksenli geliştirmesi ve sınır güvenliği alanında önlemlerin artırılması, göçmen ve sığınmacıların uluslararası sınırları geçebilmek için kaçakçılara bağımlılığını arttırmıştır. Nitekim 2015'te AB'ye düzensiz göç rotalarıyla ulaşan bir milyondan fazla göçmenin %90'dan fazlasının yolculukları esnasında göçmen kaçakçılarından yardım aldığı saptanmıştır.⁴⁷ Düzenli ve güvenli göç kanallarının sınırlı olması, uluslararası koruma sisteminin yetersizlikleri nedeniyle sığınmacıların da düzensiz göç yollarına sıklıkla mecbur kalması, göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti şebekelerinin bu kişilerin hassasiyetlerini istismar etmesi gibi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu tür hassasiyetler, mülteciler ve yerinden edilmiş grupları –bu gruplar içerisinde de özellikle yetim ve refakatsiz çocukları– suç örgütleri tarafından insan ticaretinin yeni hedef kitleleri konumuna getirebilmektedir.⁴⁸ 2010-2016 yılları arasında özellikle refakatsiz göçmen ve mülteci çocuk sayısının 80 ülkede beş kat artarak 300.000'e ulaşmış olması, bu kırılğan grubun insan ticareti ve çeşitli istismar türlerine karşı korunmasız olduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁹ Göçmenlerin, kaçakçılar ve sınır yetkilileri tarafından maruz kaldıkları şiddet eylemleri karşılaştıkları risklerin sadece küçük bir kısmıdır.⁵⁰ Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Kayıp Göçmenler Projesi kapsamında, 2000'li yılların başından itibaren 46.000'den fazla göçmenin riskli düzensiz göç rotaları neticesinde hayatını kaybettiği, 2016 ve 2017'de ise yıllık ölüm rakamlarının 1000'e ulaştığı belirtilmektedir.⁵¹

a.g.e., s. 21.

⁴⁷ "Migrant smuggling in the EU", EUROPOL, 2016, s.2, <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/migrant-smuggling-in-eu> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

⁴⁸ UNICEF, "Harrowing Journeys: Children and youth on the move across the Mediterranean Sea, at risk of trafficking and exploitation", 2017, https://www.unicef.org/publications/index_100621.html (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

⁴⁹ UNICEF, *a.g.y.*, ss. 6-8.

⁵⁰ David Kyle ve Rey Koslowski, (ed.), *a.g.e.*, s. 3.

⁵¹ IOM, "Missing Migrants Project", 2018, <https://missingmigrants.iom.int> (Erişim

Kavramsal tartışmalara yön veren temel bir husus ise, göçmen kaçakçılığına ilişkin rıza kavramıdır. Yukarıda bahsedildiği üzere, göçmen kaçakçılığında başlıca amaç, göçmenin çoğu zaman rızası ile sınırın yasadışı yollardan geçişini sağlamak iken, hedefe ulaşıldığında göçmen ve kaçakçı arasındaki ilişkinin bittiği yönündendir. Bu nedenle, insan ticareti ve göçmen kaçakçılığına ilişkin protokoller arasındaki temel farklardan biri, bu iki duruma maruz kalan kişilere sağlanan koruma çerçevesidir. İnsan ticareti mağdurları açısından kapsamlı bir koruma çerçevesi oluşturulmuşken, göçmen kaçakçılığından etkilenen göçmenlere karşı sunulan koruma çerçevesi minimal düzeydedir. Bu konuyu küresel göç yönetişimi çerçevesinde daha kapsamlı bir açıdan değerlendiren Betts, mülteci rejimi dışında kalan ancak hassas durumda olan göçmenlerin haklara erişiminin kısıtlı olduğundan; hassas göçmen gruplara yönelik uluslararası insan hakları mekanizmalarının yetersizliğinden ve bu gibi mekanizmaların güçlendirilmesinde karşılaşılan zorluklardan bahseder.⁵² Bu husus BM Küresel Göç Mutabakatı üzerine yapılan tartışmalar ve müzakerelerde de önemli bir başlık oluşturmuş; üye devletler tarafından kabul edilen nihai belgede statüye bakılmaksızın göçün her aşamasında göçmenlerin insan haklarına saygı gösterilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.⁵³ Göçmenlere yönelik koruma çerçevesinin güçlendirilmesi amacıyla mutabık kalınan hedefler arasında düzenli göç yollarına erişimin artırılması ve esnek hale getirilmesi (Hedef 5); göçmenlerin yolculukları boyunca karşılaştıkları –özellikle toplumsal cinsiyet, yaş ve engellilik temelli– hassasiyetlerin göz önünde bulundurulması insan haklarının korunması, desteklenmesi ve karşılaştıkları ayrımcılıkla mücadele edilmesi (Hedef 7) sayılabilir.⁵⁴

Tarihi: 01.12.2018).

⁵² Alexander Betts (ed.), *Global Migration Governance*, Oxford University Press, New York, 2011, s. 39.

⁵³ “Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, Intergovernmentally Negotiated and Agreed Outcome”, a.g.y., s. 3.

⁵⁴ A.g.y., s. 5.

2. İnsan Ticareti üzerine Teorik Tartışmalar

İnsan ticaretinin göç, güvenlik, insan hakları, toplumsal cinsiyet, kriminolojik, ekonomi politik gibi çeşitli boyutlarını analiz eden çalışmalar 2000'lerin başından itibaren çoğalmaktadır. IOM tarafından 2005 yılında hazırlanan küresel insan ticareti kaynakça taramasında belirtildiği üzere, yapılan çalışmaların yaklaşık %80'ini Avrupa ve Asya bölgeleri üzerinde yoğunlaşmıştır.⁵⁵ Buna karşılık, Orta Doğu, Amerika ve Afrika üzerine bölgesel çalışmaların az sayıda olduğu dikkat çekmektedir.⁵⁶ Ayrıca mevcut çalışmaların büyük bir kısmı kadınların ve çocukların cinsel sömürü amaçlı istismarına odaklanmış olup, insan ticaretinin diğer biçimleri üzerine araştırmaların daha sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bir önceki bölümde ele alınan kavramsal tartışmalara benzer olarak, teorik tartışmalarda da dikkat çeken başlıca mevzu, insan ticareti olgusunun tam olarak kuramlaştırılmamış ve parçalanmış olmasıdır.⁵⁷

Öncelikle, insan ticaretini uluslararası göç kuramları bağlamında inceleyen çalışmalar çoğunluktadır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı, insan ticareti ve kadınların mağduriyeti arasındaki bağlantıya odaklanarak, işgücü sömürsünde kadınların konumu, fakirliğin feminizasyonu, kadınların hem çekirdek aile, hem toplum içerisindeki ikincil konumlarına neden olan yapısal durumları incelemektedir.⁵⁸ Neticede uluslararası ölçekte kadın göçünün artmasıyla birlikte, göçün istismar ve yasadışı öğeler içeren türlerinin de arttığına dikkat çekilmektedir. Sıkça analiz edilen bir başka boyut ise, göç politikaları kapsamında özellikle hedef ülke konumundaki ülkelerin insan ticaretine nasıl yaklaştığı üzerinedir.

⁵⁵ Frank Laczko, *a.g.m.*, s.8.

⁵⁶ *A.g.m.*, s.8.

⁵⁷ Ann Jonsson, "Introduction: Human Trafficking and Human Security in the Baltic Sea Region", Ann Johnsson, (ed.), *Human Trafficking and Human Security*, Routledge, New York, 2009, s.15; Cornelius Friesendorf, "Pathologies of Security Governance: Efforts Against Human Trafficking in Europe", *Security Dialogue*, 2007, Cilt 38, No 3, s. 382.

⁵⁸ Bkz. Maggy Lee, age, 2007; Mary Crawford, age 2010; Louise Shelley, age, 2010; Shiro Okubo ve Louise Shelley, *a.g.e.*, 2011.

İnsan ticaretinin çoğu hedef ülke tarafından düzensiz/yasadışı göçle eş değer görüldüğü ve bu nedenle ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak algılandığı savunulmaktadır.⁵⁹ Bu durum insan ticareti mağdurlarının suçlu olarak algılanmasına ve düzensiz göçmenlere uygulanan sınırdışı etme politikalarına insan ticareti mağdurlarının da maruz kalmasına neden olmaktadır.⁶⁰ Göçmenler açısından ise, düzensiz yollarla göç etmek hedef ülkelerin giderek kısıtlayıcı hale gelen göç ve iltica politikalarından dolayı tek çıkar yol haline gelebilmektedir. Diğer taraftan insan ticaretinin sadece düzensiz göç sonucunda gerçekleşmediği, düzenli göçün de insan ticaretine yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.⁶¹ Örneğin insan tacirleri belirli bir ülkeye giriş yapmak için yasal göç yollarının kullanımını kaynak ve transit ülkelerde oluşan destek piyasaları aracılığıyla manipüle edebilmektedir. Seyahat, iş bulma, evlilik işletmeleri gibi kuruluşlardan oluşan bu tür destek piyasalarını Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi Orta Asya ülkeleri üzerinden incelediği çalışmasında, Shelley, bu kuruluşların göçün gerçekleşmesinde kolaylaştırıcı rol oynadığını, ancak çoğu zaman gayriresmî olarak faaliyet gösterdiğini ve denetlenmediğini, insan tacirleri tarafından da kullanılabildiğini vurgulamaktadır.⁶² Bu gibi durumlar karşısında insan ticareti ve düzenli/düzensiz nüfus hareketleri arasındaki keskin ayrımlar bulanıklaşmaktadır. Salt ise insan ticareti ve göçle ilintili teorik tartışmaları farklı bir açıdan ele almakta ve bunların temel olarak birbirini tamamlayan iki yaklaşım olduğunu ileri sürmektedir.⁶³ Bunlardan birincisi, insan ticaretini ekonomik bir bakış açısıyla ele alan ve bir iş olarak gören yaklaşım; ikincisi ise, insan ticaretini bir suç aktivitesi

⁵⁹ Maggy Lee, *a.g.e.*, 2007, s. 20.

⁶⁰ Margaret E. Beare, "Illegal Migration: Personal Tragedies, Social Problems, or National Security Threats?", P. Williams der., *Illegal Immigration and Commercial Sex: The New Slave Trade*, Frank Cass, London, 1999, ss. 11-41.

⁶¹ Ronald Skeldon, "Trafficking: A Perspective from Asia", *International Migration*, 2000, Cilt 38, No 3, s. 7.

⁶² Louise Shelley, *a.g.e.*, 2010.

⁶³ John Salt, *a.g.m.*, s. 35.

olarak ele alan ve yasal düzenlemeleri birincil plana koyan yaklaşımdır. Bu bağlamda insan ticaretinin ve göçmen kaçakçılığının özünde ekonomik birer aktivite olduğunu ve göçün daha geniş bir teorik çerçevede resmî ve gayriresmî kurumların kâr elde etmeye çalıştığı bir sektör olarak kuramlaştırılması gerektiğini ileri sürer.

Uluslararası ilişkiler disiplinde ise insan ticareti üzerine teorik tartışmalara yön veren başlıca kavramlardan biri güvenlidir. Bu tartışmalar genel hatlarıyla insan ticaretini devletlerin güvenliğine yönelik bir tehdit olarak ele alan geleneksel güvenlik yaklaşımı ve insan ticaretini bir insan güvenliği meselesi olarak irdeleyen genişletilmiş güvenlik yaklaşımı çerçevesinde şekillenmiştir.⁶⁴ Bir önceki bölümde aktarıldığı üzere, insan ticaretinin uluslararası politika alanında artan önemi de Soğuk Savaş sonrası değişen şartlara göre güvenlik kavramının dönüşüme uğramış olmasıyla yakından ilintilidir. Öncelikle 1950’li yıllardan itibaren realizmle özdeşleştirilen geleneksel güvenlik yaklaşımı insan ticaretini devletlerin egemenliğine bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda, insan ticaretiyle mücadelede vurgulanan başlıca hususlar uluslararası göçün kontrolü, sınır güvenliğinin artırılması ve düzensiz göçmen olarak görülen insan ticareti mağdurlarının ivedilikle sınır dışı edilmesidir.⁶⁵ Ancak insan ticaretinin devlete yönelik bir tehdit olarak kuramlaştırılması iki temel sorunu da beraberinde getirmektedir. Birincisi, bu yaklaşımın insan ticareti mağdurlarının devletlerin korumakla yükümlü olduğu bireysel hak ve özgürlüklerini göz ardı etmesidir.⁶⁶ İkinci sorun ise, realizm ve liberalizm gibi ana akım uluslararası ilişkiler teorilerinin uluslararası sistemin yeniden yapılandırılmasını mümkün kılan hak temelli normlar ve fikirlere yeterince vurgu yapmamasıdır.⁶⁷ Bu durumdan kaynaklı

⁶⁴ Ann Jonsson, *a.g.e.*, ss. 15-17.

⁶⁵ Jennifer K. Lobasz, “Beyond Border Security: Feminist Approaches to Human Trafficking”, *Security Studies*, 2013, Cilt 18, Sayı 2, s. 322.

⁶⁶ *A.g.m.*, s. 323.

⁶⁷ Marta Iniguez de Heredia, “People Trafficking: Conceptual issues with the United Nations Trafficking Protocol 2000”, *Human Rights Review*, 2008, Cilt 9, No 3, ss. 299

olarak, devlet-odaklı güvenlik yaklaşımı insan ticareti gibi özünde insan güvenliğini tehdit eden ve uluslararası düzeyde iş birliği gerektiren konuları küresel politika gündemine taşımakta yetersiz kalmıştır.⁶⁸

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte, güvenlik kavramının küreselleşmenin çok yönlü etkilerinin göz önünde bulundurulduğu bir biçimde derinleştirilmesi ve genişletilmesi gerektiği Uluslararası İlişkiler disiplininde yeni bir tartışma başlatmıştır.⁶⁹ Bu tartışmaların temelinde 1990'ların ortasından itibaren küreselleşmenin yoğunlaşmasına neden olan ekonomik ve siyasi liberalleşme süreçleri, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve bu üç etmenin birbirini güçlendirmesinin, toplumsal ve bireysel hayatın birçok alanında hızlı değişimlere yol açması yatmaktadır.⁷⁰ Genişletilmiş güvenlik yaklaşımına göre bu tür değişimler aynı zamanda toplumlar açısından yeni güvensizlik alanları yaratarak, devlet-odaklı güvenlik konularının yanı sıra, insan ticareti gibi belli bir coğrafyaya sınırlı kalmayıp tüm toplumları tehdit eden yeni sorunların, toplumsal cinsiyet gibi unsurlar göz önünde bulundurulurken uluslararası gündeme taşınmasını gerektirmektedir.⁷¹ İnsan ticaretini bu çerçevede kuramlaştıran çalışmalar, dikkati insan güvenliğine çekerek hem toplumlar, hem mağdurlar açısından daha kapsamlı analizler sunmaktadır.⁷²

-316; Jacqui True, "Feminism", Scott Burchill, (ed.), *Theories of International Relations*, Palgrave MacMillan, New York, ss. 231-76.

⁶⁸ Aninia Nadig, "Human Smuggling, National Security, and Refugee Protection", *Journal of Refugee Studies*, 2002, Cilt 15, No 1, s.2; Marta Iniguez de Heredia, *a.g.m.*, s. 312.

⁶⁹ Mariam Georgis and Nicole V.T. Lugosi, "(Re)inserting race and indigeneity in international relations theory: a post-colonial approach", *Global Change, Peace & Security*, 2013, Cilt 26, No 1, s.73; Ralf Emmers, "Globalization and Non- Traditional Security Issues: A Study of Human and Drug Trafficking in East Asia", *RSIS Working Paper*, 2004, No. 62, s. 1.

⁷⁰ Ralf Emmers, *a.g.m.*, s. 1.

⁷¹ Konuyla ilgili kapsamlı analizler için bkz. Barry Buzan, Ole Wæver and Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1998; Matt McDonald, "Human Security and the Construction of Security", *Global Society*, 2002, Cilt 16, No 3, ss. 277-295; Stephen M. Walt, "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 1991, Cilt 35, No 2, ss. 211-239.

⁷² Ann Jonsson, *a.g.e.*, 2009; Shiro Okubo ve Louise Shelley, *Human Security*,

Bu bağlamda konuyu feminist yaklaşımdan ele alan çalışmalar analitik odağı devletler yerine bireylere kaydırarak, insan ticareti mağdurlarının güvenliğine yönelik tacirler, kolluk kuvvetleri ve işverenlerin neden olduğu çeşitli tehditlere dikkat çekmektedir. Lobasz'ın ifade ettiği üzere, güvenlik tehdidi anlayışının insan-odaklı biçimde genişletilmesi insan ticaretiyle mücadeleye yönelik politikaların da suçun önlenmesi ve mağdurların etkin bir biçimde korunmasını sağlayacak yönde geliştirilmesine fırsat sunmaktadır.⁷³ Benzer biçimde insan ticaretini eleştirel teori çerçevesinde irdeleyen çalışmalar konuyu bir insan güvenliği sorunu olarak değerlendirmekte ve mücadelede uluslararası iş birliğinin önemini vurgulamaktadır. Temelinde insanların özgürleştirilmesini savunan eleştirel teori açısından, insan ticaretinin Uluslararası İlişkiler disiplini kapsamında bir insan güvenliği sorunu olarak kuramlaştırılmasının zulüm, baskı ve tehdidin neden olduğu küresel adaletsizliklerin de düzeltilmesine katkıda bulunacağı ifade edilmektedir.⁷⁴ Emmers'a göre küreselleşen dünyada bir kâr güdüsü olduğu sürece, insanlar ucuz işgücü ve cinsel sömürsünden kâr elde edilen ve bu yönde ticareti yapılan birer meta haline dönüşmeye devam edecektir.⁷⁵ Bu gibi sınıraşan bir suçla mücadelenin yolu ise hükümetlerin bireysel çabalarıyla değil, ancak bilgi paylaşımı, iade hukuku, yolsuzlukla ortak mücadele gibi farklı boyutlar içeren kapsamlı bir uluslararası iş birliği çerçevesinde gerçekleşebilir.⁷⁶

Bu yaklaşımla bağlantılı olarak, Friesendorf, insan ticaretiyle mücadelenin ne tür bir uluslararası iş birliği çerçevesinde geliştirilmesi gerektiğini güvenlik yönetişimi (*security governance*) kavramıyla açıklar.⁷⁷ Bu kavramın temelinde yatan temel varsayım insan ticareti

Transnational Crime and Human Trafficking: Asian and Western Perspectives, Routledge, New York, 2011.

⁷³ Jennifer K. Lobasz, *a.g.m.*, s. 319.

⁷⁴ Mariam Georgis and Nicole V.T. Lugosi, *a.g.m.*, s.73.

⁷⁵ Ralf Emmers, *a.g.m.*, s. 5.

⁷⁶ Agm, s.5; Marta Iniguez de Heredia, *a.g.m.*, s. 303.

⁷⁷ Cornelius Friesendorf, *a.g.m.*, ss. 379-402.

gibi devlet olmayan aktörlerin neden olduğu yasadışı suç faaliyetlerinin engellenmesinde geleneksel ve hiyerarşik karakterdeki ulusal karar alma ve uygulama yapılarının yetersiz kalmasıdır. Devletlerin bu tür suçlarla ancak uluslararası iş birlikleri oluşturarak mücadele edebileceği, fakat iş birliği mekanizmalarının da devletlerle sınırlı kalmayıp uluslararası kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin ve özel sektör aktörlerinin dâhil edildiği kapsayıcı bir yapıda gelişmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle, insan ticaretiyle mücadele alanı hiyerarşik yönetim anlayışından çoklu aktör arasında birlikte iş yapma vurgusunun ön plana çıktığı yönetim anlayışına doğru bir paradigma kaymasını gerektirmektedir.⁷⁸ Bir sonraki bölümde insan ticaretiyle mücadele alanının insan güvenliğini ön plana çıkaran bir yaklaşımla göç politikaları kapsamında nasıl geliştiği Türkiye örneği üzerinden değerlendirilecektir.

3. Türkiye’de İnsan Ticaretiyle Mücadele Alanında Güncel Gelişmeler

İnsan ticaretine karşı mücadele; devletlerin, uluslararası kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin ve araştırmacıların bu alandaki bütün faaliyetlerini kapsamaktadır. Konuyla mücadeleye yönelik kuramsal çalışmalar literatürde politika analizi, norm geliştirme ve uygulama ve en iyi uygulama çalışmaları olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır.⁷⁹ Bu yaklaşımların ortak vurguladığı husus, diploması dünyasının rasyonel hareket eden ve kendi çıkarlarına göre seçimler yapan devletlerden oluştuğu yönündedir. Politika analizi yaklaşımı yaş, cinsiyet, etnik köken gibi politika parametrelerine farklı parametrelerin de dâhil olmasını inceler ve bu ölçütlerin genel bir değerlendirmesini sunar.⁸⁰ İnsan ticaretiyle mücadeleyi bir norm olarak görenler ise, insan ticaretinin nasıl geliştiğini göstermeye çalışır. Locher’e göre, insan ticareti ile mücadele çok çabuk kabul görmüştür, çünkü insan hakları,

⁷⁸ A.g.m, ss. 383-4.

⁷⁹ Reyhan Atasü-Topçuoğlu, *Ideology and the Fight Against Human Trafficking*, Routledge, New York, 2014, s. 20.

⁸⁰ A.g.e., s. 20.

kadın hakları, şiddet karşıtlığı, cinsiyet eşitliği ve kölelik karşıtlığı gibi kökleri sağlam olan diğer normlara dayanmaktadır.⁸¹ Hem politika analizi, hem de norm geliştirme yaklaşımları, rasyonel seçim teorisine dayanmaktadır ve zaman içerisinde gelişen standartlara odaklanmaktadır. Standartların uluslararası düzeyde yaratıldığı ve daha sonra ulusal düzeye yayıldığı ifade edilmektedir.⁸² Bu bölümde ele alınacağı üzere, Türkiye’de insan ticaretiyle mücadele ulusal çerçevesi, bu alanda uluslararası standartların oluşumunu takiben 2000’li yılların başından itibaren hızla gelişmeye devam etmektedir.⁸³

Türkiye, uluslararası göç sistemi içerisinde yakın döneme kadar göç veren ve transit özellikleri ile ön plana çıkan bir ülke konumundan, sosyo-ekonomik kalkınmaya yönelik yaşanan olumlu gelişmelerin de etkisiyle birlikte, hedef göç ülkesi konumu da giderek güçlenen bir doğrultuda ilerlemektedir.⁸⁴ Bu durum, Türkiye’yi aynı zamanda insan ticareti için de bir hedef ülkesi haline getirmiştir.⁸⁵ BM Sınıraşan Örgütlü Suçlarla Mücadele Sözleşmesi’nin 2000 yılında imzalanması ve ilgili protokollerin 2003 yılında iç hukuka dâhil edilmesiyle birlikte, sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla insan ticareti alanında çeşitli yasal ve idari düzenlemeler yapılmıştır. Öncelikle suçun kovuşturulması ve soruşturulması kapsamında 2005 yılında yürürlüğe

⁸¹ Birgit Locher, *Trafficking in Women in the European Union*, Springer Publications, Wiesbaden, 2007.

⁸² Reyhan Atasü-Topçuoğlu, *a.g.e.*, s. 22.

⁸³ “Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı BM Sözleşmesi” ve Sözleşmeye Ek “İnsan Ticaretininin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokolü” Türkiye tarafından Aralık 2000 tarihinde imzalanmış, 04 Şubat 2003 tarihli Resmî Gazeteyle de iç hukuka dâhil edilmiştir.

⁸⁴ Fulya Memişoğlu, “Between the Legacy of Nation-State and Forces of Globalisation: Turkey’s Management of Mixed Migration Flows”, *EUI RSCAS Working Paper Series*, 2014, No. 122, s.3, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/33862/RSCAS_2014_122.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi: 12.03.2019).

⁸⁵ Türkiye’de mevcut durumun kapsamlı analizi için bkz. “2017 Türkiye İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu”, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Yayın No 48, Ankara, 2018, <http://www.goc.gov.tr/files/files/INSAN-TICARETI-MAGDURLARI-RAPORU-2017-mini.pdf> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

giren 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) İnsan Ticareti Özel Hükümler kısmında "Uluslararası Suçlar" başlığı altında 80. Madde'de yaptırıma bağlanmıştır. İnsan ticaretine yönelik Ek Protokole uygun olarak TCK'da insan ticareti suçu şu şekilde düzenlemiştir:

*"Zorla çalıştırmak, hizmet ettirmek, fuhuş yaptırmak veya esarete tâbi kılmak ya da vücut organlarının verilmesini sağlamak maksadıyla tehdit, baskı, cebir veya şiddet uygulamak, nüfuzu kötüye kullanmak, kandırmak veya kişiler üzerindeki denetim olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanarak rızalarını elde etmek suretiyle kişileri ülkeye sokan, ülke dışına çıkararak, tedarik eden, kaçırarak, bir yerden başka bir yere götüren veya sevk eden ya da barındıran kimseye sekiz yıldan on iki yıla kadar hapis ve on bin güne kadar adli para cezası verilir."*⁸⁶

Türkiye'de henüz insan ticareti ile mücadeleye özel bir kanun bulunmamaktadır. Ancak son yıllarda göç politikalarının yeniden yapılandırılması kapsamında insan ticaretiyle mücadele alanı da uluslararası standartlara uygun ve kapsayıcı şekilde revize edilmektedir. Bu alanda Türkiye'yle yakın iş birliği geliştirmiş bir uluslararası kuruluş yetkilisinin ifade ettiği üzere, özellikle 2010 sonrası dönemde insan ticareti göç yönetimi çerçevesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve konunun politika alanında önemi artmıştır.⁸⁷ Göç alanında başka bir uzman ise, insan ticaretiyle ulusal mücadele sürecini etkileyen faktörleri dışsal ve içsel olmak üzere ikiye ayırarak, konuyu daha analitik bir yaklaşımla açıklamıştır.⁸⁸ Görüşmeciyeye göre, insan ticaretiyle mücadele alanında uluslararası normların oluşması Türkiye'de de ilgili aktörlerin konuya yönelik farkındalık duymasını sağlamıştır. Farkındalığın ortaya çıkmasında da özellikle ABD'nin Türkiye de dâhil olmak üzere

⁸⁶ *Türk Ceza Kanunu* tam metin için bkz. *Resmî Gazete* No 25611, 2004, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.5237&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=5237> (Erişim Tarihi: 12.03.2019).

⁸⁷ Mülakat 1, Aralık 2017, Ankara.

⁸⁸ Mülakat 2, Aralık 2017, Ankara. Paragrafin geri kalan kısmı Mülakat 2 bulgularından özetlenmiştir.

diğer ülkeler hakkında yayınladığı yıllık insan ticareti raporları, Türkiye'nin AB müktesebatına uyum süreci, uluslararası kuruluşların düzenlediği eğitim faaliyetleri gibi dışsal faktörlerin etkili olduğu belirtilmiştir. 2000-2010 yılları arasında insan ticaretiyle mücadeleyle yönelik ulusal düzenlemeler yapılmasını da bu tür dışsal faktörler tetiklemişken, 2010 sonrası döneme daha çok içsel faktörler yön vermeye başlamıştır. İnsan ticaretiyle mücadeleyle yönelik farkındalığın olgunlaşması ve yayılmasının da etkisiyle, bu alanda atılması gereken adımlar göç yönetiminin insan hakları temelli bir yaklaşımla reform edildiği sürecin bir parçası olarak kabul görmüştür.

Bu bağlamda 2013 yılında yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun (YUKK) insan ticaretiyle mücadelede insan güvenliği ve mağdur odaklı bir politika benimsenmesinde dönüm noktası olduğu söylenebilir.⁸⁹ Öncelikle insan ticareti mağdurlarının sınır dışı edilemeyeceği ilkesi uluslararası standartlara uygun olarak kanunda güvence altına alınmıştır.⁹⁰ Göç uzmanı bir yetkili, kanun tasarısı hazırlama sürecinde insan ticaretiyle mücadele alanının da gözden geçirildiğini, zayıf yönler belirlenerek bu doğrultuda özellikle mağdurların korunması, mağdurlara ikamet izni verilmesi, ulusal yönlendirme/koordinasyon mekanizmasının güçlendirilmesi gibi düzenlemelerin de Kanun metnine eklendiğini belirtmiştir.⁹¹ Nitekim YUKK insan ticareti mağdurlarına tedavi, bakım ve düşünme süresi ve sonrasında Türkiye'de belirli bir süre ikamet edebilme olanağı tanımıştır.⁹² 2016'da yürürlüğe giren Uluslararası İşgücü Kanunu'nda ise, YUKK uyarınca, mağdur destek sürecinden yararlanan insan ticareti mağdurları çalışma izninin istisnai olarak verilebileceği yabancılar

⁸⁹ *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)* tam metin için bkz. *Resmî Gazete* No 28615, 2013, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

⁹⁰ Bkz. YUKK Madde 55.

⁹¹ Mülakat 3, Aralık 2017, Ankara.

⁹² Bkz. YUKK Madde 48-49.

arasında tanımlanmıştır.⁹³

YUKK'un yürürlüğe girmesiyle birlikte, göç yönetimi ve uluslararası korumadan sorumlu hale gelen Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM), aynı zamanda insan ticareti alanında ulusal koordinatör rolünü Dışişleri Bakanlığı'ndan devralmıştır.⁹⁴ GİGM bünyesinde kurulan İnsan Ticareti Mağdurlarını Koruma Dairesi Başkanlığı, insan ticareti alanında veri toplama ve araştırma, mücadelede temel boşlukların tespiti, hizmetlerin iyileştirilmesi, ulusal koordinasyonun güçlendirilmesi, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği, ortak projeler yürütülmesi gibi görevleri yerine getirmektedir.⁹⁵ Mağdurlara erişimde temel bir araç olarak hizmet veren "İnsan Ticareti Mağduru Acil Yardım İhbar Hattı" 157 numarası, GİGM tarafından Yabancılar İletişim Merkezi'ne (YİMER) dönüştürülmüş durumdadır, ancak hâlâ insan ticareti mağdurlarına yönelik ihbar ve yardım hattı işlevini de sürdürmektedir. İlgili uzmanlarla yapılan mülakatlarda belirtildiği üzere, bu geçiş aşamasında başta mağdur tespitinde azalma, koruma hizmetlerinde kurumlararası iş birliği aksaklıkları yaşanmışsa da, gelineen noktada insan ticareti alanında oluşturulan yeni mekanizmalar sağlamlaşmaya başlamıştır.⁹⁶

Yeni mekanizmaların sağlamlaşmasına yönelik birkaç gösterge önceki bölümlerde bahsedilen kavramsal ve teorik mevzularla ilişkili olarak şu şekilde özetlenebilir: Öncelikle insan ticaretinin önlenmesi, mağdurların korunması, suçun kovuşturulması ve ulusal/uluslararası iş birliği süreçlerinde devletlerin karşılaştığı ortak sorunların aşılması için UNODC (a) konuya yönelik bilgi ve araştırma, (b) kapasite artırma ve geliştirme, (c) denetleme ve değerlendirme alanlarında iyileştirmeler yapılmasını tavsiye etmektedir.⁹⁷ Kurumlar tarafından güvenilir veri

⁹³ *Uluslararası İş Gücü Kanunu* tam metin için bkz. *Resmî Gazete* No 29800, 2016, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6735.pdf> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

⁹⁴ Bkz. YUKK Madde 103-104.

⁹⁵ Bkz. YUKK Madde 108.

⁹⁶ Mülakatlar 2, 3,4, Aralık 2017, Ankara.

⁹⁷ "International Framework for Action to Implement the Trafficking in Persons

toplanması, kurumlararası veri paylaşımı, araştırma faaliyetleri yürütülmesi hem insan ticaretinin önlenmesinde hem de mağdurların etkili bir biçimde tespit edilebilmesi ve böylece desteklenebilmesi için önem taşımaktadır. Bu çalışma kapsamında uzmanlarla yapılan görüşmelerde dile getirilen ortak bir sorun, insan ticaretine maruz kalmış birçok kişinin mağdur olduğunun farkında olmadığı ya da çeşitli nedenlerden ötürü bu durumu paylaşmadığı yönündedir. Mağdurun tespiti konusu büyük önem taşımakla birlikte, yetkililerce insan ticaretiyle mücadelenin en zorlayıcı aşaması olarak tanımlanmaktadır. Bu durumdan ötürü, insan ticareti mağdurlarının ve onları sömüren kişilerin profillerini incelemek, suçun türleri hakkında kanıta dayalı detaylı veri toplamak, gerekli müdahalenin yapılabilmesi ve etkin önleme stratejileri geliştirilebilmesi için birer ön koşul olarak görülmektedir.⁹⁸ Organize suçlarla mücadele alanında uzman bir yetkiliye göre, özellikle göçmen kaçakçılığı suçu ile karşılaştırıldığında; göçmen kaçakçılığı mağdurlarının insan ticareti mağduru tanımlanmasından çok daha kolay olduğu, insan ticareti mağdurlarının tespiti için kurumların özel çaba sarf etmesi ve etkili bir koordinasyon mekanizması geliştirmesi gerekmektedir.⁹⁹ Buna ek olarak, GİGM gibi sivil bir kurumun bu alanda yetkilendirilmesiyle birlikte, bu hususlarda daha standart bir sistem oluşturulduğunu vurgulayan görüşmeci, tespit işlemleri esnasında psikolog ve sosyal çalışmacı gibi meslek elemanlarının da sürece dâhil edilmesinin mağdurların desteklenmesi açısından olumlu gelişmeler olduğunu aktarmıştır.¹⁰⁰

Nitekim GİGM'in resmî mağdur statüsü tanımlama görev ve yetkilerini devralmasıyla birlikte, mağdur tespit sayısında 2013 yılı itibariyle önemli bir artış kaydedildiği görülmektedir. GİGM tarafından hazırlanan 2017 İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu'nda yer alan verilere göre, 2005-2017 yılları arasında tespit edilen toplam mağdur

Protocol", *a.g.y.*, s. 5.

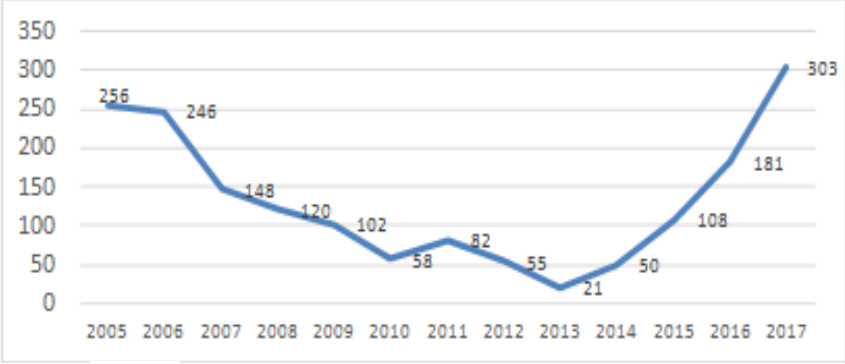
⁹⁸ Mülakatlar 2, 3, 4, 5, Aralık 2017, Ankara.

⁹⁹ Mülakat, 4, Aralık 2017, Ankara.

¹⁰⁰ Mülakat, 4, Aralık 2017, Ankara.

sayısı 1730'dur (bkz. Grafik 1). 2013'te tespit edilen mağdur sayısında dikkat çekici düşüşe rağmen, 2017 itibariyle bu rakam 303'e ulaşmıştır.¹⁰¹

Grafik 1: Tespit Edilen İnsan Ticareti Mağduru Sayısı (2005-2017).

Kaynak: “2017 Türkiye İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu”,
Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

Raporda yer alan veriler sadece tespitlere yönelik rakamsal bir artışa işaret etmemekte, aynı zamanda insan ticaretinin mevcut durum analizi açısından da önemli göstergeler sunmaktadır. Türkiye'nin hızla çeşitlenen göçmen profiliyle birlikte, farklı insan ticareti türlerinin tespitinde artış yaşanmış ve mağdurlarının yaş/cinsiyet dağılımında değişimler gerçekleşmiştir.¹⁰² Mağdurların büyük çoğunluğunu fuhuş yapmaya zorlanan kadınlar oluşturmasına rağmen, erkek ve çocuk mağdur sayısının da arttığı görülmektedir. 2014 yılında sadece bir erkek mağdur tespit edilmişken, bu rakam 2017'de 91'e ulaşmıştır. Ayrıca suçun görülme şekilleri bakımından zorla çalıştırma, zorla dilendirme mağduru kişilerin tespitinde de 2013 yılı itibariyle artış olduğu gözlemlenmektedir (bkz. Tablo 3). Raporda 2017 yılına ait istatistikler incelendiğinde, tespit edilen işgücü istismarı mağdurlarının büyük çoğunluğunun

¹⁰¹ “2017 Türkiye İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu”, *a.g.y.*, s. 69.

¹⁰² *A.g.y.*, ss. 67-73.

Afganistan ve Fas uyruklu göçmenlerden oluştuğu, zorla dilendirme mağduru kişilerin tümünün ise Suriye uyruklu göçmenlerden oluştuğu görülmektedir.¹⁰³ Verilerde dikkat çeken temel bir husus, 2014 sonrasında tespit edilen insan ticareti mağdurları arasında Suriye uyruklu mağdurların sayısında yaşanan artıştır.¹⁰⁴ Türkiye, ülkelerinde süregelen savaş nedeniyle kitlesel göçe maruz kalmış yaklaşık 3,6 milyon Suriye uyruklu kişiye geçici koruma kapsamında ev sahipliği yapmaktadır.¹⁰⁵ Zorunlu göçe maruz kalanların insan ticaretinin farklı türlerine karşı daha korunmasız olduğunun dikkate alındığı ve bundan sonraki aşamalarda Türkiye'nin insan ticaretiyle mücadele stratejisinde bu durumun belirleyici bir rol oynayacağı görüşme gerçekleştirilen uzmanlar tarafından dile getirilmiştir.¹⁰⁶

Tablo 3: İnsan Ticareti Mağdurlarının İstismar Şekilleri (2005-2017).

Yıl	Cinsel İstismar	İşgücü İstismarı	Dilencilik	Toplam
Toplam	1504	151	75	1730
2005	244	12	-	256
2006	239	7	-	246
2007	140	8	-	148
2008	111	8	1	120
2009	98	4	-	102
2010	57	1	-	58
2011	80	2	-	82
2012	54	1	-	55
2013	21	-	-	21
2014	43	7	-	50

¹⁰³ A.g.y., s. 72.

¹⁰⁴ A.g.y., s. 72.

¹⁰⁵ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) Resmî İnternet Sayfası, "Göç İstatistikleri: Geçici Koruma", http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik (Erişim Tarihi: 12.03. 2019).

¹⁰⁶ Mülakat, 4, Aralık 2017, Ankara.

2015	88	19	1	108
2016	143	30	8	181
2017	186	52	65	303

Kaynak: “2017 Türkiye İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu”,
Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

Tablo 4: İnsan Ticareti Mağdurlarının Uyrukları (2005-2017).

Uyruk	Toplam	Oran
Toplam	1730	%100
Moldova	266	% 15
Kırgızistan	221	% 13
Özbekistan	209	% 12
Ukrayna	170	% 10
Türkmenistan	147	% 9
Rusya	141	% 8
Suriye	138	% 8
Azerbaycan	107	% 6
Gürcistan	91	% 5
Fas	52	% 3
Diğer	188	% 11

Kaynak: “2017 Türkiye İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu”,
Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

Mekanizmaların sağlaştığına yönelik bir başka önemli gösterge ise hukuki alanda yapılan düzenlemeler ve bunların insan ticaretiyle mücadelede kapasite geliştirme, denetleme, değerlendirme, mağdurların korunması ve kurumlararası eşgüdüm gibi çeşitli alanlar üzerinde yarattığı olumlu etkileridir. Türkiye'nin “Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi”ni Ocak 2016'da onaylaması ve iç hukuka dâhil etmesiyle birlikte, insan ticaretiyle mücadele süreci ivme kazanmıştır. Bu gelişmeyi takiben 17 Mart 2016 tarihinde “İnsan Ticareti ile Mücadele ve Mağdurların Korunması Hakkında Yönetmelik”^{**} yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁷

^{**} Bundan sonra “Yönetmelik” olarak ifade edilecektir.

Yönetmelik, insan ticareti alanında başlı başına bir kanun olmaması sebebiyle ortaya çıkan temel yasal ve kurumsal boşlukların giderilmesi için önemli bir adım olarak görülmektedir.¹⁰⁸ Başta mağdur tespiti, mağdur destek hizmetleri (barınma dâhil), gönüllü ve geri dönüş programları, yabancıların ikamet izinlerine ilişkin iş ve işlemleri kapsayan koruma çerçevesi yeniden düzenlenmiştir.¹⁰⁹ Uzmanlarca ifade edildiği üzere, Yönetmelik mağdurların korunmasında iki temel boşluğu doldurmuştur. Birincisi, mağdur koruma çerçevesinin Türk vatandaşı ve yabancı ayrımı gözetilmeksizin yeniden düzenlenmiş olmasıdır.¹¹⁰ Böylece insan ticareti suçunun önlenmesi ve mağdurların korunması çerçevesi hem Türk vatandaşlarının hem yabancıların farklı hassasiyetlerini göz önünde bulunduracak şekilde düzenlenmiştir. İkincisi ise, Yönetmelikte TCK'da yapılan tanıma ek olarak, özellikle çocukların bu suça karşı daha etkin bir şekilde korunmasını sağlamak amacıyla çocuk işçiliği, çocukların suçta kullanılmaları, dilendirilmesi ve evlatlık verilmesi gibi eylemler de insan ticareti suçu kapsamına girebilecek vakalar arasında tanımlanmıştır.¹¹¹

Bu gelişmelere ek olarak, Protokolde ulusal kapasite geliştirmeye yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Öncelikle insan ticareti suçunu önleme ve bu suçla mücadeleye ilişkin politika ve stratejilerin oluşturulması konusunda çalışmalar yürütmek, eylem planı hazırlamak, kamu kurum ve kuruluşları, uluslararası kuruluşlar ile sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla insan ticaretiyle mücadelede ve mağdurların korunması alanında ilgili tüm kurumların katılacağı İnsan Ticaretiyle Mücadele Koordinasyon Komisyonu oluşturulmuştur. Yönetmeliğin ulusal iş birliği alanında asıl düzenlediği

¹⁰⁷ *İnsan Ticaretiyle Mücadele ve Mağdurların Korunması Hakkında Yönetmelik* tam metin için bkz. Resmî Gazete No 29656, 2016, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160317-9.htm> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

¹⁰⁸ Mülakat, 1, 2, 3, 4, 5 Aralık 2017, Ankara.

¹⁰⁹ Yönetmelik, Madde 1; Madde 3.

¹¹⁰ Mülakat, 3, 4, Aralık 2017, Ankara.

¹¹¹ Yönetmelik, Madde 17(1).

alan Ulusal Yönlendirme Mekanizması olmuştur. Görüşme gerçekleştirilen bir uzman, insan ticaretiyle mücadele stratejisinin insan güvenliği odaklı bir yapıda geliştirilmesi için etkin ve sistematik bir ulusal yönlendirme mekanizması oluşturulmasına uzun süredir ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.¹¹² Özellikle de insan ticareti mağduru olabileceğinden şüphe duyduğu kişilerle iş yaşamında sık karşılaşan sağlık personeli gibi yetkililerin mağdurları nereye yönlendirmesi ve nasıl destek olması gerektiği hususunda uzun süredir bir bilgi eksikliği sorunu yaşandığını belirtmiştir. Ulusal Yönlendirme Mekanizması devlet kurumlarının, sivil toplum ile stratejik iş birliği içinde, insan ticareti mağdurlarının insan haklarını koruma ve geliştirme yükümlülüklerini yerine getirmeye yönelik çabaları koordine ettiği bir iş birliği çerçevesi olarak tanımlanmaktadır.¹¹³

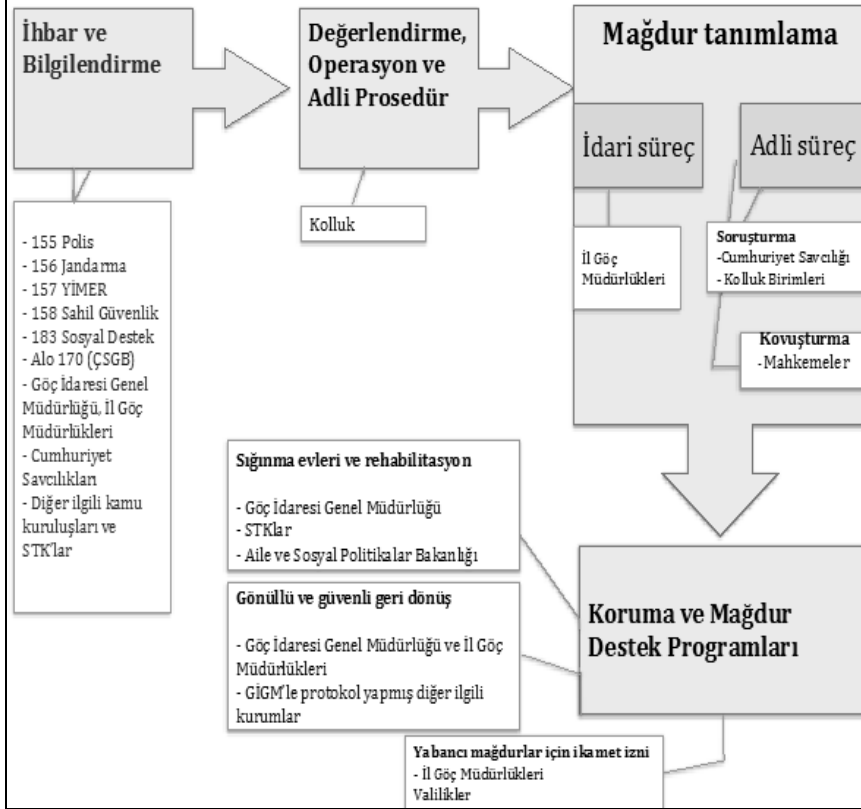
UNODC Eylem Çerçevesi'nde de insan ticareti mağdurlarının korunması ve desteklenmesi için ulusal yönlendirme mekanizmalarının oluşturulması ve güçlendirilmesi vurgusu yapılmaktadır.¹¹⁴ Bu bağlamda Yönetmelik insan ticareti mağduruyla karşılaşan her şahsa ihbar edebileceği yetkili kurumlardan, mağdurların ilk tespit edilme aşamasından, kolluk tarafından yürütülen değerlendirme, operasyon ve adli prosedür süreçlerinden, mağdur tanımlamanın GİGM ve savcılık tarafından yürütüldüğü idari ve adli boyutlarından, mağdur tanımlanma süreci tamamlandıktan sonra sağlanacak koruma ve destek programlarında hangi kurumların ne gibi sorumluluk ve yükümlülükleri olduğuna kadar geçen bütün süreci netleştirmiştir (Bkz. Şekil 1). Böylece, mağdurların etkin bir şekilde korunmasını sağlamak için kurumların birbirleriyle etkin bir biçimde iletişimde ve eşgüdümde olduğu yönlendirme mekanizmasının zemini oluşturulmuştur.

¹¹² Mülakat 5, Aralık 2017, Ankara.

¹¹³ "National Referral Mechanisms: Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons, A Practical Handbook", OSCE/ODIHR, Warsaw, 2004, s. 15, <https://www.osce.org/odihr/13967?download=true> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

¹¹⁴ "International Framework for Action to Implement the Trafficking in Persons Protocol", a.g.y., s. 45.

Şekil 1: İnsan Ticaretiyle Mücadelede Ulusal Yönlendirme Mekanizması (UYM).

Kaynak: Yazar tarafından İnsan Ticaretiyle Mücadele ve Mağdurların Korunması Hakkında Yönetmelik'ten uyarlanarak hazırlanmıştır.

Kapasite geliştirme ve artırma alanında yaşanan bir başka gelişme ise, GİGM dışında diğer ilgili kurumların da insan ticaretiyle mücadele alanında uzmanlaşmış birimler ve kadrolar oluşturmasıdır. Başta Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM), Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı olmak üzere, kolluk kuvvet birimleri insan ticaretiyle mücadelenin başlıca aktörleri konumundadır. Merkezî ve yerel kolluk

kuvvet birimleri, insan ticareti mağdurlarının ilk tespit süreci, ardından idari ve hukuki usullerin tamamlanması için ilgili otoritelere yönlendirilmesi gibi kilit bir rol üstlenmektedir. Bu kurumların bünyesinde 2016 yılında Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti ile Mücadele Daire Başkanlık birimleri kurulmuştur. Önceki uygulamalarda organize suçlar birimi altında değerlendirilen göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti, yetkililerin birden fazla konuyla ilgilenmelerini gerektirmiş; insan ticareti ve göçmen kaçakçılığı gibi teknik bilgi donanımı, suçla mücadelede ön araştırma ve istihbarat çalışması gerektiren alanlarda uzmanlaşmalarını zorlaştırmıştır. Salt göçmen kaçakçılığı ve insan ticaretine yoğunlaşmış birimlerin oluşturulmasının mücadele faaliyetlerinin, istihbarat toplamadan diğer kurumlarla bilgi alışverişine kadar her alanda yetkilileri daha etkin kılması açısından olumlu bir gelişme olduğu, ayrıca bu alanda uzman personel yetişmesi için de bir fırsat sunduğu alanda uzman kişilerce dile getirilmiştir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere, iş birliği insan ticareti suçunun önlenmesi ve bu suçla etkili bir mücadele geliştirilebilmesi için en temel hususlardan biri olarak kabul edilmektedir. UNODC Eylem Planı'nda taraf devletlere iş birliğinin ulusal ve uluslararası olmak üzere iki düzeyde geliştirilmesi tavsiye edilmektedir.¹¹⁵ İnsan Ticaretiyle Mücadele Koordinasyon Komisyonu, Ulusal Yönlendirme Mekanizması gibi ulusal düzeyde kurumlararası iş birliğini geliştirmek amaçlı oluşturulan yeni mekanizmalardan yukarıda bahsedilmiştir. İnsan ticaretiyle mücadele alanında iş birliğinin nasıl bir yapıda olması gerektiğine yönelik teorik yaklaşımlar ve iyi uygulama örnekleri göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'de sivil toplum ve özel sektör aktörlerinin insan ticaretiyle mücadele alanına henüz yaygın bir şekilde dâhil olmadığı gözlemlenmektedir.

İnsan ticareti alanında uzman bir sivil toplum çalışanı, sivil toplum örgütlerinin birçok Avrupa ülkesinde insan ticaretine yönelik

¹¹⁵ "International Framework for Action to Implement the Trafficking in Persons Protocol", *a.g.y.*, ss. 45-8.

farkındalık faaliyetleri yürütülmesinde ve mağdurlara destek hizmetleri sağlanmasında aktif olduğunu, sorumlulukları zaman zaman tek başlarına üstlendiğini ya da devlet kurumlarıyla iş birliği çerçevesinde yürüttüklerini ifade etmiştir.¹¹⁶ Bu duruma bir örnek olarak, Avrupa’da insan ticaretiyle mücadele alanında çalışan sivil toplum örgütlerinin oluşturduğu *La Strada* gibi uluslararası platformların gündem belirlemede, savunuculuk ve lobi faaliyetlerinde oynadığı kritik rol gösterilebilir.¹¹⁷ Sivil toplum örgütlerinin daha hızlı bir şekilde harekete geçme, daha geniş kitlelere ulaşabilme, hem resmî, hem gayri resmî mekanizmalar aracılığıyla mağdurlara yardım edebilmede daha avantajlı olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸ Ancak bu duruma karşılık, Türkiye’de insan ticareti alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri henüz oldukça sınırlı sayıdadır.¹¹⁹ Bu duruma sebep olan başlıca etkenler, Türkiye’de insan ticareti alanında uzun süredir aktif olan Aile Danışmanları Derneği tarafından hazırlanan bir çalışmada şu şekilde özetlenmiştir: İnsan ticaretinin teknik bilgi ve finansal kaynak gerektiren bir alan olması; sivil toplum örgütleri tarafınca insan ticareti alanında bilgi ve farkındalık eksikliği; hizmet vermeye gönüllü kuruluşların ise faaliyetleri yürütmek ve profesyonel meslek elemanları istihdam edebilmek için insan gücü ve finansal kapasitelerinin arttırılmasına ihtiyaç duymalarıdır.¹²⁰

¹¹⁶ Mülakat 5, Aralık 2017, Ankara.

¹¹⁷ Daha fazla bilgi için bkz. La Strada European Network Against Trafficking in Human Beings Resmî İnternet Sayfası, <http://lastradainternational.org> (Erişim Tarihi: 01.12.2018)

¹¹⁸ Mülakat 5, Aralık 2017, Ankara.

¹¹⁹ Türkiye’de insan ticaretiyle mücadele alanında uzun süredir faaliyet gösteren ve devlet kurumlarıyla yakın iş birliği içinde çalışan iki başlıca sivil toplum örgütü İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı (IKGV) ve Aile Danışmanları Derneği’dir. Daha fazla bilgi için bkz. <http://www.ikgv.org/>; <http://ailedanismanlari.org> (Erişim Tarihi: 01.12.2018). Sivil toplum örgütlerinin bu alanda yürüttükleri çalışmalar için, ayrıca bkz. “2017 Türkiye İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu”, *a.g.y.*, ss. 58-59.

¹²⁰ “The Power of Civil Society to Combat Human Trafficking”, Aile Danışmanları Derneği, 2017, <https://ailedanismanlari.org/human-trafficking/the-power-of-civil-society-to-combat-human-trafficking-project-nongovernmental-organizations-sop-standard-operational-procedures/> (Erişim Tarihi: 01.12.2018)

Diğer taraftan, yine uluslararası örnekler incelendiğinde özel sektörün giderek artan bir biçimde insan ticaretiyle mücadele alanında aktif rol oynadığı görülmektedir. Buna Microsoft, Coca Cola, Hilton Otelleri, Ford gibi çokuluslu şirketlerin oluşturduğu “*Global Business Coalition Against Human Trafficking*” adlı uluslararası platform örnek gösterilebilir.¹²¹ Özel sektörle iş birliğinin, özellikle tedarik zincirlerinde zorla çalıştırmanın önlenmesi için gerekli olduğu ifade edilmektedir.¹²² Ayrıca özel sektör temsilcilerinin, meslek, ticaret ve sanayi odalarının insan ticareti suçunun önlenmesine yönelik işverenlerin bilinçlendirilmesinde ve toplumsal farkındalık artırıcı çalışmalarda daha öncül rol oynaması gerektiği uzmanlar tarafından vurgulanmıştır.¹²³

Türkiye’nin uluslararası düzeyde iş birliği çalışmalarının da yeni gelişmeler çerçevesinde yoğunlaştığı gözlenmektedir. GİGM İnsan Ticareti Faaliyet Raporu’nda belirtildiği üzere, 2017 yılı sonu itibariyle Belarus, Gürcistan, Ukrayna, Moldova, Kırgızistan olmak üzere beş ülke ile insan ticaretiyle mücadele iş birliği anlaşması yapılmış, 100’den fazla ülke ile de düzensiz göç ve insan ticareti alanında iş birliğine yönelik maddeler içeren güvenlik iş birliği anlaşması yapılmıştır.¹²⁴ İnsan ticaretiyle mücadele alanında aktif olarak görev yapan yetkililer, bu tür işbirlikleri çerçevesinde özellikle kendi uzmanlık alanlarında başka ülkelerden paydaş uzmanlarla bir araya geldikleri platformların mesleki açıdan katkılarını vurgulamış, gerçekleşen fikir alışverişlerinin, diğer ülke uygulamalarının anlaşılmasının hizmetlerin iyileştirilmesindeki önemine değinmişlerdir.¹²⁵ Bu gelişmelere ek olarak, GİGM’in Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ve Uluslararası Göç Politikaları Araştırma Merkezi (ICMPD) gibi insan ticareti alanında uzmanlaşmış uluslararası kuruluşlarla yakın iş birliği

¹²¹ Global Business Coalition Against Human Trafficking hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://www.gbcat.org/#about> (Erişim Tarihi: 01.12.2018)

¹²² Mülakat 5, Aralık 2017, Ankara.

¹²³ Mülakat 2, 5, Aralık 2017, Ankara.

¹²⁴ “2017 Türkiye İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu”, a.g.y., s. 57.

¹²⁵ Mülakat 1, 2, 3, 4, Aralık 2017, Ankara.

mekanizmaları oluşturduğu, ulusal ve uluslararası ortak projeler yürüttüğü görülmektedir.¹²⁶ Bu tür projeler kamu görevlileri, sivil toplum temsilcileri, medya çalışanlarına yönelik kapasite geliştirme, eğitim ve farkındalık çalışmaları, kamuoyunu bilgilendirme faaliyetleri gibi alanları kapsamaktadır.¹²⁷ İlgili uzmanlar, bu tür faaliyetlerin özellikle insan ticaretinin nispeten daha az bilinen ve daha az tespit edilen zorla çalıştırma, zorla dilendirme ve zorla evlendirme gibi türlerine yönelik farkındalığı arttırdığını ifade etmiştir.

Sonuç

Uluslararası ölçekte insan ticareti, sınıraşan örgütlü suçlar ve düzensiz göçün önemli bir bileşeni olarak, 21. yüzyılın başlıca küresel sorunlarından biri haline gelmiştir. Günümüzde sıklıkla modern kölelik olarak tasvir edilen insan ticareti, insanlığa karşı işlenen bir suç olarak kabul edilmektedir. Özellikle 1990'lardan itibaren insan ticaretinin yeni rotalarda, çeşitlenen istismar türleri ve mağdur profilleriyle sürekli olarak artmaya devam etmesi, konunun uluslararası boyutunun ön plana çıkmasına yol açmıştır. 2003 yılında yürürlüğe giren Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı BM Sözleşmesi'ne ek protokolle insan ticaretinin uluslararası hukuk kapsamında tanımının yapılması ve bunu takiben taraf devletlerin büyük bir kısmının insan ticaretini iç mevzuatlarında suç kapsamına almış olması, konuyla küresel alanda mücadele açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada da ortaya koyulduğu gibi insan ticaretiyle mücadele uluslararası politika gündeminde giderek daha önemli bir yer tutmaktadır. Ancak yine görülmektedir ki, sorunla mücadelede uluslararası iş birliğine yapılan vurgu ile mücadelenin uygulamadaki etkinliği orantılı değildir. Bunun en temel göstergesi ise, resmî kurumlarca tespit edilen ve koruma altına alınan mağdur sayısının, dünya genelindeki tahminlerin çok gerisinde kalmasıdır. Bu çalışmada vurgulanan bir husus, soruna

¹²⁶ Uluslararası kuruluşlarla yürütülen proje detayları için bkz. "2017 Türkiye İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu", *a.g.y.*, ss. 29-30.

¹²⁷ Mülakat 2,3, Aralık 2017, Ankara.

yönelik etkin mücadele stratejileri geliştirilebilmesi için öncelikle insan ticaretine ilişkin süregelen kavramsal ve teorik tartışmaların anlaşılması gerektiğidir. Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken sonuçlar, insan ticaretine yönelik etkili bir mücadelenin öncelikle konunun küresel ölçeğini yansıtan verilerin tahminler yerine daha sistematik yöntemlerle hesaplanması gerektiği, böylece insan ticaretinin daha az gözlemlenebilir türlerinin de ancak bu şekilde kapsamlı bir şekilde irdelenebileceği yönündedir. Ayrıca hukuki tanımlara ve olgular arasındaki temel farklılıklara rağmen, insan ticaretinin sürekli olarak değişen göç ve iltica dinamikleri çerçevesinde yeni mağdur grupları ortaya çıkarttığı dikkate alınmalıdır. Nitekim çalışmanın birinci bölümünde göçmen kaçakçılığında da göçmenlerin mağdur duruma düşebildiği, insan ticareti unsurları içeren bir durumla karşı karşıya kalabildiğinden bahsedilmiştir. Düzenli ve güvenli göç kanallarının sınırlı olması, uluslararası koruma sisteminin yetersizlikleri nedeniyle sığınmacıların da düzensiz göç yollarına sıklıkla mecbur kalması, göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti şebekelerinin düzensiz göçmenlerin hassasiyetlerini istismar etmesi gibi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir.

Teorik tartışmalarda dikkat çeken başlıca mevzu ise, insan ticareti olgusunun tam olarak kuramlaştırılmamış ve parçalanmış olmasıdır. İnsan ticaretini uluslararası göç kuramları bağlamında inceleyen çalışmaların büyük bir kısmı, insan ticareti ve göçmen kadınların mağduriyeti arasındaki bağlantıya odaklanmakta, bir kısmı da özellikle hedef ülke konumundaki ülkelerin göç politikaları kapsamında insan ticaretine nasıl yaklaştığını analiz etmektedir. İnsan ticaretinin çoğu hedef ülke tarafından düzensiz/yasadışı göçle eş değer görülmesi ve ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak algılanması, insan ticareti mağdurlarının yeterli düzeyde korunamamasına ve zaman zaman düzensiz göçmenlere uygulanan sınırdışı etme politikalarına maruz kalmalarına yol açmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplini kapsamında teorik tartışmalar ise insan ticaretini devletlerin güvenliğine yönelik bir tehdit olarak ele alan geleneksel güvenlik yaklaşımı ve insan ticaretini bir insan güvenliği meselesi olarak irdelleyen genişletilmiş güvenlik yaklaşımı çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak insan ticaretinin sadece devlete yönelik bir tehdit olarak kuramlaştırılması, insan ticareti

mağdurlarının devletlerin korumakla yükümlü olduğu bireysel hak ve özgürlüklerinin göz ardı edilmesi; bu tür sınıraşan bir sorunla mücadelede uluslararası düzeyde iş birliğine yeterli önemin gösterilmemesi gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. İnsan ticaretini insan güvenliğine bir tehdit olarak kuramlaştıran feminizm, eleştirel teori gibi yaklaşımlar ise hem toplumlar, hem mağdurlar açısından daha kapsamlı analizler sunmaktadır. Bu durumdan çıkartılabilecek önemli bir sonuç, insan ticaretine salt devlet odaklı bir güvenlik perspektifinden yaklaşmak yerine, olgunun insan güvenliğini ön plana çıkartan yaklaşımlar çerçevesinde kavramlaştırılması ve kuramlaştırılması yönündedir. Böylece hem mağdurları hedef alan çeşitli tehdit türlerinin analiz edilmesi, mağdurlara daha etkin bir koruma ve destekleme çerçevesi sunulabilmesi, hem de düzensiz göçmenler gibi insan ticareti açısından kırılgan olan gruplara yönelik koruma çerçevesinin güçlendirilmesi sağlanabilir. Ayrıca, sorunla mücadelede yönetim kavramına vurgu yapan çalışmalar devletlerin insan ticareti gibi sınıraşan ancak özünde insan güvenliğini ilgilendiren bir sorunla mücadelede ne tür uluslararası iş birliği mekanizmaları geliştirmesi gerektiğini, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum ve özel sektör aktörleri gibi devlet olmayan aktörlerin de bu mekanizmalara neden dâhil edilmesi gerektiği gibi hususların anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde, Türkiye’de insan ticareti alanının göç yönetim yapısına entegre edilmesiyle gerçekleşen güncel gelişmeler değerlendirilmiştir. Değerlendirmeyi nitel verilerle desteklemek amacıyla Türkiye’de insan ticaretiyle mücadele alanında uzman beş kişiyle Aralık 2017’de gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlardan bulgulara yer verilmiş, ortak noktalar birleştirilerek analiz edilmiştir. Türkiye’de insan ticaretiyle mücadele ulusal çerçevesi, bu alanda uluslararası standartların oluşumunu takiben 2000’li yılların başından itibaren hızla gelişmeye devam etmektedir. Henüz insan ticareti ile mücadeleye özel bir kanun bulunmamasına rağmen, son yıllarda göç politikalarının revize edilmesi, insan ticaretiyle mücadele alanının da uluslararası standartlara uygun ve kapsayıcı bir şekilde yeniden yapılandırılmasını mümkün kılmıştır. İnsan ticaretiyle mücadele alanında uluslararası normların oluşması Türkiye’de de ilgili çevreler

arasında konuya yönelik bir farkındalık yaratmıştır. Mülakatlardan elde edilen önemli bir bulgu ise, özellikle 2010 yılı sonrasında ilgili karar alıcıların insan ticaretiyle mücadele alanının daha içselleştirildiği bir dönem başladığı ve bunun da uluslararası normların ulusal düzeyde daha güçlü bir siyasi irade ile uygulanmasını mümkün kıldığı olmuştur. Bir başka deyişle, insan ticaretiyle mücadele, sadece dışsal faktörlerin etkisiyle düzenlemeler yapılan bir alan olmaktan çıkmış, Türkiye'nin kendi göç yönetim reform süreci için de bir gereksinim haline gelmiştir.

2013 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü gibi sivil bir kurumun insan ticaretiyle mücadele alanında yetkili kılınması, oluşturulan yeni mekanizmaların ve politikaların, insan güvenliği ve mağdur odaklı bir çerçevede gelişmesine zemin hazırlamıştır. Uzmanlarla gerçekleştirilen mülakatların ortak bulgularından biri, GİGM'in, insan ticareti alanında araştırma, veri toplama, veri paylaşımı, ulusal yönlendirme mekanizması, kurumlararası eşgüdüm, mağdur tespit ve koruma süreçleri gibi çeşitli alanlarda standart bir sistem geliştirilmesine olumlu katkılarının olduğudur. Buna ek olarak, Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi'nin onaylanması ve iç hukuka dâhil edilmesi ve ardından da İnsan Ticareti ile Mücadele ve Mağdurların Korunması Hakkında Yönetmeliğin yürürlüğe girmesi ile insan ticaretiyle mücadele süreci yeni bir ivme kazanmıştır. Bu Yönetmelikle, insan ticareti alanında başlı başına bir kanun olmaması sebebiyle ortaya çıkan –ve özellikle de insan ticareti suçunun önlenmesi ve mağdur koruma çerçevesini etkileyen– temel yasal ve kurumsal boşlukların giderilmesi için önemli bir adım atılmıştır. Başta mağdur koruma çerçevesinin Türk vatandaşı ve yabancı ayrımı gözetilmeksizin geliştirilmiş olması, yabancı mağdurlara yönelik ikamet izni, destek hizmetleri ve gönüllü geri dönüş programları gibi alanların yeniden düzenlenmiş olması olumlu gelişmeler olarak öne çıkmaktadır. Ve yine aynı Yönetmelikte TCK'da yapılan tanıma ek olarak, çocuk işçiliği, çocukların suçta kullanılmaları, dilendirilmesi ve evlatlık verilmesi gibi eylemler de insan ticareti suçu kapsamına girebilecek vakalar arasında tanımlanmıştır.

Bu çalışmada da ortaya koyulduğu üzere, insan ticareti suçunun önlenmesi ve bu suçla etkili bir mücadele geliştirilebilmesinde ulusal

ve uluslararası düzeyde iş birliği kilit bir rol oynamaktadır. Nitekim uluslararası işbirliklerinin geliştirilmesi mevzuu hem BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi kapsamında hem de Küresel Göç Mutabakatı müzakere süreçlerinde dikkate alınmıştır. Görüşme gerçekleştirilen uzmanlar Türkiye’de de insan ticaretiyle mücadele alanında ulusal ve uluslararası düzeyde işbirliklerinin ilerlemekte olduğuna dikkat çekmiş, İnsan Ticaretiyle Mücadele Koordinasyon Komisyonu gibi yeni oluşturulan mekanizmaların önemini vurgulamıştır. Yönetmelikle birlikte netlik kazanan Ulusal Yönlendirme Mekanizma çerçevesi de devlet kurumları ile sivil toplumun insan ticaretiyle mücadele alanında iş birliği geliştirmesine fırsat sunmaktadır. Bu bağlamda dünyadaki iyi uygulama örnekleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye örneğinde iyileştirmeye açık bir alan devlet dışı aktörlerin karar alma ve uygulama süreçlerine katılımlarıdır. Bu noktada özellikle sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün insan ticaretiyle mücadele alanında daha etkin rol oynaması Türkiye’nin insan ticaretiyle mücadele çerçevesinin daha da kapsamlı bir şekilde geliştirmesine katkıda bulunacaktır.

Summary

International human trafficking has become one of the most critical global challenges of the 21st century, mainly owing to the increasing and diversified mixed migration flows throughout the world. While human trafficking takes place also within national borders, its international dimension has become more prominent due to the changing structures and conditions of the post-Cold War period, grabbing wider global attention. Nonetheless, the growing interest shown by governments, international organizations, the public, and the media in the fight against human trafficking at times overshadows academic debates that attempt to provide an understanding of the concept based on factual and theoretical evidence. Accordingly, one of the main objectives of this study is to overview the main conceptual and theoretical debates on human trafficking within the scope of international relations and international migration in an attempt to emphasize their significance in developing effective anti-trafficking strategies.

Among other conceptual issues, the first part of the paper examines the blurred relationship between human trafficking, migrant smuggling, and irregular migration. Limited availability of regular and safe migration channels and the shortcomings of the international protection system are among factors compelling many migrants/asylum seekers to take irregular migration routes mostly with the help of migrant smugglers. Various vulnerabilities of irregular migrants often make them easy targets of human trafficking networks. Thus, human trafficking is not a fixed phenomenon, constantly adapting itself to the changing dynamics of migration and asylum. It appears that theoretical accounts that perceive human trafficking as a human security issue, such as feminist theory and critical theory, are able to capture its implications on society and individuals more comprehensively. All in all, this study suggests that conceptualizing and theorizing human trafficking from a human security-oriented perspective would contribute to (1) the development of a more comprehensive protection framework both for victims as well as other vulnerable groups and (2) the creation of an effective international cooperation mechanism in the fight against human trafficking.

The final part assesses recent anti-trafficking legislative and institutional developments in Turkey, which have continuously developed since the early 2000s. A recent reform process of migration policies has enabled the restructuring of anti-trafficking policies in line with the international standards. This discussion is complemented with findings from in-depth interviews conducted with five human trafficking experts working at national public bodies, international and non-governmental organizations. The purpose of conducting semi-structured interviews was to understand and assess individual perspectives and perceptions of actors who are actively involved in policy-making, policy development, and policy implementation in the field of human trafficking. In this context, since the adoption of the Law on Foreigners and International Protection in 2013 and the establishment of Directorate General of Migration Management (DGMM), a number of legal and institutional arrangements have been undertaken. As the new national coordinator of the anti-trafficking field, the DGMM has developed a standardized system in various areas, including research, data collection, data

sharing, national referral mechanism, inter-agency coordination, victim identification, and protection processes. Accordingly, one of the main findings of the study is that newly formed mechanisms and policies seem to have paved the way for the development of a human security-sensitive and a victim-oriented anti-trafficking framework. The final part of the study intends to draw attention to the newly adopted Regulation on the Protection of Human Trafficking and the Protection of Victims, which expands the victim protection framework and introduces improvements in coordination mechanisms. Finally, in parallel with the conceptual and theoretical debates, the study concludes by underlining the key role of cooperation both at national and international levels –also providing examples from recent developments in Turkey– in preventing the crime of human trafficking and in developing effective anti-trafficking strategies.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ATASÜ-TOPÇUOĞLU, Reyhan, *Ideology and the Fight Against Human Trafficking*, Routledge, New York, 2014.
- BETTS, Alexander (ed.), *Global Migration Governance*, Oxford University Press, New York, 2011.
- BRYSK, Alison ve Austin Choi-Fitzpatrick, Austin, *From Human Trafficking to Human Rights: Reframing Contemporary Slavery*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2012.
- BUZAN, Barry, Waever, Ole, ve Wilde de, Jaap, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1998.
- CRAWFORD, Mary, *Sex Trafficking in South Asia: Telling Maya's Story*, Routledge, New York, 2010.
- DAIGLE, Leah E. ve Muftic, Lisa R., *Victimology*, Sage Publications, United States of America, 2016.
- DALLA, Rochelle L. Lynda M. Barker, John DeFrain, ve Cella Williamson (ed.), *Global Perspectives on Prostitution and Sex Trafficking*, Lexington Books, Maryland, 2013.
- DERKS, Annuska, *Combating Trafficking in South East Asia, A Review of Policy and Programme Responses*, International Organization for Migration, 2000.
- KYLE, David. and Rey Koslowski (ed.), *Global Human Smuggling: Comparative Perspectives*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001.
- LOCHER, Birgit, *Trafficking in Women in the European Union*, Springer Publications, Wiesbaden, 2007.

OKUBO, Shiro ve Shelley, Louise, *Human Security, Transnational Crime and Human Trafficking: Asian and Western Perspectives*, Routledge, New York, 2011.

SHELLEY, Louise, *Human Trafficking, A Global Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

TRIANDAFYLIDOU, Anna, *Irregular Migration in Europe: Myths and Realities*, Taylor and Francis, London, 2010.

Kitap Bölümleri

BEARE, Margaret E., "Illegal Migration: Personal Tragedies, Social Problems, or National Security Threats?", P. Williams (ed.), *Illegal Immigration and Commercial Sex: The New Slave Trade*, Frank Cass, London, 1999, ss. 11-41.

Dİ NİCOLA, Andrea, "Researching int Human Trafficking: Issues and Problems", M. Lee (ed.), *Human Trafficking*, Routledge, New York, 2007, ss. 63-86.

JOHNSSON, Ann, "Introduction: Human Trafficking and Human Security in the Baltic Sea Region", Ann Johnsson (ed.), *Human Trafficking and Human Security*, Routledge, New York, 2009, ss. 15- 23.

KELLY, Liz, "You Can Find Anything You Want: A Critical Reflection on Research on Trafficking in Persons within and into Europe", *Data and Research on Human Trafficking: A Global Survey*, International Organization for Migration, 2005, ss. 235-265.

KOSER, Khalid, "The smuggling of Refugees", D. Kyle ve R. Koslowski (ed.), *Global Human Smuggling: Comparative Perspectives*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001, ss. 256-272.

LEE, Maggy, "Introduction: Understanding Human Trafficking" M. Lee (ed.), *Human Trafficking*, Routledge, New York, 2007, ss. 15- 39.

PİCARELLİ, John T., "Historical Approaches to the Trade in Human Beings", M. Lee der., *Human Trafficking*, Routledge, New York, 2007, ss. 40-62.

WONG, Diana, "The rumor of trafficking: border controls, illegal migration, and the sovereignty of the nation-state", W. van Schendel ve I. Abraham der., *Illicit Flows and Criminal Things: States, Borders, and the Other Side of Globalization*, Indiana University Press, Bloomington, 2005, ss. 69-100.

JACQUİ True, "Feminism", Scott Burchill (ed.), *Theories of International Relations*, Palgrave MacMillan, New York, ss. 231-76.

Makaleler

BALES, Kevin, "What Predicts Human Trafficking?", *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 2007, Cilt 31, No 2, ss. 269-79.

DE HEREDİA, Marta Iniguez, "People Trafficking: Conceptual issues with the United Nations Trafficking Protocol 2000", *Human Rights Review*, 2008, Cilt 9, No 3, ss. 299-316.

EMMERS, Ralf, "Globalization and Non- Traditional Security Issues: A Study of Human and Drug Trafficking in East Asia", *RSIS Working Paper*, 2004, No. 62, ss.1-26.

FRIESENDORF, Cornelius, "Pathologies of Security Governance: Efforts Against Human Trafficking in Europe", *Security Dialogue*, 2007, Cilt 38, No 3, ss. 379-402.

GEORGİS, Mariam and Nicole V.T. Lugosi, "(Re)inserting race and indigeneity in international relations theory: a post-colonial approach", *Global Change, Peace & Security*, 2013, Cilt 26, No 1, ss.71-83.

- LACZKO, Frank, "Introduction, Data and Research on Human Trafficking: A Global Survey", *International Migration*, 2005, Cilt 43, No 1/2, ss. 5-16.
- LOBASZ, Jennifer K., "Beyond Border Security: Feminist Approaches to Human Trafficking", *Security Studies*, 2013, Cilt 18, No 2, ss. 319-344.
- MAKEİ, Vladimir, "Human Trafficking in the Post-Cold War Period: Towards a More Comprehensive Approach", *Columbia University Journal of International Affairs*, 2013, <http://jia.sipa.columbia.edu/online-articles/human-trafficking-post-cold-war/>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- MCDONALD, Matt, "Human Security and the construction of security", *Global Society*, 2002, Cilt 16, No 3, ss. 277-295.
- MEMİŞOĞLU, Fulya, "Between the Legacy of Nation-State and Forces of Globalisation: Turkey's Management of Mixed Migration Flows", *EUI RSCAS Working Paper Series*, 2014, No 122, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/33862/RSCAS_2014_122.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- NADİG, Aninia, "Human Smuggling, National Security, and Refugee Protection", *Journal of Refugee Studies*, 2002, Cilt 15, No 1, ss. 1-25.
- OBOOKATA, Tom, "Trafficking of Human Beings as a Crime Against Humanity: Some Implications for the International Legal System", *The International and Comparative Law Quarterly*, Cilt 54, No 2, 2005, ss.445-457.
- SALT, John, "Trafficking and Human Smuggling: A European Perspective", *International Migration*, 2000, Cilt 38, No 3, ss. 31- 56.
- SKELDON, Ronald, "Trafficking: A Perspective from Asia", *International Migration*, 2000, Cilt 38, No 3, ss.7-30.
- WALT, Stephen M., "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 1991, Cilt 35, No 2, ss.211-239.

İnternet Kaynakları

- Aile Danışmanları Derneği, "The Power of Civil Society to Combat Human Trafficking", 2017, <https://ailedanismanlari.org/human-trafficking/the-power-of-civil-society-to-combat-human-trafficking-project-nongovernmental-organizations-sop-standard-operational-procedures/> (Erişim Tarihi: 01.12.2018)
- Birleşmiş Milletler Küresel Göç Mutabakatı (*UN Global Compact for Migration*), "Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, Intergovernmentally Negotiated and Agreed Outcome", 2018, https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- Birleşmiş Milletler Uluslararası Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme/UNDP*), "2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri", 2018, <http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> (Erişim Tarihi: 01.12. 2018).
- Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (*United Nations Office On Drugs and Crime/UNODC*), "Human Trafficking", 2018, <https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/what-is-human-trafficking.html> (Erişim Tarihi: 01.12. 2018).
- Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (*United Nations Office On Drugs and Crime/UNODC*), "UN Global Report on Trafficking in Persons 2016", UNODC Publication, Vienna, 2016, <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/>

- 2016_Global_Report_on_Trafficking_in_Persons.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- EUROPOL, “Migrant Smuggling in the EU”, 2016, <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/migrant-smuggling-in-eu> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- Global Alliance Against Traffic in Women (GAATW), “Smuggling and Trafficking: Rights and Intersections”, Working Paper Series, 2011, https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/smuggling_and_trafficking_rights_and_intersections_1.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) *Resmî* İnternet Sayfası, “Göç İstatistikleri: İnsan Ticareti”, http://www.goc.gov.tr/icerik6/insan-ticareti-ile-mucadele_363_378_4714_icerik (Erişim Tarihi: 27.12.2018).
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM), “2017 Türkiye İnsan Ticaretiyle Mücadele Yıllık Raporu”, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Yayın No 48, Ankara, 2018, <http://www.goc.gov.tr/files/files/INSAN-TICARETI-MAGDURLARI-RAPORU-2017-mini.pdf> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- Healy, Claire, Targeting Vulnerabilities: The Impact of the Syrian War and Refugee Situation on Trafficking in Persons, International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), 2015, https://www.icmpd.org/fileadmin/ICMPD-Website/Anti-Trafficking/Targeting_Vulnerabilities_EN_SOFT_.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018)
- International Labour Organization (ILO), “Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage”, 2017, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/dgreports/-/dcomm/documents/publication/wcms_575479.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- International Organization for Migration (IOM), “Missing Migrants Project”, 2018, <https://missingmigrants.iom.int> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- International Organization for Migration (IOM), *Human Trafficking: New Directions for Research*, International Organization for Migration, 2008, https://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/microsites/IDM/workshops/ensuring_protection_070909/human_trafficking_new_directions_for_research.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018)
- Iselin, Brian ve Adams, Melanie, *Distinguishing between Human Trafficking and People Smuggling*, UN Office on Drugs and Crime, Regional Centre for East Asia and the Pacific, 2003, [https://www.embraceni.org/wp-content/uploads/2006/06/Distinguish-ing\[1\]1.pdf](https://www.embraceni.org/wp-content/uploads/2006/06/Distinguish-ing[1]1.pdf) (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- Natalie Jesionka, “Human Trafficking: The Myths and the Realities”, The Daily Muse, 2019, <https://www.themuse.com/advice/human-trafficking-the-myths-and-the-realities> (Erişim Tarihi: 12.03.2019).
- OSCE/ODIHR, “National Referral Mechanisms: Joining Efforts to Protect the Rights of Trafficked Persons, A Practical Handbook”, Warsaw, 2004, <https://www.osce.org/odihr/13967?download=true> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- Pierce, Sarah, “The Vital Difference Between Human Trafficking and Migrant Smuggling”, Open Democracy, 2014, <https://www.open-democracy.net/beyondslavery/sarah-pierce/vital-difference-between-human-trafficking-and-migrant-smuggling>, (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- UNICEF, “Harrowing Journeys: Children and youth on the move across the Mediterranean Sea, at risk of trafficking and exploitation”, UNICEF ve International Organisation for Migration (IOM) Ortak Raporu, 2017, <https://www.unicef.org/>

publications/index_100621.html (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Uluslararası/ Ulusal Mevzuat

Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (*United Nations Office On Drugs and Crime/UNODC*), United Nations Convention Against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto, United Nations Office on Drugs and Crime, 2000.

Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (*United Nations Office On Drugs and Crime/UNODC*), Sınırışan Örgütlü Suçlarla Mücadele Sözleşmesine ek Kara, Deniz ve Hava Yoluyla Göçmen Kaçakçılığına Karşı Protokol, Viyana, Birleşmiş Milletler, Aralık 2000.

Council of Europe, Convention on Action Against Trafficking in Human Beings and Its Explanatory Report, Council of Europe, 2005.

İnsan Ticaretiyle Mücadele ve Mağdurların Korunması Hakkında Yönetmelik, Resmî Gazete No 29656, 2016, http://www.resmi_gazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160317-9.htm (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Türk Ceza Kanunu, Resmî Gazete No 25611, 2004, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.5237&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=5237> (Erişim Tarihi: 12.03.2019).

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK), Resmî Gazete No 28615, 2013, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Uluslararası İş Gücü Kanunu, Resmî Gazete No 29800, 2016, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6735.pdf> (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Mülakatlar

Mülakat 1, Aralık 2017, Ankara.

Mülakat 2, Aralık 2017, Ankara.

Mülakat 3, Aralık 2017, Ankara.

Mülakat 4, Aralık 2017, Ankara.

Mülakat 5, Aralık 2017, Ankara.

Şanghay İş Birliği Örgütü: Çıkarlar/Öncelikler ve Bölgesel İş Birliği Arasında Bir Denge Arayışı

Shanghai Cooperation Organization:
A Balance Seeking Between Interests/Priorities
and Regional Cooperation

İbrahim ARSLAN*

Öz

Bu çalışmanın amacı; kuruluşu 15 Haziran 2001 tarihinde Şanghay'da (Çin) ilan edilen Şanghay İş Birliği Örgütü'nün yapısını, ana faaliyet alanlarını, sorunlarını analiz etmek ve geleceğine yönelik öngörülerde bulunmaktır. Birleşmiş Milletler'de veto yetkisine sahip Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu, Asya merkezli hükümetlerarası bir kuruluş olan Şanghay İş Birliği Örgütü'nün kuruluşundan bu yana üyesidir. Günümüzde ise uluslararası alanda etki yaratma kapasiteleri, çıkarları/öncelikleri birbirinden farklı olmasına rağmen, bölgesel iş birliğini benimseyen sekiz ülke örgütün üyesidir. Altı diyalog ortağı ve dört gözlemci statüsünde ülkesi olan örgüt, 2025 yılına kadar yürürlükte olan Şanghay İş Birliği Örgütü'nün Kalkanma Stratejisi doğrultusunda, bölgesinde barış ve istikrarı güçlendirmeyi; ticaret, ekonomik, kültürel ve insani yardımları teşvik etmeyi taahhüt etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Rusya, Şanghay İş Birliği Örgütü, ŞİÖ, Güvenlik.

* Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: ibrahim.arslan@uskudar.edu.tr.

Geliş Tarihi / Arrived: 13.06.2018
Kabul Tarihi / Accepted: 25.03.2019

Abstract

The aim of this study is to analyze the structure, main areas of activity and problems, and foresee the future of the Shanghai Cooperation Organization (SCO), of which foundation was announced on June 15, 2001, in Shanghai (China). The People's Republic of China and the Russian Federation, which have veto powers in the United Nations, have been members since the establishment of the SCO, an Asian-based intergovernmental organization. Despite the fact that their capabilities to create influence in the international arena, and interests/priorities are different from each other, the SCO, now, has eight member countries adopting regional cooperation. Additionally, the organization has six dialogue partners, as well as four observer countries. The SCO is committed to strengthen peace and stability, and to promote trade, economic, cultural, and humanitarian ties in line with the Shanghai Cooperation Organization's Development Strategy to 2025.

Keywords: China, Russia, Shanghai Cooperation Organization, SCO, Security.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine, Çin Halk Cumhuriyeti** ile Sovyetler Birliği arasındaki sınırın belirlenmesi konusunda, geçmişten gelen sorunların çözülmesi ve yeni siyasi duruma göre oluşan sınırların belirlenmesi amacıyla, bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerden Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, 1990'ların başında, Çin ile görüşmelere başladı. Devamında, bu sorunları sona erdirmek için, ilgili devletler arasında, çok taraflı bir çerçeve kapsamında, müzakereler ve güven artırıcı önlemler süreci başlatıldı. Orta Asya ülkeleri ve Çin, Rusya Federasyonu'nun*** bölgedeki rolünün ve etkisinin bilincinde olduklarından, Moskova da bu müzakerelere davet edildi.

Çin, Orta Asya cumhuriyetlerini sınır anlaşmazlıkları konusunda

** Bundan sonra Çin olarak ifade edilecektir.

*** Bundan sonra Rusya olarak ifade edilecektir.

uzlaşmaya zorlama pozisyonundayken, bu yönde bir politika izlemedi. Bu yaklaşım, Çin'in, muhataplarının yeni ulus devletlerini oluşturma çabalarına hassasiyet gösterdiğinin bir göstergesi olarak algılandı. İlave olarak, görüşmelere Rusya'nın katılımının sağlanması, tüm tarafların bölgede uluslararası ilişkiler bağlamındaki gelişmelerde, Rusya'nın önemli bir aktör olduğunu¹ kabul ettiklerinin; Çin'in, Rusya'nın aleyhine bölgede konumunu güçlendirmeye çalışmadığının, aksine Rusya ile birlikte hareket etmeyi tercih ettiğinin güçlü bir işaretiydi.

Çok taraflı sınır müzakerelerinde sağlanan ilerlemedeki başarı, 1996'dan itibaren görülmeye başlandı. Sınır bölgelerinde bulunan askerî kuvvetlerin karşılıklı olarak azaltılmasına ilişkin güven artırıcı önlemlere yönelik anlaşmalar; Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan devlet başkanları tarafından 1996'da Şanghay'da ve 1997'de Moskova'da imzalandı. Bu anlaşmaların nihai belgelerinin 1998'de Alma-Ata'da, 1999'da Bişkek'te ve 2000'de Duşanbe'de gerçekleştirilen zirvelerde imzalanması; bölgedeki barış, güvenlik ve istikrarın artmasına ve bölgesel iş birliğinin gelişmesine önemli katkı sağladı.² Dönemin Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, bu gelişmelerin yaşandığı süreçte, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan arasında güvenlik, ticaret ve diğer konularda iş birliğini derinleştirmeye yönelik olarak, bu ülkelerin devlet başkanlarına, yıllık zirve toplantısı düzenlenmesi çağrısında bulundu. Yaygın tanımlamayla "Şanghay Beşlisi" zirvesi olarak bilinen yıllık toplantıların ilki, beş ülkenin liderlerinin bölgesel ve uluslararası konularda görüş alışverişinde bulunmalarını sağlamak amacıyla, Nisan 1996'da, Çin'in Şanghay kentinde gerçekleştirildi. Jiang Zemin, zirvede yaptığı konuşmada, Şanghay Beşlisi mekanizmasını mükemmelleştirmeye yönelik olarak aşağıdaki önerileri sundu:³

¹ Stephen Aris, "Shanghai Cooperation Organization Mapping Multilateralism in Transition", *International Peace Institute*, No: 2, 2013, p.1-2.

² "Declaration of Shanghai Cooperation Organization", *People's Daily*, June 15, 2001, http://en.people.cn/200106/15/eng20010615_72738.html, (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

³ "Jiang: Perfecting 'Shanghai Five' Mechanism", *People's Daily*, July 5, 2000, http://en.people.cn/english/200007/05/eng20000705_44747.html (Erişim Tarihi: 15.4.2018)

- Beş ulus, ulusal ve bölgesel güvenlik ve istikrar konusunda iş birliğini derinleştirmeli;
- Ekonomik ve ticari konularda ikili ve çok taraflı iş birliği geliştirilmeli;
- Uluslararası alanda beş ülke arasındaki koordinasyon güçlendirilmeli;
- Şanghay Beşlisi çerçevesinde belirli projelere yönelik çeşitli düzeylerde ve farklı alanlarda danışma mekanizması geliştirilmelidir.

Şanghay Beşlisi'ne ilave olarak Özbekistan'ın katılımıyla, 2001'de, Şanghay İş Birliği Örgütü-ŞİÖ (*Shangai Cooperation Organization*) kuruluş deklarasyonu imzalandı.⁴ ŞİÖ'nün amaçları:

- Üye ülkeler arasında karşılıklı güven ve iyi komşuluğu güçlendirmek;
- Politik, ekonomik ve ticari, bilimsel ve teknolojik, kültürel, eğitim, enerji, iletişim, çevre ve diğer alanlarda komşu ülkeler arasında etkili iş birliğini teşvik etmek;
- Bölgesel barışı, güvenliği ve istikrarı ortaklaşa korumak;
- Demokratik, adil, rasyonel bir uluslararası politik ve ekonomik düzen tesis etmek, olarak belirlendi.⁵

ŞİÖ Şartı, 2002'de St. Petersburg'da düzenlenen Devlet başkanları toplantısında imzalandı ve 19 Eylül 2003'de yürürlüğe girdi.⁶ Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin, 8-9 Haziran 2017 tarihlerinde, Astana'da gerçekleştirdikleri tarihî toplantıda, Hindistan ve Pakistan'a

⁴ "Declaration on the establishment of the Shanghai Cooperation Organization", p.1, <http://www.gsdc.org/docs/open/regional-organisations/sco,%202001,%20establishing%20declaration.pdf> (Erişim Tarihi: 15.4.2018)

⁵ "Declaration on the establishment of the Shanghai Cooperation Organization", p. 1, Article 2, <http://www.gsdc.org/docs/open/regional-organisations/sco,%202001,%20establishing%20declaration.pdf> (Erişim Tarihi: 15.4.2018)

⁶ "History of the SCO", <http://eng.sectsc.org/docs/about/faq.html#2>, (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

tam üyelik statüsü verildi. Hindistan ve Pakistan'la birlikte ŞİÖ, yaklaşık olarak dünyadaki kara parçalarının %23'ünü, dünya nüfusunun %45'ini ve küresel Gayrisafi Hâsılanın %25'ini kapsayan bir uluslararası kuruluş haline geldi.⁷ ŞİÖ'nün gözlemci ülkeleri Afganistan, Beyaz Rusya, İran ve Moğolistan'dır. Diyalog ortağı olan ülkeler ise Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Sri Lanka ve Türkiye'dir.

Bu noktada, uluslararası bir örgüt olan ŞİÖ bağlamında, uluslararası örgüt kavramının tanımlanmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK), uluslararası örgütlerle ilgili ilk tanımını 1956'da yapmış; 2003'de ise buna uygun biçimde, uluslararası örgüt tanımını güncellemiştir. Buna göre uluslararası örgüt, "Anlaşmayla veya uluslararası hukukun düzenlediği başka bir belgeyle kurulan ve kendi hukuki şahsiyetine sahip olan kuruluşlardır."⁸ Çağırın, UHK'nın bu tanımını esas alarak, uluslararası örgütü "Belirli işlevleri yerine getirmek amacıyla anlaşmayla kurulan, kurumsal yapısı ve kendine ait organları bulunan, uluslararası şahsiyeti olan ve süreklilik arz eden devletler birliğidir"⁹ biçiminde tanımlamaktadır.

Son dönemde "uluslararası" nitelemesi yerine "hükümetlerarası" nitelemesinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Hükümetlerarası nitelemesinin, uluslararası örgütlerin, sadece devletler tarafından kurulduğu ve devletlerarası iş birliğine hizmet ettiği görüşüne ilişkin olarak tercih edildiği belirtilebilir. Bununla birlikte, uluslararası örgüt kurucularının tamamının devlet olması gerekmemektedir. Örgüt kelimesi ise, her türlü uluslararası kuruluşu (birlik, komisyon, büro, fon, Pazar) ifade etmektedir.¹⁰ Devletler, tek başlarına yapamadıkları veya birlikte yapmanın daha uygun olduğunu düşündükleri işleri gerçekleştirmek üzere uluslararası örgüt kurmaktadır. Bu bağlamda,

⁷ Alexander Gabuev, "Bigger, Not Better: Russia makes the SCO a Useless Club", *Carnegie Moscow Center*, 23.06.2017, <https://carnegie.ru/commentary/71350> (Erişim Tarihi: 20.5.2018)

⁸ Yearbook of the International Law Commission, Vol.I, 2003, p. 87.

⁹ Mehmet Emin Çağırın, *Uluslararası Örgütler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2013, s. 6.

¹⁰ A.g.e., s. 7.

uluslararası örgütler, devletlerarası iş birliğinin kurumsallaşmış hali¹¹ olarak da tanımlanabilir. Hükümetlerarası örgütler, tek bir amaca yönelik kurulabileceği gibi, birden çok amacı da kapsayabilmekte, küresel-bölgesel, yeni üyeliklere açık-yeni üyeliklere kapalı da olabilmektedir.¹²

Uluslararası örgütler, bölgeselleşmenin gerçekleşmesini ve güçlenmesini sağlamaktadır. Bölgeselleşme, dünyadaki belirli bölgeleri kapsayan devletlerarasında yeni etkileşim biçimlerini oluşturan, istikrarı esas alan, küresel düzenin gelişimine yönelik bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde her geçen gün, daha fazla ülke, komşularıyla karşılıklı bağımlılığı artıran istikrarlı bir sistem kurmaya çalışmakta, böylece bu ülkeler mevcut potansiyellerini birleştirerek bölgesel sorunlarını çözmek için ortak çaba sarf etmektedir.¹³ Bu tür ortaklıkların kurulması ve geliştirilmesinde; bölgesel sorunların ele alınmasına duyulan ihtiyaç, katılımcıların diyalog için istekli olmaları, ilgili tüm taraflar için yararlı ve sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmaya yönelik ortak yaklaşım arayışı,¹⁴ öne çıkan temel etkenlerdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bölgedeki devletlerin aralarındaki sorunlar ve Rusya'nın bu coğrafyadaki etkisi göz ardı edilerek; Orta Asya'nın, coğrafı ve tarihî nedenlerden dolayı alt bölge¹⁵ olarak tanımlandığı görüldü. Bölge ülkeleri, bu süreçte, farklı uluslararası örgütler oluşturarak Soğuk Savaş sonrası gelişen yeni uluslararası ortama uyum sağlamaya çalıştı. ŞİÖ'nün kuruluşu bu bağlamda değerlendirilebilir.

Diyalog ortağı ve gözlemci ülkelerle birlikte geniş bir coğrafyada faaliyetlerini sürdürmesine rağmen, gelinen noktada, ŞİÖ'nün çok güçlü bir yapısı olduğu ileri sürülememektedir. Bu durum, çalışmanın

¹¹ A.g.e., ss. 9-10.

¹² Faruk Sönmezoglu (der.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, 4. Basım, DER Yayınları:184, İstanbul 2010, s. 673.

¹³ Rashid Alimov, "The Shanghai Cooperation Organisation: Its role and place in the development of Eurasia", *Journal of Eurasian Studies*, Asia-Pacific Research Center, Hanyang University, 2018, p.114.

¹⁴ A.g.e.

¹⁵ Roy Allison, "Regionalism, regional structures and security management in Central Asia", *International Affairs*, 80.3, 2004, p. 466.

sorunsalının tespiti bağlamında, ŞİÖ'nün küresel ölçekte bir ittifaka dönüşmesini engelleyen/geciktiren faktörlerin neler olduğunun bilinmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Çalışma, “uluslararası bir örgütte başat güçlerin çıkarlarının uyumlaştırılmaması halinde, bu örgütün etkinliğini artırabilmesinin daha uzun süre gerektireceği” iddiasına dayandırılmaktadır. BM’de veto yetkisine sahip iki ülkenin ŞİÖ’ye üye olması ve bu ülkelerden Çin’in, uluslararası alanda yükselen güç konumunu sürdürmesi nedeniyle, dünya düzeninin yeniden şekillenmekte olduğunun tartışıldığı bir dönemde, ŞİÖ’nün etki kapasitesinin ortaya konulmasına yönelik bu çalışmanın, ittifak ilişkileri bağlamında, uluslararası ilişkiler disiplinine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma; Şanghay İş Birliği Örgütü’nün Yapısı ve Esas İş Birliği Alanları, Şanghay İş Birliği Örgütü’nün Karşılaştığı Sorunlar ve Şanghay İş Birliği Örgütü’nün Geleceği başlıkları altında gerçekleştirilecek, ŞİÖ belgelerinin yanı sıra, literatür taramasından edinilen bilgi ve bulgulardan yararlanarak Sonuç başlığı altında örgütün geleceğine ilişkin önerilerde bulunulacaktır.

1. Şanghay İş Birliği Örgütü’nün Yapısı ve Esas İş Birliği Alanları

ŞİÖ’nün iç politikası, karşılıklı güven, karşılıklı yarar, eşitlik, karşılıklı danışma, kültürel çoğulculuğa saygı, birlikte kalkınma prensiplerine dayanmaktadır. Örgütün dış politikası ise bağlantısızlık, açıklık ve üçüncü bir ülkeyi hedef almama üzerine inşa edilmektedir.¹⁶ Soğuk Savaş döneminin sonlarına doğru öne çıkan Neoliberal Kurumsalcılık (*Neoliberal Institutionalism*) teorisi, ŞİÖ’nün oluşum gerekçesini açıklamaktadır. Neoliberal Kurumsalcılık, devletlerin çıkarlarını gözetmediğini, bununla birlikte, refah devleti (*welfare state*) anlayışını benimseyen rasyonel yapılar olarak iş birliğine de gideceklerini öngörmektedir. Bu bağlamda, Neoliberal Kurumsalcılık teorisi; rasyonaliteye realistlerden farklı anlam yükleyerek, devletler arasındaki

¹⁶ “The Shanghai Cooperation Organisation”, http://eng.sectsc.org/about_sco/ (Erişim Tarihi: 15.4.2018)

iş birliğinin nedeninin, devletlerin rasyonel davranmalarında aranması gerektiğinin altını çizmektedir.¹⁷ Kendi çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçlayan yapılar olarak devletler, bu amaçlarına ulaşmak için, uluslararası kuruluşları, Neoliberal Kurumsalcılığın merkezinde görmektedir.¹⁸ Bu bağlamda; yüzölçümü, nüfusu, gayrisafi millî hâsılası ve uluslararası politikada etki derecesi bakımından aralarında çok az benzerlik olan Çin, Rusya ve Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan geleneksel olmayan güvenlik anlayışı çerçevesinde, uluslararası terörizm, etnik ve dinî ayrımcılığa karşı, 2001’de ŞİÖ’nün kuruluşunu ilan etti.¹⁹

1.1. ŞİÖ’nün Yapısı

Örgüt; Devlet Başkanları Konseyi (*Heads of State Council*), Hükümet Başkanları Konseyi (*Heads of Government Council*), Dışişleri Bakanları Konseyi (*Council of Ministers of Foreign Affairs*), Bakanlar ve/veya Kurum Liderlerinin Toplantıları (*Meetings of Heads of Ministries and/or Agencies*), Ulusal Koordinatörler Konseyi (*Council of National Coordinators*), Teröre Karşı Bölgesel Yapı (*Regional Anti-Terrorist Structure-RATS*), ŞİÖ Sekreteryası’ndan (*SCO Secretariat*) oluşmaktadır. Örgütte ayrıca, iki hükümetdışı kuruluş bulunmaktadır. Bunlar, ŞİÖ İş Konseyi (*Business Council of the Shanghai Cooperation Organisation*) ve ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyum’dur (*SCO Interbank Consortium*).²⁰

Devlet Başkanları Konseyi: ŞİÖ’nün en üst organıdır. Esas karar organı olan Konsey, üye devletlerin devlet başkanlarından oluşmaktadır.

¹⁷ Yücel Bozdağlıoğlu, “Liberalizm”, Haydar Çakmak (ed.), *Uluslararası İlişkiler “Giriş, Kavram ve Teoriler”*, Platin, Ankara 2007, 154-161, ss. 160-161.

¹⁸ Arthur A. Stein, “Neoliberal Institutionalism”, Christian Reus-Smit and Duncan Snidal, in *The Oxford Handbook on International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008, 201-221. p. 208.

¹⁹ Weiqing Song, “Interests, Power and China’s Difficult Game in the Shanghai Cooperation Organization (SCO)”, *Journal of Contemporary China*, Taylor & Francis, Vol: 23, No: 85, 2014, 85-101, p. 85.

²⁰ ”Structure of the Shanghai Cooperation Organisation”, <http://eng.sectsc.org/structure/>, (Erişim Tarihi: 20.5.2018)

Normal koşullar altında Konsey, sadece ŞİÖ'nün yıllık zirvesinde toplanır ve örgütün önümüzdeki yıla yönelik olarak politik, gündemini belirler. Konseye, toplantının icra edildiği ülkenin devlet başkanı başkanlık yapar. Toplantı yeri, ülke isimlerinin Rus alfabesindeki sırasına göre belirlenir.

Hükümet Başkanları Konseyi: Yılda bir kez toplanır ve örgütün bütçesini onaylar.

Dışişleri Bakanları Konseyi: Örgütün belirli sorunlarını tartışır ve Devlet Başkanları Konseyi'nin toplantılarının hazırlığını yürütür. Bu Konsey, genellikle, Devlet Başkanları Konseyi'nden bir ay önce toplanır. İki üye ülkenin talebi ve diğer dışişleri bakanlarının rızasıyla olağanüstü toplantı düzenlenebilir.

Ulusal Koordinatörler Konseyi: Üyeler, ülkelerin kendi ulusal karar ve süreçlerine göre seçilir. Bu Konsey; Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi ve Dışişleri Bakanları Konseyi'nin toplantılarının hazırlığını yürütür. Yılda en az üç kez toplanır.

Sekreteryaya: Pekin'de bulunan Sekreteryaya, ŞİÖ çerçevesinde desteklenen faaliyetlere organizasyon, teknik ve bilgi desteğinin sağlanmasından sorumlu daimi icra organıdır.²¹ Dışişleri Bakanları Konseyi'nin önerdiği, Devlet Başkanları Konseyi'nin atadığı bir Genel Sekreter tarafından yönetilir. Genel Sekreter'in görev süresi, uzatma olmaksızın üç yıldır.²² Sekreteryaya, üye ülkelerden, tarafsız olarak çalışmak üzere, sürekli görevlendirilen personelden oluşmaktadır. Her üye ülkenin görevlendireceği personelin sayısı, ŞİÖ bütçesine yaptıkları katkı oranında belirlenmektedir. Sekreteryaya, gözlemci ve diyalog ortağı ülkelerin yanı sıra, hükümet dışı kuruluşlarla da görüşerek, örgütün faaliyetlerini koordine eder.

ŞİÖ'nün bölgenin “üç şeytani gücü” olarak tanımladığı terörizm, aşırıçılık ve bölücülük gibi konular esas alınarak, 15 Haziran 2001'de

²¹ ”General information about the SCO Secretariat”, <http://eng.sectesco.org/secretariat/>, (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

²² A.g.e.

oluşturulan Teröre Karşı Bölgesel Yapı, RATS, Bişkek-Kırgızistan'da konuşlandırılmıştır. RATS, ŞİÖ Şartı ve Terörizm, Ayrımcılık ve Aşırılığa Karşı Şanghay Konvansiyonu (*The Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism*)²³ esaslarına uygun olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. RATS, iki organdan oluşmaktadır. İlki, ilgili üye ülkelerdeki terörle mücadele çabalarından sorumlu bakanlardan oluşan, faaliyetlerin genel gidişatını ve gündemini belirlemek için düzenli olarak toplanan bir konseydir. İkincisi ise, Konsey tarafından belirlenmiş gündemin uygulanmasından sorumlu, daimi bir yürütme komitesidir.²⁴ Komite, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bulunmaktadır.²⁵

ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyum: Devlet Başkanları Konseyi'nin 26 Ekim 2005'te aldığı bir kararla kurulmuştur;²⁶ ortak yatırım projelerini değerlendirmekte ve bu projeler için kredi sağlamaktadır.

ŞİÖ İş Konseyi: 14 Haziran 2006'da Şanghay'da kurulmuştur. ŞİÖ İş Konseyi Sekreteryası Moskova merkezli olarak oluşturulmuştur.²⁷ İş Konseyi, üye ülkelerin iş toplulukları ve finansal kuruluşları arasındaki etkileşimi ve iş birliğini kolaylaştırarak ŞİÖ projelerinin uygulanmasını desteklemek için tasarlanmış bir hükümet dışı kuruluştur. Ayrıca, projelerin etkinliğini artırmak ve yatırımcılara projeler için kaynak bulma konusunda, bağımsız bir tavsiye organı olarak da hizmet vermektedir.

1.2. Esas İş Birliği Alanları

ŞİÖ, üye ülkeler arasında güvenlik, ekonomi ve kültür alanlarında iş birliği tesis etmektedir. Örgütün bütçesi, Sekreteryanın ve organların

²³ "The Shanghai Convention on combating terrorism, separatism and extremism", https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/International_legal_documents/Conventions/The_20Shanghai_20Convention.pdf (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

²⁴ Stephen Aris, *Shanghai Cooperation, a.g.e.*, p. 4.

²⁵ "Regional Anti-Terrorist Structure", <http://eng.sectesco.org/structure/#6>, (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

²⁶ *The Shanghai Convention on combating ...*, a.g.e.

²⁷ A.g.e.

giderleri ile sınırlıdır. Proje finansmanlarının önemli bir bölümü, belirli projeleri desteklemek üzere, üye ülkelerden ve İş Konseyi veya Bankalararası Konsorsiyum içinde oluşturulan birliklerden sağlanmaktadır. Ortak güvenlik kaygılarıyla oluşturulan iş birliği, ŞİÖ'nün esasını oluşturmaktadır.

1.2.1. Güvenlik

1990'ların başında, sınır belirlenmesi çalışmaları esnasında oluşan gerginliği gidermeye yönelik görüşmelerden başlayarak, ŞİÖ'nün güvenlik gündemi, bölge ülkelerini, yalnızca bir üyenin çabasıyla etkili bir şekilde çözülemeyecek ulusötesi sorunların hâline odaklanmayı zorunlu kıldı. ŞİÖ, 1996'dan itibaren güven artırıcı önlemler, sınır bölgelerini istikrarsızlaştıran unsurlara karşı mücadele ve çatışmaların yayılmasının önlenmesinde başarılı oldu. Güven artırıcı önlemler bağlamında, 3000 kilometreden fazla olan tarihî Sovyet-Çin sınırında süregelen tartışmaların altı yıl içinde çözüme kavuşturulması,²⁸ bölgede istikrarın artmasına önemli katkı sağladı.

Bölgede aktif olan ve “üç şeytani güç” olarak adlandırılan tehdide karşı verilen mücadele, kuruluşundan bu yana, ŞİÖ bünyesindeki iş birliğinin ana dayanağını oluşturmaktadır. Üye ülkelerin terörizme karşı etkili iş birliği, ABD'deki 11 Eylül terör saldırılarından önce, 15 Haziran 2001'de, “Terörizm, Ayrımcılık ve Aşırıçılıkla Mücadele” Şanghay Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla başlatıldı.²⁹ Bu gündem, 1990'lı yıllarda, Orta Asya'daki istikrarsızlık ortamında geliştirilmiştir. Tacikistan'daki İç Savaş (1992-1997),³⁰ rejim karşıtı grupların silahlı saldırıları (1999 ve 2000'de Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da

²⁸ Pan Guang, “The SCO's Success in Security Architecture”, Ron Huisken (ed.) *The Architecture of Security in the Asia –Pacific*, ANU Press, 2009, 33-44, pp. 33-34.

²⁹ “The Shanghai Convention on combating terrorism, separatism and extremism”, https://eurasiagroup.org/files/uploads/files/International_legal_documents/Conventions/The_20Shanghai_20Convention.pdf (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

³⁰ “Tajikistan Civil War”, <https://www.globalsecurity.org/military/world/war/tajikistan.htm>, (Erişim Tarihi: 14.5.2018)

belirli bölgelerin ele geçirilmesi ve elde bulundurulması), Çin ve Rusya'da iç güvenlikle ilgili devam eden kaygılar, bölgedeki istikrarsızlığa verilebilecek örneklerdir.³¹

ŞİÖ, bölgedeki terörist, bölücü ve aşırı uç aktörlerin veritabanının derlenmesi, sürekli güncellenmesi ve istihbarat paylaşımı için, bir merkez olarak hizmet eden RATS'ı tesis etmiştir.³² RATS, üye ülkelerin liderleri tarafından, ulusötesi terörizmle mücadelede önemli bir yapı olarak görülmektedir. 2004'te operasyonel hale gelen RATS'ın faaliyetleri, bölgedeki terörist hareketlerin analizini, terör tehditi ile ilgili bilgi değişimini, karşı terör faaliyetleri ile ilgili tavsiyeleri, ŞİÖ'nün ortak güvenlik tatbikatlarının koordinasyonunu ve terörist unsurların finans kaynaklarının ortadan kaldırılmasını kapsamaktadır.³³ RATS, insan hakları savunucuları tarafından iki konuda eleştirilmektedir. Bunların ilki terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılık tanımlarının belirsizliği ve bu kategorilerin görevdeki rejimlere karşı çıkan tüm aktörleri kapsayacak şekilde genişletilebileceği yönündedir. İkincisi ise, veri tabanlarının geliştirilmesindeki faaliyetlerin gizliliği ve özellikle diğer üye ülkeler tarafından terörist, ayrılıkçı veya aşırı uç şüphelileri olarak belirlenen kişilerin zorla geri iadesi konusundaki endişeleri, kapsamaktadır.³⁴ Üç kötülüğe karşı verilen mücadele, ŞİÖ güvenlik gündeminin merkezindeki özelliğini korurken, diğer sorunların güvenlik alanına dâhil edilmesi, 2000'li yılların ortalarından bu yana sürmektedir. ŞİÖ, bölgeye istikrarı sağlamak için, bütüncül bir yaklaşımın gerekli olduğunu ve güvenlik için uzun vadeli etkilere sahip olabilecek konuların da ele alınması gerektiğini savunmaktadır.³⁵ Bu bağlamda, ŞİÖ; organize suç, yasadışı uyuşturucu ticareti ve doğal afetlere kolektif

³¹ Stephen Aris, *Shanghai Cooperation*, a.g.e., p. 5.

³² A.g.e.

³³ Marcel de Haas, "War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move!" *The Journal of Slavic Military Studies*, 29:3, 2016, 378-406, p. 381.

³⁴ Stephen Aris, *Shanghai Cooperation*, a.g.e., p. 5.

³⁵ A.g.e.

tepkiler için, yanıt verme konularında da programlar geliştirmektedir.

Bölgede yasadışı uyuşturucu ticareti, 2000’li yılların ortalarından itibaren üzerinde etkinlikle durulması gereken bir sorun haline gelmiştir. Afganistan’da güvensizliğin artması, Afganistan’ın üretim alanlarından Orta Asya, Rusya ve Avrupa’ya yapılan kaçak uyuşturucu ticareti artış gösterdiğinden, bu konunun üzerinde durulması daha da önem kazandı. ŞİÖ, 2011-2016 yıllarında anti-narkotik bir strateji benimseyerek, bölge genelinde ortak bir tutum oluşturmak üzere, üyelerinin iç politikalarının koordinasyonuna yöneldi.³⁶ ŞİÖ, yasadışı uyuşturucuyla mücadeleye odaklanan diğer bölgesel ve küresel yapılarla birlikte çalışmaktadır. RATS, 2010 yılında Birleşmiş Milletler Suç ve Uyuşturucu Ofisi’nin (*United Nations Office on Drugs and Crime-UNODC*) Orta Asya Bölgesel Bilgi ve Koordinasyon Merkezi ile iş birliği protokolü³⁷ imzaladı. İki yapı, yasadışı uyuşturucu ticaretinin bölgedeki terör örgütleri için bir kaynak olarak kullanılmasına karşı mücadelede, iş birliğini geliştirmeye öncelik verdi.

ŞİÖ, geleneksel olmayan güvenlik sorunlarına verilen yanıtların koordinasyonunda, bir merkez olarak hareket etmeye odaklanmasına ve müdahaleci olmayan bir doktrin geliştirmesine rağmen, düzenli askerî tatbikatlara da devam etmektedir.³⁸ Örgüt, daha önce düzenlediği birkaç ortak askerî tatbikatı takiben, “barış misyonu” olarak bilinen düzenli askerî tatbikatlara ilişkin bir anlaşma imzaladı ve üyelerin katılımlarıyla tatbikatlar gerçekleştirildi. 2007, 2009, 2010, 2012 ve 2013’te gerçekleştirilen bu tatbikatlara, Rusya ve Çin birlikleri daha geniş katılım sağlarken, Kazakistan tatbikatlarda dikkate değer rol oynadı; Kırgızistan ve Tacikistan ise daha alt düzeyde sorumluluklar

³⁶ “Rashid Alimov: Fighting drug trafficking is among SCO’s priorities”, 2017/03/11, <http://eng.sectesco.org/news/20170311/226233.html>, (Erişim Tarihi: 10.5.2018)

³⁷ UNODC Press Release, “Shanghai Cooperation Organization sign agreement to boost international health, safety and security”, 14 June 2011, <https://www.unodc.org/unodc/en/press/releases/2011/June/unodc-shanghai-cooperation-organization-sign-agreement-to-boost-international-health-safety-and-security.html> (Erişim Tarihi: 19.5.2018)

³⁸ Marcel de Haas, *War Games of the Shanghai Cooperation*, a.g.e., pp. 382-386.

aldı. Özbekistan (geleneksel olarak çok taraflı askerî formatlarda herhangi bir katılıma karşı olduğundan) tatbikatlara katılmayı genellikle reddetmektedir.³⁹ Bu tatbikatların senaryoları, Orta Asya'daki mevcut bir rejime karşı silahlı ayaklanma gibi, “üç kötü güç” tarafından yaratılan güvenlik sorunlarına verilen ortak yanıtları içermektedir. Barış Misyonu 2016, Kırgızistan'ın Issık Göl bölgesindeki Edelweiss dağcılık eğitim merkezinde gerçekleşti. Teröre karşı yeteneklerin geliştirilmesini amaçlayan tatbikata Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan Silahlı Kuvvetleri'nden yaklaşık 2000 personel katıldı.⁴⁰ ŞİÖ Birleşik Gücü senaryolarının niteliği, ŞİÖ'nün bu tür güvenlik krizleri karşısında askerî olarak hareket edebilme kapasitesini geliştirip geliştiremeyeceği ya da barışı koruma gücü olarak rol oynayıp oynamayacağı tartışmalarını da gündeme taşımaktadır.⁴¹ Barış misyonlarının ana rolünün, genel olarak, ŞİÖ üyeleri arasında güven artırmak olduğu⁴² ifade edilebilir. Bununla birlikte, Rusya ve Çin'in, 2000'li yılların ortasından bu yana, askerî güçlerinin birlikte çalışabilirliğini artırmak için çalıştıkları⁴³ da belirtilmelidir.

ŞİÖ; uluslararası bilgi güvenliğinin, uluslararası güvenlik sisteminin ana unsurlarından olduğunu ve bilgi teknolojilerine yönelik tehdit hakkında tedbir geliştirilmesi gerektiğini, iddia etmektedir.⁴⁴ “Bilgi alanı”nın, siyasi istikrarı bozan bölge dışı aktörlerin sızmalarına engel olmak için güvenilir olması gerektiğini ileri süren ŞİÖ; terörizm, aşırıçılık ve bölücülüğü kışkırtan, ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi istikrarı ile güvenliğini istikrarsızlaştırmaya yönelik bilginin yayılmasının

³⁹ Stephen Aris, *Shanghai Cooperation, a.g.e.*, p. 6.

⁴⁰ ”SCO exercises Peace Mission–2016 completes in Kyrgyzstan”, *KABAR*, <http://old.kabar.kg/eng/society/full/17005> (Erişim Tarihi: 10.4.2018)

⁴¹ Stephen Aris, *Shanghai Cooperation, a.g.e.*, pp. 5-6.

⁴² *A.g.e.*

⁴³ Vasily Kashin, Alexander Lukin, “Russian-Chinese Security Cooperation in Asia”, *Asian Politics & Policy*, Volume 10, Number 4, 614–632, p. 631.

⁴⁴ Agreement on Cooperation in Ensuring International Information Security between the Member States of the Shanghai Cooperation Organization, Article 4.

kısıtlanması gerektiğini savunmaktadır.⁴⁵ Bu konuda önemli bir gelişme, 2009'da Ekaterinburg'da sağlandı ve “ŞİÖ ülkeleri arasında Uluslararası Bilgi Güvenliğini Sağlamaya yönelik İş Birliği Anlaşması” imzalandı.⁴⁶ 2011'de, “Uluslararası Bilgi Güvenliği Davranış Kuralları” çalışmasını Birleşmiş Milletlerin dikkatine sunan ŞİÖ, bu konuda güncellediği önerisini 9 Ocak 2015'te tekrarladı.⁴⁷

Sınırlarının kontrol edilememesi nedeniyle Afganistan, Orta Asya'da güvenliğin sağlanmasında daima önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bundan dolayı ŞİÖ, Afganistan'a yönelik bölgesel bir yaklaşım geliştirmeye odaklanmış durumdadır. Buna ilişkin olarak, ŞİÖ-Afganistan Temas Grubu faaliyetleri hızlandırıldı ve Afganistan 2012'de ŞİÖ'de, gözlemci üye statüsü aldı. Afganistan Temas Grubu, yaklaşık yedi yıl aradan sonra, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın ev sahipliğinde yeniden çalışmalarına başladı.⁴⁸

2000'li yılların ortalarından itibaren, güvenliğin yanı sıra ekonomik iş birliği, ŞİÖ'nün bir başka önceliği olarak belirginleşti. 2004'te ŞİÖ eğitim, bilim, teknoloji, ulaştırma ve enerji ile ilgili 127 projeyi kapsayan çok taraflı ticaret ve ekonomik iş birliği programını açıkladı.⁴⁹ Bir yıl sonra bu programın gerçekleştirilebilmesi için ŞİÖ Bankalararası Konsorsiyum ve ŞİÖ İş Konseyi tarafından oluşturulan bir

⁴⁵ *A.g.e.* Article 3.

⁴⁶ Agreement on Cooperation in Ensuring International Information Security between the Member States of the Shanghai Cooperation Organization.

⁴⁷ “An Updated Draft of the Code of Conduct Distributed in the United Nations—What's New?”, 10 February 2015, CCDCOE NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, <https://ccdcoe.org/updated-draft-code-conduct-distributed-united-nations-whats-new.html>, (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

⁴⁸ Ministry of Foreign Affairs Islamic Republic of Afghanistan, “Shanghai Cooperation Organization (SCO) Afghanistan Contact Group Meeting”, Oct 11, 2017, <http://mfa.gov.af/en/news/shanghai-cooperation-organization-sco-afghanistan-contact-group-meeting>, (Erişim Tarihi: 12.5.2018)

⁴⁹ Norling, Nicklas and Niklas Swanstrom, “The Shanghai Cooperation Organization, Trade, and the Roles of Iran, India, and Pakistan”, *Central Asian Survey*, 26(3), September 2007, p. 432.

plan yayımlandı. Her iki kuruluş, koordinasyon merkezi olarak hizmet etmekte ve üye ülkeler tarafından üzerinde anlaşmaya varılan projelerin yürürlüğe konulması doğrultusunda, ilgilileri teşvik etmektedir.

Bugüne kadar ekonomik iş birliği, devletlerin altyapısını geliştirmeye yönelik olarak özellikle ulaşım yollarına yoğunlaştı. Bu bağlamda ŞİÖ, Volgograd (Rusya), Astrakhan (Rusya), Atyrau (Kazakistan), Beyneu (Kazakistan) ve Kungrad (Özbekistan) arasında yol inşa etmeye yönelik projelerin geliştirilmesinde merkezî bir rol oynamaya çalışmaktadır.⁵⁰ Andican (Özbekistan), Torugart (Kırgızistan) ve Kaşgar (Çin) arasındaki demiryolunun inşası ile ilgili görüşmeler ise devam etmektedir.⁵¹ Ulaşım altyapısı üzerine yapılan çalışmalarla bağlantılı olarak ŞİÖ, Asya Kalkınma Bankası ve Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (*The United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific-ESCAP*)⁵² ile de iş birliği içinde çalışmaktadır.

Büyük ölçekli ekonomik altyapı projeleri üzerindeki yoğunlaşma, ŞİÖ'nün güvenlik ve ekonomiyi güçlü bir biçimde birbirine bağlı olarak konumlandırması nedeniyle şaşırtıcı değildir. Orta Asya cumhuriyetlerinden bazıları, uluslararası sistemde, ekonomik açıdan en az gelişmiş devletlerarasında yer almaktadır ve altyapının geliştirilmesinde yabancı yatırımları çekme gayreti, bu ülkelerin önceliğidir.⁵³ ŞİÖ'nün ekonomik gündemi bağlamında Çin, bu tür yatırımların en önemli kaynağı olarak görülmektedir. Özellikle, 2008/9 küresel mali krizin ardından ŞİÖ veya daha doğrusu Çin, ŞİÖ üyelerine, ekonomilerini küresel ölçekte desteklemek için 10 milyar dolar tutarında kredi sağlamayı teklif etti.⁵⁴ Çin'in 2004'te ŞİÖ üyelerine 900

⁵⁰ Julie Boland, "Ten Years of the Shanghai Cooperation Organization: A Lost Decade? A Partner for the U.S.?" *21st Century Defense Initiative Policy Paper*, 20 June 2011, p. 15.

⁵¹ Stephen Aris, "Shanghai Cooperation Organization Mapping Multilateralism in Transition", *International Peace Institute*, No: 2, 2013, p. 6.

⁵² Julie Boland, *Ten Years, a.g.e.*, p. 15.

⁵³ Stephen Aris, *Shanghai Cooperation, a.g.e.*, p. 7.

⁵⁴ Julie Boland, *Ten Years, a.g.e.*, p. 15.

milyon dolarlık krediyle yaptığı bir başka teklif, ŞİÖ'nün ekonomik boyutunda Çin'in etkisini⁵⁵ açıklaması noktasında, dikkat çekmektedir. Üye ülkeler, önerilen kredileri aldıklarında, ekonomik karar alma süreçleri üzerinde Pekin'in siyasi egemenlik kazanacağından endişe etmektedir.

ŞİÖ bünyesinde 2003'te belirlenen çok sayıda projenin uygulanması, son derece sınırlı kaldı. Bunun üzerine ŞİÖ, projeleri yürürlüğe koymanın hız ve etkinliğini artırmak için planlar hazırladı. Bunun önemli bir yansıması, 2013 yıllık zirvesinde tartışılan ve yakın gelecekte kurulması muhtemel görünen bir ŞİÖ Kalkınma Fonu'nun oluşturulmasıdır.⁵⁶ Bu düzenleme uyarınca, üye ülkeler ŞİÖ ortak projelerinin gerçekleştirilmesi için doğrudan Kalkınma Fonu'na kaynak tahsis edecektir.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 2006 Zirvesi'nde, bir ŞİÖ enerji kulübü oluşturma önerisi, önemli bir ekonomik iş birliği girişimiydi.⁵⁷ Enerji kulübü kavramı, ŞİÖ üyeleri arasında bir iç enerji piyasası düzenlenmesini, enerji kaynakları ile boru hatlarını geliştirmek için ortak projeler oluşturmayı gerektirecektir. ŞİÖ üyelerinin, fiyat maksimumlaştırma ve arz güvenliği sağlanmasıyla ilgili üreticiler ile tüketiciler olarak farklı çıkar çatışmalarından dolayı, en azından yakın gelecekte resmî bir enerji kulübü kurulması ihtimalinin zayıf olduğu⁵⁸ düşünülmektedir. Bununla birlikte, genel olarak enerji konusu, ŞİÖ için önemli bir iş birliği alanıdır. Bu bağlamda Geleceğin Enerjisi (*Energy of Future*) temalı EXPO-2017'nin, 100'den fazla ülkenin katılımıyla 10 Haziran-10 Eylül 2017 tarihleri arasında Astana'da

⁵⁵ Marlene Laruelle and Sebastien Peyrouse, The "Chinese Question" in Central Asia: Domestic Order, Social Changes, and the Chinese Factor, Hurst and Company, London 2012.

⁵⁶ "Joint Communique, Twelfth meeting of the Council of Heads of Government (Prime Ministers) of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization", Article 4.

⁵⁷ "Russia's President Putin proposes SCO energy club", *Media group/Tajikistan Asia-Plus*, <http://www.news.tj/en/news/russias-president-putin-proposes-sco-energy-club>, June 15, 2006, (Erişim Tarihi: 1.6.2018)

⁵⁸ Stephen Aris, *Shanghai Cooperation, a.g.e.*, p. 7.

düzenlendiği⁵⁹ belirtilmelidir.

Çin yönetimi, tüketici endüstrilerine yönelik yeni pazarlar açılması için tarife engellerinin kaldırılmasını, ŞİÖ'nün birincil amaçlarından biri olarak görmekte ve 2010'dan itibaren ŞİÖ için serbest ticaret bölgesi önermektedir.⁶⁰ Çin, uzun vadede gümrük birliği amaçlarını gerçekleştirmek için Orta Asya cumhuriyetlerinin gelişimine yatırım yapmanın gerekli olduğunu düşünmektedir. Bundan dolayı Çin, düzenli olarak, Orta Asya cumhuriyetlerine altyapılarını geliştirmelerine yönelik geniş çaplı krediler sağlamaktadır. ŞİÖ'nün diğer üyeleri, zayıf üyelerin ekonomik altyapısını geliştirme gündemini desteklerken, ticaret engellerini azaltmak konusunda, daha az isteklidir.⁶¹ Moskova ise, Orta Asya pazarına sınırsız erişimin olması halinde, Rusya'nın bölgesel ekonomideki yerinin tehdit edilebileceğini düşünmektedir. İlave olarak, Orta Asya liderleri, ucuz Çin mallarının ekonomilerine girmesi halinde, ülke ekonomileri üzerinde kontrol kaybı ihtimali olabileceğini, böyle bir senaryonun sosyo-ekonomik sorunlarla sonuçlanabileceğini değerlendirmektedir. ŞİÖ ülkelerinin yatırımcıları, Çinli tüccarlar tarafından sunulan fiyatlarla rekabet gücüne sahip olmadıklarından, serbest ticareti hedefleyen Çin girişimleri, diğer ülkelere benimsenmemektedir.

1.2.2. Kültür

Güvenlik ve ekonomi ana iş birliği alanları olmakla birlikte, son yıllarda ŞİÖ bünyesinde farklı alanlarda da iş birliği girişimlerinin arttığına tanık olunmaktadır. Bu bağlamda üye ülkelerin halkları arasında daha fazla temas sağlanmasına yönelik olarak, bir dizi ŞİÖ girişimi ve projesi geliştirildi. Projelerde ortak anlayış, karşılıklı güven

⁵⁹ "Press release on the results of the Shanghai Cooperation Organisation Heads of State Council Meeting", Astana 8-9 June 2017.

⁶⁰ Alexander Gabuev, "Bigger, Not Better: Russia makes the SCO a Useless Club", *Carnegie Moscow Center*, 23.6.2017, <https://carnegie.ru/commentary/71350> (Erişim Tarihi: 23.5.2018)

⁶¹ *A.g.m.*

ve bölge menfaati üzerinde durulmaktadır. Bu çabalar kapsamında, ortak eğitim standartlarının üye ülkeler arasında kabul edilmesini ve bir ŞİÖ Üniversitesi oluşturulmasını amaçlayan programlar açıklandı. ŞİÖ Üniversitesi master programı 2010'dan itibaren eğitim-öğretim faaliyetlerine başladı.⁶² Çin tarafından desteklenen ve diğer ŞİÖ ülkeleri öğrencilerine Çin'de eğitim bursu sağlayan bir program hâlen uygulanmaktadır. 2010'da Şanghay'daki World Expo'da ortak bir ŞİÖ sergisi düzenlendi. ŞİÖ'nün desteğiyle "Çocuklar Tarafından Yazılmış Masallar" adlı sanat sergisinde üye ülkelerin çocukları, diğer ŞİÖ üye ülkelerini nasıl hayal ettiklerini çizdi.⁶³ Benzer biçimde, Kazakistan'ın başkanlığı döneminde, Astana'da 25-27 Nisan 2017 tarihleri arasında Eğitim Haftası, 6 Haziran 2017'de ŞİÖ ülkeleri Bilim İnsanları Sempozyumu, 7-11 Haziran 2017 tarihleri arasında ŞİÖ Yeşil Ekonominin Geliştirilmesi, Turizm ve Spor etkinlikleri düzenlendi.⁶⁴

2. Şanghay İş Birliği Örgütü'nün Karşılaştığı Sorunlar

ŞİÖ; üye ülkelerin siyasi ve ekonomik sistemlerinin, diplomatik ve ekonomik güçlerinin, dinlerinin, kültürlerinin ve coğrafi farklılığının çeşitliliğini vurgulamaktadır. ŞİÖ, bu çeşitliliğin farkında olarak, "Şanghay Ruhü" olarak da anılan, bütün üyelerine yönelik yeni bir kapsayıcı bölgesel iş birliği modelini temsil ettiğini iddia etmektedir. ŞİÖ, üye devletlerarasındaki ilişkileri iyileştirmek ve yönetmek için güven artırıcı önemli bir mekanizma olmasına rağmen, kuruluşun kapasitesi ve başarısı sorgulanmaktadır. Örgütün uzun dönemde sürdürülebilirliği ve etkinliği açısından; ŞİÖ üyeleri arasındaki ilişkilerin en önemlisinin Rusya-Çin ilişkileri olduğu düşünülmektedir. ŞİÖ, son 20 yılda Rusya-Çin ilişkilerindeki sürekli iyileşmeye koşut olarak gelişti. Bu eğilime rağmen; uzun vadede, çıkar çatışmaları

⁶² "SCO University project: definitely successful", 08.06.2011, <http://infoshos.ru/en/?idn=8338> (Erişim Tarihi: 20.5.2018)

⁶³ Stephen Aris, *Shanghai Cooperation, a.g.e.*, p. 8.

⁶⁴ "Press release on the results of the Shanghai Cooperation Organisation Heads of State Council Meeting", Astana 8-9 June 2017.

nedeniyle Rusya-Çin ilişkilerinin bozulabileceğini öngören⁶⁵ yaklaşımlar da mevcuttur.

Bazı analistler, ŞİÖ'nün bölgedeki iç güvenlik sorunlarına odaklandığını, özellikle üye ülkelerin elitlerinin, rejimlerinin güvenliğine karşı ortaya çıkabilecek tehditleri⁶⁶ bertaraf etmek için örgütü meşrulaştırıcı bir vasıta olarak kullandıklarını iddia etmektedir. Bu iddiaya göre, ŞİÖ, Orta Asya'daki demokratik gelişmeleri engelleyen uluslararası kurumsal bir yapıdır. Bir başka yaklaşıma göre ise, Çin, Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine ŞİÖ vasıtasıyla çokuluslu bir yaklaşım çerçevesinde komşu bölgelere giriş yapmakta;⁶⁷ Rusya ise, Çin'in bölgedeki etkinlik artırma girişimlerini örgüt bünyesinde kalarak engellemeye çalışmaktadır. Orta Asya ülkeleri ise; bölgesel güçler olan Çin ve Rusya'yı, ŞİÖ içinde birbirine karşı sınırlamayı amaçlamaktadır.⁶⁸

Çin ve Rusya'nın, ŞİÖ'ye karşı yaklaşımları arasında farklılık olduğunu belirten görüşte olanlara göre, Rusya'nın ŞİÖ'ye karşı ilgisi azalmakta⁶⁹ ve bu ülke, ŞİÖ gündeminin yoğunlukla Çin tarafından domine edildiğini düşünmektedir. Bu bağlamda Moskova, özellikle, Çin'in serbest ticaret gündemini geliştirme yönündeki çabalarını kısıtlamayı ve bu alandaki iş birliğini Çin'in üye olmadığı bölgesel çerçevelerde tutmayı tercih etmektedir. Bu durum dikkate alındığında ŞİÖ'nün, her iki aktörün örgüte olan ilgisinin sürdürülebilmesi için gayret göstermesi gerektiğini vurgulamak gerekmektedir.

ŞİÖ, Orta Asya cumhuriyetleri için her iki bölgesel güçle eş zamanlı olarak iş birliğini geliştirebilecekleri bir forum oluşturmaktadır. ŞİÖ bünyesinde Rusya ve Çin'in varlığı, bu ülkeler tarafından, bölgede

⁶⁵ Bobo Lo, *Axis of Convenience Moscow, Beijing and The New Geopolitics*, Brookings Institution Press, Washington 2008.

⁶⁶ Roy Allison, *Regionalism, regional structures, a.g.e.*, p. 482.

⁶⁷ Alexander Gabuev, *Bigger, Not Better, a.g.m.*

⁶⁸ Weiqing Song, "Interests, Power and China's Difficult Game in the Shanghai Cooperation Organization (SCO)", *Journal of Contemporary China*, 23:85, 2014, 85-101, p. 86.

⁶⁹ Joshua Kucera, "Russia "Increasingly Distrustful" Of SCO", Mar 5, 2013, <https://eurasianet.org/s/russia-increasingly-distrustful-of-sco> (Erişim Tarihi: 4.5.2018)

gündemin tek bir egemen güç tarafından domine edilmeyeceğinin garantisini olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Orta Asya ülkeleri, ŞİÖ'nün mevcut yapısı içinde kendi çıkarlarını takip etme fırsatı bularak, sadece Rusya ya da Çin'i kapsayan bir çerçeveden daha fazla hareket serbestliğine sahip olabilmektedir. Bu durum, Rusya liderliğindeki bölgesel örgütlere olan karşı tutumu göz önünde bulundurulduğunda, Özbekistan'ın ŞİÖ'ye üye olmasının gerekçesini⁷⁰ de açıklamaktadır. Özbekistan, 2000'lerin ortalarına kadar Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (*Collective Security Treaty Organization-CSTO*)⁷¹ ve Avrasya Ekonomik Topluluğu'na (*Eurasian Economic Community-EurAsEC*)⁷² katılmayı reddetti; daha sonra, katılımını müteakip her iki örgütten de çekildi. Özbekistan'ın bu örgütlerden çekilmesi ile ilgili kararının başlıca gerekçesi, her iki örgütte de var olan Rusya etkisidir. Özbekistan'ın Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik askerî planlamalarına ve özellikle CSTO bünyesindeki Birleşik Ani Müdahale Gücü (*Collective Rapid Reaction Forces-CRRF*) oluşumuna da karşı olduğu bilinmektedir.⁷³

Orta Asya, son zamanlara kadar genel olarak tek bir varlık/bölge olarak nitelendirilmesine rağmen, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Orta Asya cumhuriyetleri arasında belirgin bir siyasi ve ekonomik boşluk oluştu. Bu devletlerin bazıları arasındaki ilişkilerdeki ana tema, iş birliğinden daha çok rekabettir. Bölgede sınırların belirlenmesi ve azınlık gruplarla ilgili gerginlikler, Sovyetler Birliği sonrasında önemli anlaşmazlık konuları olarak öne çıktı. Sınır belirlemesi ile ilgili gerginlik, Özbekistan ile Tacikistan ve Kırgızistan arasında daha belirgindir ve sınır çatışmalarına neden olmaktadır. Bir başka gerginlik kaynağı ise,

⁷⁰ Stephen Aris, *Shanghai Cooperation, a.g.e.*, p. 9.

⁷¹ "Collective Security Treaty Organization (CSTO)", <https://www.globalsecurity.org/military/world/int/csto.htm> (Erişim Tarihi: 3.5.2018)

⁷² "Eurasian Economic Community (EurAsEC), Rostechnadzor", <http://en.gosnadzor.ru/international/organizations/eurasec/> (Erişim Tarihi: 2.5.2018)

⁷³ Bernardo Teles Fazendeiro, "Uzbekistan's Suspension of CSTO Membership: Policy as Usual in Tashkent", *E-International Relations*, Jul 19 2012, <http://www.e-ir.info/2012/07/19/uzbekistans-suspension-of-csto-membership-policy-as-usual-in-tashkent/> (Erişim Tarihi: 7.5.2018)

su kaynakları üzerinde kontrol sağlamayla ilgilidir. Orta Asya bölgesindeki ana su kaynakları, Kırgızistan ve Tacikistan'ın dağlık bölgelerinden, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan nehirleri boyunca akmaktadır. Enerji üretmeye yönelik olarak, diğer doğal kaynaklardan yoksun olduklarından, memba ülkeleri, hidroelektrik enerji üretimi için baraj inşa etmeye odaklanmaktadır. Bu politika, güçlü bir su akıntısı ile sulanması gereken pamuk benzeri bitkilerin sulanmasında sorunla karşılaşılmasına neden olduğundan, millî gelirin önemli bir bölümünü tarımsal üretimden edinen aşağı mansap ülkeleri ile memba ülkeleri arasında çıkar çatışmasını da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda özellikle Özbekistan ve Tacikistan arasında gerginlik yaşanmaktadır. Taşkent'in, Tacik endüstrisinin bağlı olduğu doğal gaz kaynaklarını keserek verdiği tepkiye rağmen, Duşanbe, Rogun Barajı projesinde ilerlemeye çalışmaktadır. 2016'da başlanan baraj inşaatı projesinin, yaklaşık 12 yılda bitirilmesi öngörülmektedir. Rogun Barajı ile ülkenin enerji üretiminin iki katına çıkması beklenmektedir.⁷⁴ ŞİÖ'nün, örgütün işlevselliğine zarar vermemesi için Orta Asya üyeleri arasındaki bu gerginlikleri yönetmede önemli rol oynaması gerekmektedir.

BM Güvenlik Konseyi'nde veto yetkisine ve ayrıca nükleer güce sahip Çin ve Rusya'nın da örgütün üyesi olması nedeniyle, ŞİÖ, oluşumundan bu yana, bölgesel bir oyuncu olmanın yanı sıra, küresel bir aktör olma potansiyeli ile de dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, ŞİÖ'nün henüz çok güçlü bir yapıya dönüşmediği⁷⁵ belirtilmelidir. ŞİÖ, üç kötülüğü engellemek için geliştirilen programlar ve mekanizmaların yanı sıra, üye devletlerin güvenlik politikaları için önemli bir meşrulaştırma rolü de oynamaktadır. Bu bağlamda, ŞİÖ'nün bir siyasi işlevinin; koruyucu bütünleşmeyle sembolik olarak Orta Asya rejimlerine siyasal eşitlik ve yasallık sağlayan dayanışma olduğu hususu üzerinde durulmaktadır. Andican bölgesindeki halk hareketinin bastırılması esnasındaki uygulamalarından dolayı Batı tarafından ağır eleştirilere

⁷⁴ “Rogun Hydropower Project”, <https://www.salini-impregilo.com/en/projects/in-progress/rogun-dam.html#>, (Erişim 25.5.2018)

⁷⁵ Stephen Aris, *Shanghai Cooperation, a.g.e.*, p. 10.

maruz kalan Kerimov rejimine, 2005’de yıllık zirvesini Özbekistan’da düzenleyerek verdiği destek, ŞİÖ’nün üye ülkelerin rejimlerini dış eleştirilere karşı korumasına yönelik bir örnek olarak gösterilebilir. Bu yöntemle ŞİÖ, insan haklarının evrenselliğinden ziyade yakınsallığı destekleme eğiliminde olarak; başkalarının, üye ülkelere dışarıdan değerler dayatması çabalarına direnen bir mekanizma⁷⁶ olarak işlev görmektedir. ŞİÖ, bu uygulamayla ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkelerinin önemini vurgulamaktadır. ŞİÖ, özellikle, üye hükümetlerin, uygun gördükleri güvenlik politikalarını takip etme hakkı olduğunu savunmaktadır. Evrenselliğe karşı bölgesel yakınlığı önceleyen tutumu,⁷⁷ ŞİÖ’nün bölgedeki baskıcı uygulamaların savunucusu olarak eleştirilmesine yol açmaktadır.

3. Şanghay İş Birliği Örgütü’nün Geleceği

ŞİÖ’nün gelecekteki yapısı ve faaliyet alanlarının, üye ülkeler tarafından nasıl şekillendirileceğine dair öngörüler, ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi’nin 12 Eylül 2014’te Duşanbe’de “2025 Yılına Kadar Şanghay İş Birliği Örgütü’nün Geliştirilmesi İçin Bir Taslak Strateji” başlıklı Üç Numaralı Kararı ile uyumlu olarak geliştirilen “Şanghay İş Birliği Örgütü’nün 2025 yılına kadarki Geliştirme Stratejisi” (*Development Strategy of the Shanghai Cooperation Organization until 2025*)⁷⁸ belgesinde yer almaktadır. Stratejide, üye devletlerin odaklanacakları hedefler belirlenmiştir. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- ŞİÖ bölgesini barış, sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme ve ilerleme, karşılıklı güven, iyi komşuluk, dostluk ve refah alanına dönüştürmek;
- ŞİÖ’yü, askerî ve politik bir blok veya uluslararası yönetim organları olan, bir ekonomik entegrasyon birliği olarak öngörmeyen çok formatlı bir bölgesel örgüt olarak geliştirmek;

⁷⁶ A.g.e

⁷⁷ Roy Allison, “Virtual regionalism, regional structures and regime security in Central Asia”, *Central Asian Survey*, Vol. 27, No. 2, June 2008, 185–202, p. 197.

⁷⁸ Development Strategy of the Shanghai Cooperation Organization until 2025.

- ŞİÖ içinde ticaret ve yatırım iş birliğinin devamlılığı için uygun koşullar yaratmak, ortak altyapı projelerinin geliştirilmesi ve uygulanmasında ŞİÖ İş Konseyi ve ŞİÖ Bankalararası Birliği ile iş birliğini güçlendirmek;
- ŞİÖ'ye üye devletlerin İpek Yolu Ekonomik Kuşak girişimi⁷⁹ için ŞİÖ bölgesinde ekonomik iş birliğinin teşvik edilmesine yönelik ortak yaklaşımlar geliştirmek;
- BM ve diğer uluslararası ve bölgesel kuruluşlar ile konvansiyonel ve yeni ortaya çıkan güvenlik tehditlerinin ele alınmasında, bölünmeyen bir güvenlik alanı oluşturmak.

Strateji'de ŞİÖ bünyesindeki iş birliğinin karşılıklı güven, karşılıklı yarar, eşitlik, karşılıklı danışma, kültürel çeşitliliğe saygı ve ortak kalkınma için isteklilik ruhu ile öne çıktığı belirtilmekte ve Şanghay Ruhü⁸⁰ olarak bilinen bu ilkelerin, gelecekte de sürdürüleceği vurgulanmaktadır. Strateji'de, üye ülkeler, herhangi bir ŞİÖ üyesi ülkeye yönelik ittifaka veya örgüte ya da herhangi bir üye ülkeye karşı düşmanca bir eyleme katılmayacakları konusunda mutabık kalmıştır. Üye ülkeler, kendi topraklarını, devlet egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı ilkelerine aykırı herhangi bir faaliyet için kullanılamaz. ŞİÖ, “devletlerin içişlerine müdahalede bulunulmaması” prensibini benimsemekte ve herhangi bir devlete karşı BM Güvenlik Konseyi'nin onayı olmaksızın, tek taraflı yaptırım önlemlerinin kullanılmasını desteklememektedir.

ŞİÖ, BM'nin koordine edici merkezî rolünü esas alarak, uluslararası hukukun üstünlüğüne ve karşılıklı saygıya, içişlerine

⁷⁹ 2013'de Çin'in önerdiği İpek Yolu Ekonomik Kuşak girişimi iddialı bir vizyon olarak dikkat çekmektedir. Bu girişimle proje kapsamındaki ülkelerin altyapılarının geliştirilmesi, bağlantılarının güçlendirilmesi ve Avrasya kıtasındaki ekonomik entegrasyon teşvik edilmektedir. Richard Ghiasy and Jiayi Zhou, “The Silk Road Economic Belt: Considering security implications and EU–China cooperation prospects”, SIPRI, February, 2017, <https://www.sipri.org/publications/2017/other-publications/silk-road-economic-belt> (Erişim Tarihi: 2.6.2018)

⁸⁰ Development Strategy, *a.g.e.*, Principles and Values.

müdahale edilmemesine, güven ve faydaya, ülkeler arasında eşitlik ve ortaklığa dayalı demokratik adil ve rasyonel bir dünya düzeni oluşturmaya katkıda bulunmaya devam edeceğini, stratejisinde taahhüt etmektedir. İlave olarak ŞİÖ, tüm devletlerin meşru çıkarlarını göz önünde bulunduran etkili bir küresel ve bölgesel güvenlik mimarisi oluşturmaya yoğunlaşmayı ve barışçıl çözüm ve uluslararası çatışmaların önlenmesinde iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasına yönelik ŞİÖ'nün öncelikleri, terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık; uyuşturucu; silah, mühimmat ve patlayıcı maddeler, nükleer ve radyoaktif materyaller; uluslararası organize suçlar ve uluslararası bilgi güvenliğine karşı faaliyetler; sınır güvenliğine yönelik tehditler, yasadışı göç ve insan kaçakçılığı; kara para aklama, ekonomik suçlar ve yolsuzlukla mücadeledir. Strateji kapsamında, üye ülkeler düzenli olarak bu konular hakkında bilgi alışverişinde bulunacak ve bölgedeki durumun ortak analizini yaparak yetkili makamların katılımıyla iki taraflı ve çok taraflı eğitim, araştırma ve uygulamaya yönelik önlemler alacaktır. Bölgede barışı, güvenliği ve istikrarı tehdit eden durumlara karşı, ŞİÖ, siyasi ve diplomatik önlemler ve mekanizmaların etkin kullanımı da dâhil olmak üzere, ortaya çıkan güçlüklerle ve tehditlere yönelik süratli yanıt verme mekanizmasını geliştirmeye önem verecektir. Bu maksatla, üye devletler, aşırılıkla mücadele konusunda, bir ŞİÖ Sözleşmesi geliştirecek; kolluk güçleri arasındaki koordinasyonun geliştirilmesinin yanı sıra, eğitim kurumları, kitle iletişim araçları, araştırma merkezleri, dinî örgütler ve sivil toplum örgütlerinin çabalarını birleştirmeye özen gösterecektir. Üye devletler ayrıca internet yönetimi alanında iş birliğini geliştirecek, internetin bölgedeki barış ve istikrarı ortadan kaldırmaya yönelik kullanılmasının önüne geçecektir. Terörist amaçlar için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımıyla mücadelede ve ŞİÖ ülkelerinin güvenliğine yönelik siber tehditlere karşı, mücadelede iş birliği mekanizmaları geliştirilecektir.

ŞİÖ Kalkınma Fonu ve ŞİÖ Kalkınma Bankası'nı kurmaya yönelik çabalarını sürdüreceği olan üye ülkelerin yenilenebilir ve alternatif enerji dâhil olmak üzere, enerji sektöründe çok yönlü iş birliği geliştirmeleri, stratejide vurgulanan bir başka konudur. Kültür alanında ise ŞİÖ üyesi ülkeler, hükümetleri arasında 2007 yılında imzalanan

“Kültür İş Birliği ile ilgili Anlaşma” hükümlerinin uygulanmasına çaba sarf edecektir. Bu çerçevede, ŞİÖ ülkeleri, çok etnikli ve çok dinli toplumlar olarak, yüzyıllardır farklı milletlerin ve dinlerin uyum içinde bir arada yaşama geleneklerini ön plana çıkararak etnik gruplar arası ve dinlerarası barışı sağlamayı, güçlendirmeyi ve medeniyetler arasındaki diyalogu ilerletmeyi öngörmektedir.

ŞİÖ, günümüzdeki uluslararası ilişkileri şekillendiren ve yönlendiren normlar üzerinde, Batı ile yaşadığı gerginliklere ve Batı'nın Avrasya'daki karşıt müdahaleleri olarak nitelendirdiği uygulamalarına yönelttiği eleştirilere rağmen, Batı ile ortak çıkar alanları da belirlemektedir. Bunlardan en önemlisi; küresel düzeyde terörle mücadele, Afganistan ve çevresinde devam eden güvensizlik ve uyuşturucu kaçakçılığı engellemeye yönelik çabalar konusunda, Batı ile daha fazla iş birliği yapma potansiyelinin olduğunu vurgulamasıdır. Bu nedenle ŞİÖ, Batı ile jeopolitik ilişkisinde iki yönlü bir yaklaşım geliştirmiştir:⁸¹

- Kendi bölgesel yetki alanını göz önünde bulundurarak, kullanabileceği alanı Batı'ya kapatmaya veya sınırlandırmaya çalışmakta;
- Avrasya'nın ötesindeki konularla ilgili olarak, Batı ile iş birliği için alan açmak istemektedir.

ŞİÖ'nün öngördüğü politik, ekonomik ve güvenlik iş birliği, üye ülkelerin tamamına fayda sağladığından, örgütün varoluş esnekliği yüksektir,⁸² ancak ŞİÖ üyelerinin örgütteki öncelikleri ve çıkarları arasında da asimetrik bir ilişki bulunmaktadır. Üye ülkelerden Çin ve Rusya'nın birbirine yakın güç ve etki yaratma kapasitesi örgütün çalışmalarını karmaşık hale getirmektedir. Gerçekte ŞİÖ, Kerr ve Swinton'un da belirttiği gibi, bölgesel istikrar, radikalizm karşıtlığı, enerji güvenliği ve dış etkiye karşı tutum geliştirmeyi de içine alan birden

⁸¹ Stephen Aris, *Shanghai Cooperation, a.g.e.*, p.10.

⁸² Stephen Aris (2009), “The Shanghai Cooperation Organisation: ‘Tackling the Three Evils’. A Regional Response to Nontraditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc?” *Europe-Asia Studies*, 61:3, 457-482 p. 479.

fazla amaca yönelik olarak kurulmuş uluslararası bir organizasyondur.⁸³

ŞİÖ, uluslararası sistemi oluşturan yapıların birbirine daha çok bağımlı hale geldiği ve BM'nin bu değişen uluslararası sistemde merkezî bir rol oynaması gerektiği üzerinde durmakta, mevcut sorunlara etkili çözümler bulunabilmesi için, bu kuruluşun yeniden düzenlenmesi⁸⁴ gerektiğini savunmaktadır. ŞİÖ, Batı ile olan ilişkisinin ötesinde, aktif olarak bir dizi aktörle ilişkiler geliştirmektedir. Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (*Association of Southeast Asian Nations-ASEAN*),⁸⁵ Bağımsız Devletler Topluluğu (*Commonwealth of Independent States-CIS*)⁸⁶ ve ESCAP ile ilgili mutabakat muhtıraları⁸⁷ imzalanmış; 2010'da imzalanan "ŞİÖ/BM Sekreteryası İş Birliği Ortak Bildirgesi"⁸⁸ ile fonksiyonel ilişkiler geliştirilmesine yönelinmiştir. ŞİÖ, uluslararası sistemde, Avrasya'yı küresel düzeyde temsil etme rolünü de üstlenmeye çalışmaktadır. Hâlen baskın bölgesel güç merkezi haline gelemeyen ŞİÖ, belirlediği konularda bölgesel iş birliği için bir forum ve ortak jeopolitik bakış açısı için bir platform olmaya öncelik vermektedir.

⁸³ David Kerr and Laura Swinton, "China, Xinjiang, and the transnational security of Central Asia", *Critical Asian Studies* 40 (1), (2008), p. 113.

⁸⁴ "Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization", Article IV.

⁸⁵ "Memorandum of Understanding between the Secretariat of the Association of Southeast Asian Nations (Asean Secretariat) And the Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization (SCO Secretariat)", Jakarta, April 21, 2005.

⁸⁶ "The memorandum of understanding between the Secretariat of the Collective Security Treaty Organization and the Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization", Dushanbe, October 5, 2007.

⁸⁷ The Shanghai Cooperation Organization, "The SCO and ESCAP: Cooperation prospects", <http://eng.sectsc.org/news/20170512/267457.html> (Erişim Tarihi: 12.5.2018)

⁸⁸ "Cooperation Between UN, Shanghai Cooperation Organization Dynamically Expanding, in Shared Quest for Peace, Prosperity, Says Secretary-General, in Message" SG/SM/12953, 11 June 2010, <https://www.un.org/press/en/2010/sghsm12953.doc.htm>

Tablo: ŞİÖ'ye Üye Ülkelerin Verileri (2016 yılı esas alınmıştır).

Ülke	Nüfusu (Milyon)	Yüzölçümü (1000 Km ²)	GSMH (ABD Doları) (Milyon)	Askerî Harcamalarının GSMH'ya Oranı (%)	Toplam Borcunun Gelirine oranı (%)
Çin	1.378,67	9.596,961	11.199,15	1,9	5,3
Hindistan	1.324,17	3.287,3	2.264	2,5	17,3
İran	80,28	1.745,2	418,98	3,0	2,7
Kazakistan	17,79	2.724,9	137,28	0,8	44,3
Kırgızistan	6,08	199,9	6,55	3,2	7.876
Rusya	144,34	17.098,3	1.283,16	5,4	19,2
Özbekistan	31,85	447,4	67,22	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Tacikistan	8,73	141,4	6,95	1,2	28,1

Kaynak: The World Bank, Countries and Economies,
<https://data.worldbank.org/country>.

ŞİÖ'nün kuruluşundan bu yana karşılaştığı en büyük sorun, açıkladığı iş birliği programlarını etkin şekilde uygulayıp uygulayamayacağı ile ilgilidir. ŞİÖ, siyasal söylemlerin uyumlaştırılmaması ve açıklanan programların uygulamaya dönüştürülmemesi ile karakterize edilmektedir. Bu duruma bir örnek olması noktasında, ŞİÖ'nün 2007'deki bütçesinin sadece 3,7 milyon dolar olmasının,⁸⁹ belirlenen projelerin gerçekleştirilebilmesinin önündeki en önemli engel olduğuna dikkat çekilmektedir. Bir bakış açısına göre bu durum; ŞİÖ üyesi ülkelerin siyasi liderlerinin gündemi belirlediği ve anlaşmaların uygulamalarını denetlediği katı devletlerarası yönetim sistemine sahip olunmasından kaynaklanmaktadır. ŞİÖ organları, oylama olmaksızın karar almaktadır. Karar alma sürecinde bir üyenin itirazının olmaması, o üyenin kararı

⁸⁹ Henry Plater-Zyberk and Andrew Monaghan, "Strategic Implications of the Evolving Shanghai Cooperation Organization", *United States Army War College Press SSI*, 2014, p. 28.

kabul ettiği anlamına gelmektedir.⁹⁰ Bu ulusüstü otorite eksikliği, ŞİÖ'nün uygulayıcı bir aktör olarak hızını ve etkinliğini kısıtlamaktadır.

Üye devletler arasında ikili veya üçlü anlaşmalarla ortaya konulan bir dizi proje, ŞİÖ projesi olarak ifade edilmesine rağmen, ŞİÖ'nün bu projelerin gelişmesinde çok az rolü olabilmektedir. Bir ya da daha fazla ülkenin herhangi bir projeye katılmaması, diğer ülkeler tarafından o projenin yürütülmesine engel teşkil etmemektedir. ŞİÖ üyelerinin ekonomik çıkarları, belirli sektörlerde birbiriyle uyumlu değildir. Çin'in güçlü yapısından, Kırgızistan ve Tacikistan'ın güçlü içindeki ekonomilerine kadar, ekonomik kapasitelerde önemli farklılıklar bulunmaktadır. Çin, bölgede serbest ticaretin savunuculuğunu yaparken, diğer bazı üye ülkeler, ekonomilerinin sıkı politik kontrolünü istememektedir. Ayrıca, Çin'in üye ülkelerin büyük altyapı geliştirme projelerine fon sağlaması politik açıdan tartışmalı bir durum yaratmaktadır.

ŞİÖ'nün önemli bir boyutu, güvenlik olmasına rağmen bu rolün doğası hem karışıklık, hem de anlaşmazlık konusudur. Bu konuyla ilgili ilk soru, ŞİÖ'nün güvenlik krizlerine yerinde müdahale etmesi gerekip gerekmediği üzerinde yoğunlaşmaktadır. ŞİÖ, uzun süredir doğrudan bir güvenlik uygulayıcısı ya da barışı koruma gücü olarak değil; istihbarat toplanması, tehdidin tanımlanması ve uygulamaların uyumlaştırılmasına yönelik bir merkez olarak, müdahale içermeyen⁹¹ bir doktrin benimsedi. Bu bağlamda ŞİÖ'nün bir güvenlik sağlayıcısı olarak, Haziran 2010'da, Osh ayaklanmaları sırasında eyleme geçmemesi, eleştirilere yol açtı. ŞİÖ, Kırgız geçici hükümetinin kentteki şiddet içeren durumu ve çevresini kontrol altında tutmak için dış müdahale yardım talebine rağmen, müdahale etmeyi reddetti. Osh ayaklanmaları, görevdeki rejime acil bir beka sorunu yaratmadığından, ŞİÖ'nün yanıtı "müdahaleci olmayan politikasına ve devlet/rejim güvenliğine bağlılığı"

⁹⁰ "Charter of the Shanghai Cooperation Organization", Article 16 Decisions-Taking Procedure.

⁹¹ Richard Weitz, "What happened to the SCO?" *the Diplomat*, May 17, 2010, <https://thediplomat.com/2010/05/whats-happened-to-the-sco/> (Erişim Tarihi: 5.5.2018)

içeriyordu.⁹² Rejim-devlet güvenliğine bir beka tehdidi oluştuğunda, ŞİÖ'nün üye devletlerdeki durumlara nasıl tepki vereceği belli değildir.

ŞİÖ'nün gelişimini şekillendiren bir başka önemli faktör, üyelerinin birçoğunun aynı coğrafya ve iş birliği alanlarını kapsayan diğer bölgesel örgütlerin bir parçası olmasıdır. CSTO öncelikli olarak askerî ve güvenlik iş birliğine; EurAsEC ise ekonomik iş birliğine yoğunlaşmıştır. Tek Ekonomik Alan (*Single Economic Space-SES*), 2015'den itibaren Avrasya Birliği olarak, gümrük birliği niteliğindedir. CSTO ve EurAsEC, dört ŞİÖ üye ülkesinin yanı sıra, Ermenistan ve Beyaz Rusya'yı; Avrasya Birliği (*Eurasian Union*) ise, iki ŞİÖ üyesi olan Rusya ve Kazakistan'a ilave olarak Beyaz Rusya'yı kapsamaktadır. ŞİÖ'nün, her iki ana iş birliği alanındaki faaliyetlerini genişletme yaklaşımı, bu yapılarla sınırlandırılmış görünmektedir. CSTO, sahip olduğu Toplu Operasyonel Reaksiyon Gücü (*Collective Operational Reaction Force*)⁹³ ile bir güvenlik sağlayıcısı olarak, ŞİÖ'den daha aktif bir rol oynamaya yatkındır.

Moskova, ŞİÖ'nün Rusya'nın Orta Asya'daki etkisini Çin'e karşı kaybedeceği bir format haline gelmesinden çekinmektedir. Bundan dolayı, Rusya, daha fazla nüfuzla sahip olduğu Sovyet sonrası çevrede çok yönlü entegrasyona olanak sağlayan alanlarda, politik irade göstermektedir. Benzer biçimde, Orta Asya üyeleri de, askerî ve ticari iş birliğini son derece hassas alanlar olarak gördüklerinden, genel olarak Çin'e nazaran daha yakından bildikleri Rusya ile bu alanlarda iş birliğini geliştirmektedir. Bununla birlikte, aynı zamanda, Rusya önderliğindeki bölgesel mekanizmaların, çıkarlarına ve politika seçeneklerine zarar verecek biçimde Rusya'ya aşırı bağımlılığının da farkındadır. Orta Asya ülkeleri perspektifinden bakıldığında, bu örgütlerin paralel varoluşları, tek bir örgütte aşırı güç yoğunluğuna karşı, bölgesel dengeleri sürdürmeye olanak sağlamaktadır. Çin ise,

⁹² Stephen Aris, "The Response of the Shanghai Cooperation Organisation to the Crisis in Kyrgyzstan", *Civil Wars*, 14, No. 3, 2012, 451-476, p. 456.

⁹³ "Collective Security Treaty Organization (CSTO), Collective Rapid Reaction Forces", <https://www.globalsecurity.org/military/world/int/csto.htm> (Erişim Tarihi: 27.5.2018)

2014'te Şanghay'da düzenlenen Asya'da "Etkileşim ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı"nda (*Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia-CICA*) bölge dışı aktörlerin bölgeye etkilerinin önlenmesine yönelik bir yaklaşım benimsediğini gösterdi. "Yeni Asya Güvenlik Konsepti" olarak çerçevesi çizilen zirvede Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Asya merkezli sorunların, Asyalılar tarafından çözülmesi gerektiğini vurguladı.⁹⁴ Çin, böylece, ABD'nin egemen olduğu tek kutuplu dünya düzeninin aksine, bölgede daha eşit bir uluslararası düzenin gelişmesine katkıda bulunan bir kimliği⁹⁵ öne çıkarmaya özen göstermektedir.

2005'te Hindistan, İran ve Pakistan'a gözlemci statüsünün verilmesinden bu yana, olası üyelik genişlemesine ilişkin olarak, ŞİÖ üyesi ülkeler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konuda istekli olanlar; büyük ve küçük devletlerin, tedarikçilerin ve tüketicilerin, üreticilerin ve müşterilerin, modern ve geleneksel ticaret ortaklarının bir araya getirilmesiyle çok büyük bir ekonomik çerçeve oluşturulmasını yararlı görmektedir. Bu görüşe göre, Orta Asya ve Güney Asya'yı daha yakınlaştıracak, ticaret ve ekonomik iş birliği için yeni pazarlar açacak büyük ulaşım projeleri gerçekleştirilebilir. Diğer yandan, üye ülkeler, ABD ile sorunlu ilişkileri olan devletlerin ŞİÖ üyeliğine ihtiyatlı yaklaşmakta; bu ülkelerin ŞİÖ üyesi olmasının, Batı ile ikili ilişkileri ve uluslararası kuruluşların ŞİÖ algısını olumsuz yönde etkileyebileceğini düşünmektedir. Bu çerçevede, BM yaptırımlarına maruz kalan ülkelerin örgüt üyeliği dışında tutulmasına ilişkin kriterin geliştirildiği 2010 Zirvesi'nin, İran'ın örgüte üye olmasını engellediği⁹⁶ görülmektedir.

Orta Asya ülkeleri, genişlemeye belki de Rusya ve Çin'den daha katı biçimde karşı çıkmaktadır. Bu ülkeler, genişlemenin, ŞİÖ'nün odağını Orta Asya'dan Güney Asya'ya kaydıracağını düşünmektedir.

⁹⁴ Jing Don Yuan, "Beijing's institutional-balancing strategies: rationales, implementation and efficacy", *Australian Journal of International Affairs*, 2018, s.10.

⁹⁵ A.g.e.

⁹⁶ "Regulation on Admission of New Members to Shanghai Cooperation Organization", 1.2 of General Provisions.

Bu konuda, Çin ile Rusya arasında da belirgin bir yaklaşım farkı vardır: Çin, Asya'daki nüfuzunu artırmak ve Güney Asya'da pazar fırsatları yaratmak için daha geniş bir dış politika hedefinin bir parçası olarak, üyeliği genişletme konusunda istekli görünmektedir. Çin'in bu yaklaşımına karşıt olarak, Rusya ve Orta Asya ülkeleri ise, Asya'nın geri kalanıyla büyük ölçekli ekonomik ilişkiler ve bağlar kurma kapasitesine sahip olduklarını düşünmemektedir.

ŞİÖ'nün, bölgeyle uluslararası sistem arasındaki ilişkileri müzakere etme girişimleri, örgütün gelecekteki rolüne ilişkin ipuçları vermektedir. 2017 zirvesinde de görüldüğü üzere, devam eden Suriye kriziyle ilgili ortak bir tavır sergilemesi,⁹⁷ ŞİÖ'nün, uluslararası konularda ortak meselelerin tartışıldığı bir forum haline geldiğini göstermektedir. Ayrıca, ŞİÖ-Afganistan Temas Grubu çalışmaları noktasında, örgüt, Afganistan'ın geleceğinin tartışıldığı bir merkez olarak ortaya çıkmakta; barış, güvenlik, istikrar ve refahın sağlanmasında, Afganistan hükümetinin çabalarını desteklemektedir.⁹⁸ ŞİÖ'nün Ukrayna'daki gelişmeleri ve İran'ın nükleer programını gündemine alması,⁹⁹ bölgesindeki uluslararası sorunlara karşı ilgisini gösteren, öne çıkan diğer gelişmelerdir.

ŞİÖ'nün etki yaratma kapasitesini, sadece kendi bünyesindeki gelişmelerle değerlendirmek yeterli olmayabilir. Soğuk Savaş sonrasında artan bölgeselleşmenin bir parçası olarak kurulan diğer uluslararası örgütlerle birlikte değerlendirildiğinde, ŞİÖ'nün daha kapsamlı etki yaratma potansiyeline sahip olabileceği belirtilmelidir. BRICS (*Brazil, Russia, India, China, South Africa*) ve ŞİÖ gibi uluslararası yapıların ortaya çıkışı, Avrasya Ekonomik Birliği ile Çin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı girişimi ve bunlar arasında sağlanabilecek koordinasyon, Büyük Avrasya veya Avrasya ortaklığı fikrinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹⁰⁰

⁹⁷ "The Astana declaration of the Heads of State of the Shanghai Cooperation Organization", June 9, 2017

⁹⁸ "Joint Communique following the 16th Meeting of the SCO Heads of Government Council", December 2017.

⁹⁹ *A.g.e.*

¹⁰⁰ Alexander Lukin, "Russian-Chinese Cooperation in Central Asia and the Idea of Greater

Putin'in Çin'i ziyareti sırasında Haziran 2016'da imzalanan Rusya-Çin Deklarasyonunda bu yaklaşım açıkça görülmektedir. Deklarasyonda Avrasya Ekonomik Birliği (*Eurasian Economic Union-EAEU*), ŞİÖ ve ASEAN üye ülkelerinin katılımı ile kapsamlı bir Avrasya ortaklığı oluşturulması¹⁰¹ çağrısında bulunmaktadır.

Rusya ve Çin arasında gelişen ilişkiler; farklılıklar olsa da, genel olarak, ortak çıkarlara ve uluslararası sistemle ilgili ortak görüşe sahip olmalarına dayanmaktadır. Bu ilişki; 1980'lerin sonlarında yakınlaşma, 1990'ların ortalarında stratejik ortaklık ve 2001'de Dostluk Anlaşması'nın imzalanması ile iş birliğinde ilerleme¹⁰² olarak tanımlanabilir. Geçen on yıl içinde Rusya'nın Batı ile artan gerilimi ve Çin'in yükselişinden kaynaklanan sürtünme, Rusya ve Çin arasında oluşan uyumun güçlenmesine yardımcı oldu.¹⁰³ Bu uyum, ikili ilişkileri kurumsallaştıran, geçici düzenlemelerin ötesine taşıyan bir dizi anlaşma ile desteklendi. Rusya ve Çin arasında 1992-2014 yıllarında 154 ikili anlaşma,¹⁰⁴ Şanghay İş Birliği Örgütü kapsamında ise 2001-2014 yılları arasında 54 anlaşma imzalandı.¹⁰⁵ Anlaşmaların sayısı ve kapsamındaki artış, sadece potansiyel olarak olası ortak sorunları birlikte çözmek isteğini yansıtmamakta, iki ülke arasında gelişen iş birliğinin ulaştığı seviyeyi de ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Orta Asya'da oluşan siyasi boşlukta Rusya, Sovyetler Birliği'nin ardılı olarak uluslararası toplumda yerini alırken; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan bölgenin yeni bağımsız devletleri olarak ortaya çıktı. Bu

Eurasia", *India Quarterly* 1-14, Indian Council of World Affairs (ICWA) 2019, p. 1.

¹⁰¹ A.g.e., p. 9.

¹⁰² Thomas Ambrosio, "The Architecture of Alignment: The Russia-China Relationship and International Agreements", *Europe-Asia Studies*, 69:1, 2017, 110-156, s. 135.

¹⁰³ A.g.e.

¹⁰⁴ A.g.e. s. 120.

¹⁰⁵ A.g.e. s. 118.

dönemde iç istikrarın sağlanması, bağımsızlığın güçlendirilmesi, sınırların tespiti, komşu ülkelerle egemen devletler olarak ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi, Orta Asya'daki yeni bağımsız devletlerin önceliklerinin ön sıralarında yer aldı.

Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Çin'le başlattıkları görüşmelere Rusya'nın da katılması ile tarihî Sovyet-Çin sınırında süregelen tartışmaların kısa sayılabilecek sürede çözüme kavuşturulması, bölgedeki istikrarın artmasına önemli katkı sağladı. Güven artırıcı bu gelişme ile birlikte, 1996'da, "Şanghay Beşlisi" olarak bilinen mekanizma çerçevesinde, bölge ülkelerinin aralarındaki ilişkilerin güçlendirilmesi amaçlandı. Devam eden süreçte, Özbekistan'ın 2001'deki katılımıyla bölgedeki ülkeler arasında karşılıklı güvenin artırılması, iyi komşuluk ilişkilerinin ve kapsamlı iş birliğinin geliştirilmesi konularında mutabakat sağlandı. Böylece ŞİÖ, bağımsızlıklarını yeni kazanan bölge ülkelerinin yönetimlerinin meşruiyetlerini güçlendirmelerinde, siyasal eşitlik ve yasallık sağlayan uluslararası bir platform görevi üstlendi.

Bölgesel uluslararası bir kuruluş olarak kurulan ŞİÖ'ye üye ülkeler arasındaki çıkar ve önceliklerden kaynaklanan sorunlar ve beraberindeki rekabet ortamı, geçen süreç içerisinde gün yüzüne çıktı. Özbekistan ile Tacikistan ve Kırgızistan arasındaki sınır anlaşmazlıkları çatışmalara neden olurken, su kaynaklarının kontrolü ve kullanımından kaynaklanan sorunlar, Özbekistan ve Tacikistan arasında gerilimi artırdı. Bunların yanı sıra, Özbekistan, bölgede Rusya'nın askerî olarak etkinliğinin arttığını düşündüğü girişimlere katılmama yaklaşımını sürdürdü. Aralarındaki sorunlara rağmen Orta Asya ülkeleri, ŞİÖ bünyesinde bölgenin önemli aktörleri olan Çin ve Rusya'ya karşı benzer tutum geliştirerek bu iki gücü, birbirine karşı sınırlamaya önem verdiler. Orta Asya ülkeleri, bölgede, gündemin tek bir dominant gücün çıkarları ve öncelikleri doğrultusunda belirlenmesini arzu etmemektedir. Buna karşılık, Çin ve Rusya, ABD'nin bölgeye etkisini engellemeye yönelik ortak tutum geliştirirken, örgüt içinde bu iki güçten birinin etkinlik kazanması, diğeri tarafından sınırlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, Çin, bölgede serbest ticareti savunmasına karşın, diğere üye ülkeler, ekonomilerinin kontrol edileceği düşüncesiyle buna yanaşmamakta; Çin'in önerdiği kredilerin, ekonomik karar alma

süreçleri üzerinde, Pekin'in siyasi egemenliğini artıracığından endişe duymaktadır. Benzer biçimde Çin, Asya'daki nüfuzunu artırmak için üyeliği genişletme konusunda istekli olmasına karşın, Rusya ve Orta Asya ülkeleri, Asya'nın geri kalanıyla büyük ölçekli ekonomik ilişki kurma kapasitesine sahip olmadıklarını düşündüklerinden, Çin'in bu yaklaşımını desteklememektedir. Rusya, Orta Asya'daki pozisyonunu olumsuz etkileyebileceğini düşünerek, Çin'in bölgedeki bu tür girişimlerine temkinli yaklaşmakta, bu ülkeyi, ŞİÖ bünyesinde dengelemeye çalışmaktadır.

Uluslararası politikada etki kapasiteleri daha düşük olan Orta Asya ülkelerinin bölgesel iş birliği bağlamında ŞİÖ üyeliği gerekçeleri şu şekilde sıralanabilir:

- Bölgede sadece bir devletin çabasıyla etkili bir biçimde çözülemeyecek ulusötesi sorunların varlığı;
- Bu sorunların çözümünde, bölgesel bir uluslararası kuruluş bünyesinde, diğer üyeler ile aynı yetki ve sorumluluklara sahip eşit bir üye olmayı çıkarlarına uygun görmeleri;
- ŞİÖ'nün, devletlerin içişlerine müdahalede bulunulmaması prensibini benimsemesinin, genç sayılabilecek bu devletlerin iç istikrarlarını güçlendirmelerine uygun ortam sağlaması.

Benzer biçimde, ŞİÖ'nün ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkelerinin önemini vurgulaması ve üye hükümetlerin uygun gördükleri güvenlik politikalarını takip etme hakkı olduğunu savunması, bölgedeki liderlerin konumlarını güçlendirmelerine katkı sağlamaktadır. İlave olarak, bölgesel istikrar, radikalizm karşıtlığı, enerji güvenliği ve dış etkiye karşı tutum geliştirmeyi de içine alan ŞİÖ'nün iç politikasındaki karşılıklı güven, karşılıklı yarar, eşitlik, karşılıklı danışma, kültürel çoğulculuğa saygı, birlikte kalkınma prensiplerinin de bu ülkelerin bölgesel iş birliğini tercih etmelerinde etkili olduğu ifade edilebilir.

Henüz 20 yılını tamamlamamış bölgesel bir örgüt olarak ŞİÖ'nün, gelecekte uluslararası alanda üstleneceği sorumluluklar henüz tam olarak belirgin değildir. ŞİÖ Stratejisi'nde örgütün geleceği askerî ve politik bir blok veya uluslarüstü yönetim organları olan bir ekonomik entegrasyon birliği olarak öngörülmemekte, çok formatlı bölgesel bir

örgüt olarak gelişmesi amaçlanmaktadır. Ukrayna ve Suriye krizlerini, Afganistan'daki güvenlik problemini ve İran'ın nükleer çalışmalarını gündemine alması; siber/bilgi güvenliği konusunda küresel norm ve standartların belirlenmesine yönelik girişimlerini sürdürmesi, ŞİÖ'nün gelecekte konvansiyonel ve yeni küresel/bölgesel sorunlarda daha etkin rol üstlenebileceğinin işaretleri olarak görülebilir.

ŞİÖ'nün gelecekte uluslararası sistemde etkinliğini artırabilmesi, bu çalışmada da ileri sürülen "uluslararası örgütlerde başat güçlerin çıkarlarının uyumlaştırılması" hipotezine uygun tutum geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Örgüt bünyesinde uygun güç dağılımına olanak sağlayan birden fazla aktörün bulunması ve bu aktörlerin örgüte ilgilerinin sürmesinin sağlanması halinde ŞİÖ'nün, önümüzdeki süreçte uluslararası alanda etkisini artırarak varlığını sürdüreceği ifade edilebilir. Bu anlamda, Hindistan'ın ŞİÖ üyesi olmasının, örgüte güç kazandırdığı düşünülmektedir. ŞİÖ bünyesindeki başat aktörlerden Rusya ve Çin arasında son yıllarda imzalanan anlaşmalarla geliştirilen kapsamlı iş birliğinin, gelecekte, bu ülkelerin, ŞİÖ'de çıkar ve önceliklerinin uyumlaştırılmasına zemin oluşturabileceği ileri sürülebilir. ŞİÖ'nün, diğer üye ülkelerin aralarındaki sorunları uzlaşmayla çözümleme kapasitesini geliştirmesinin ve uluslararası sistemdeki rol ve kimliğini belirleyerek yoğunlaşacağı alanları açık olarak tespit etmesinin, etkinliğini artırmaya yönelik olarak gelecekte üzerinde durması gereken konular olduğu, vurgulanmalıdır. İlave olarak, ŞİÖ'nün, bölgedeki diğer uluslararası örgütlerle etkin iş birliği sağlanması halinde; Büyük Avrasya veya Avrasya ortaklığı fikrinin gerçekleşmesinde, güçlü bir platform olarak öne çıkabileceği öngörülebilir. Bu tür bir gelişme, ilgili tarafların istekli ve kararlı olmalarına bağlı olmasının yanı sıra, kapsamlı bir bölgeselleşme bağlamında, uzun zaman alacak koordinasyon ve uyumlaştırma sürecini gerektirecektir.

Summary

Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan started negotiations with China to solve the border problems, originating from the Soviet era, and determine the boundaries according to the new political situation

in Central Asia in the early 1990s, after the dissolution of the Soviet Union. The resolution of border disputes within a short period and including Russia in these talks has contributed to stability in the region significantly. Upon this confidence-building development, the countries of the region decided to strengthen their relations in 1996, within the framework of the mechanism known as the Shanghai Five. Then, with the participation of Uzbekistan, a consensus was reached on the promotion of mutual trust, good neighborly relations, and the development of comprehensive cooperation in the region. This positive atmosphere paved the way to establish the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and the declaration of the SCO was signed in 2001. In the beginning, the SCO took on the role of an international platform, providing political equality and legality in strengthening the legitimacy of the governments of the newly founded countries of the region.

The SCO member countries that have significant differences in their capacity to create influence in the international environment have different expectations in this organization. Central Asian countries attempt to limit the major actors of the region, China and Russia, to each other. These countries do not wish the agenda in the region to be determined in line with the interests and priorities of a single dominant power. Although China, one of the major powers of the organization, defends free trade in the region, other member countries do not adopt this approach. Since Russia and other Central Asian countries think that they do not have the capacity to establish large-scale economic relations with the rest of Asia, they do not support China aiming at increasing its influence in Asia by expanding the membership of the SCO. Considering that China might weaken its position in Central Asia, Russia is cautious about such initiatives in the region and is trying to balance this country within the SCO.

As a regional organization, the responsibilities that the SCO will assume in the future are not yet evident. In the SCO Strategy, the organization's future is foreseen neither as a union of economic integration nor as a political or military block with transnational governance bodies, which it aims to develop as a multi-format regional organization. Nevertheless, examining some current hot issues in

international relations such as the crisis in Ukraine and Syria, the insecurity in Afghanistan and Iran's nuclear deal, and the continuation of its efforts to determine global norms and standards in the field of cyber/information security may be seen as indicators of the fact that the SCO can play a more effective role in the future in conventional and new global/regional issues.

Having more than one strong actor in the organization provides appropriate power distribution in the SCO. However, increasing the effectiveness of the SCO in the international system in future, as claimed in this study, requires the development of the attitude towards the harmonization of the interests of the dominant powers in this international organization. At this point, it can be expressed that, the comprehensive cooperation between Russia and China, the main actors in the organization, through the approved treaties in recent years, may serve as a basis for harmonization of interests and priorities of these countries in the SCO.

The SCO has also the possibility to stand out as a strong international platform in the realization of the idea of a Greater Eurasia or Eurasia partnership in the event of effective coordination with other international organizations in the region, but it should be highlighted that such development needs more time and depends on developments on a global scale.

A history of less than two decades may not be enough to establish a strong international organization with its conditions, norms, and structures. However, in a period where debates regarding the reshaping of the international order lasting, having member countries such as China and Russia which have veto power in the UN, and having a member such as China which keeps its status as a rising power, show us that the SCO has the capacity to have an impact on international relations very deeply in the context of ally relation in the future.

KAYNAKÇA

Kıtaplar ve Kıtap Bölümleri

BOZDAĞLIOĞLU, Yücel, "Liberalizm", ÇAKMAK Haydar (ed.), *Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler* içinde Platin, Ankara 2007.

ÇAĞIRAN, Mehmet Emin, *Uluslararası Örgütler*, Turhan kitabevi, Ankara 2013.

GUANG, Pan, "The SCO's Success in Security Architecture" in Ron Huisken (ed.) *The Architecture of Security in the Asia –Pacific*, ANU Press, 2009.

LAURELLA, Marlene and PEYROUSE Sebastien, "The Chinese Question" in *Central Asia: Domestic Order, Social Changes, and the Chinese Factor*, Hurst and Company, London, 2012.

LO, Bobo, *Axis of Convenience Moscow, Beijing and The New Geopolitics*, Brookings Institution Press, Washington 2008.

SÖNMEZOĞLU, Faruk (der.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, 4. Basım, DER Yayınları:184, İstanbul 2010.

STEIN, Arthur A., "Neoliberal Institutionalism", Christian Reus-Smit and Duncal Snidal, in *The Oxford Handbook on International Relations*, Oxford University Press, New York, 2008.

Yearbook of the International Law Commission, Vol. I, 2003.

Makaleler

ALIMOV, Rashid, "The Shanghai Cooperation Organisation: Its role and place in the development of Eurasia", *Journal of Eurasian Studies*, Asia-Pacific Research Center, Hanyang University, 2018.

ALLISON, Roy, "Virtual regionalism, regional structures and regime security in Central Asia", *Central Asian Survey*, Vol. 27, No. 2, June 2008.

-----, "Regionalism, regional structures and security management in Central Asia," *International Affairs*, 80, 3, 2004, 463-483.

AMBROSIO, Thomas, "The Architecture of Alignment: The Russia–China Relationship and International Agreements", *Europe-Asia Studies*, 69:1, 2017, 110-156.

ARIS, Stephen, "Shanghai Cooperation Organization Mapping Multilateralism in Transition", *International Peace Institute*, No: 2, 2013.

-----, "The Response of the Shanghai Cooperation Organisation to the Crisis in Kyrgyzstan", *Civil Wars*, 14, No. 3, 2012.

-----, "The Shanghai Cooperation Organisation: 'Tackling the Three Evils'. A Regional Response to Nontraditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc?" *Europe-Asia Studies*, 61:3, 2009, 457-482.

BOLAND, Julie, "Ten Years of the Shanghai Cooperation Organization: A Lost Decade? A Partner for the U.S.?" *21st Century Defense Initiative Policy Paper*, 20 June 2011.

DE HAAS, Marcel, "War Games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Treaty Organization: Drills on the Move!" *The Journal of Slavic Military Studies*, 29:3, 2016.

KASHIN, Vasily, Alexander Lukin, "Russian-Chinese Security Cooperation in Asia", *Asian Politics & Policy*, Volume 10, Number 4, 614–632.

KERR, David and Laura Swinton, "China, Xinjiang, and the transnational security of Central Asia", *Critical Asian Studies* 40 (1), 2008.

LUKIN, Alexander, "Russian–Chinese Cooperation in Central Asia and the Idea of Greater Eurasia", *India Quarterly*, 1-14, Indian Council of World Affairs (ICWA) 2019.

NICKLAS, Norling, and Niklas Swanstrom, "The Shanghai Cooperation Organization, Trade, and the Roles of Iran, India, and Pakistan", *Central Asian Survey*, 26(3), September 2007.

PLATER-ZYBERK, Henry and Andrew Monaghan, "Strategic Implications of the Evolving Shanghai Cooperation Organization", *United States Army War College Press SSI*, 2014.

SONG, Weiqing, "Interests, Power and China's Difficult Game in the Shanghai Cooperation Organization (SCO)", *Journal of Contemporary China*, Taylor & Francis, Vol: 23, No: 85, 2014.

WEITZ, Richard, "What happened to the SCO?" *Diplomat*, May 17, 2010.

YUAN, Jing Don, "Beijing's institutional-balancing strategies: rationales, implementation and efficacy", *Australian Journal of International Affairs*, 2018.

Bildiri, Karar ve Raporlar

"An Updated Draft of the Code of Conduct Distributed in the United Nations–What's New?", 10 February 2015, CCDCOE NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, <https://ccdcoe.org/updated-draft-code-conduct-distributed-united-nations-whats-new.html>, (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

Agreement on Cooperation in Ensuring International Information Security between the Member States of the Shanghai Cooperation Organization

"Charter of the Shanghai Cooperation Organization", Article 16 Decisions-Taking Procedure "Cooperation Between UN, Shanghai Cooperation Organization Dynamically Expanding, in Shared Quest for Peace, Prosperity, Says Secretary-General, in Message" SG/SM/12953, 11 June 2010, <https://www.un.org/press/en/2010/sgsm12953.doc.htm>

"Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization", Article IV.

"Declaration of Shanghai Cooperation Organization", *People's Daily*, June 15, 2001, http://en.people.cn/200106/15/eng20010615_72738.html, (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

"Declaration on the establishment of the Shanghai Cooperation Organization", p. 1, <http://www.gsdc.org/docs/open/regional-organisations/sco,%202001,%20establishing%20declaration.pdf> (Erişim Tarihi: 15.4.2018)

Development Strategy of the Shanghai Cooperation Organization until 2025

"Joint Communiqué following the 16th Meeting of the SCO Heads of Government Council", December 2017.

"Joint Communiqué, Twelfth meeting of the Council of Heads of Government (Prime Ministers) of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization", Article 4.

"Memorandum of Understanding between the Secretariat of the Association of Southeast Asian Nations (Asean Secretariat) And the Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization (SCO Secretariat)", Jakarta, April 21, 2005.

"Press release on the results of the Shanghai Cooperation Organisation Heads of State Council Meeting", Astana 8-9 June 2017.

Şanghay İşbirliği Örgütü:
Çıkarlar/Öncelikler ve Bölgesel İş Birliği Arasında Bir Denge Arayışı

“Regulation on Admission of New Members to Shanghai Cooperation Organization”, 1.2 of General Provisions.

“The Astana declaration of the Heads of State of the Shanghai Cooperation Organization”, June 9, 2017.

“The memorandum of understanding between the Secretariat of the Collective Security Treaty Organization and the Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization”, Dushanbe, October 5, 2007.

“The Shanghai Convention on combating terrorism, separatism and extremism”, https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/International_legal_documents/Conventions/The_20Shanghai_20Convention.pdf, (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

UNODC Press Release, “Shanghai Cooperation Organization sign agreement to boost international health, safety and security”, 14 June 2011, <https://www.unodc.org/unodc/en/press/releases/2011/June/unodc-shanghai-cooperation-organization-sign-agreement-to-boost-international-health-safety-and-security.html> (Erişim Tarihi: 19.5.2018)

İnternet Kaynakları

“Collective Security Treaty Organization (CSTO)”, <https://www.globalsecurity.org/military/world/int/csto.htm> (Erişim Tarihi: 3.5.2018)

“Collective Security Treaty Organization (CSTO), Collective Rapid Reaction Forces”, <https://www.globalsecurity.org/military/world/int/csto.htm> (Erişim Tarihi: 27.5.2018)

“Eurasian Economic Community (EurAsEC)”, en.gosnadzor.ru/international/organizations/eurasec/ (Erişim Tarihi: 2.5.2018)

GABUEV Alexander, “Bigger, Not Better: Russia makes the SCO a Useless Club”, *Carnegie Moscow Center*, 23.06.2017, <https://carnegie.ru/commentary/71350> (Erişim Tarihi: 20.5.2018)

“General information about the SCO Secretariat”, <http://eng.sectsc.org/secretariat/> (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

GHIASY Richard and ZHOU Jiayi, “The Silk Road Economic Belt: Considering security implications and EU–China cooperation prospects”, SIPRI, February, 2017, <https://www.sipri.org/publications/2017/other-publications/silk-road-economic-belt> (Erişim Tarihi: 2.6.2018)

“History of the SCO”, <http://eng.sectsc.org/docs/about/faq.html#2>, (Erişim Tarihi: 22.5.2018)

“Jiang: Perfecting ‘Shanghai Five’ Mechanism”, *People’s Daily*, July 5, 2000, http://en.people.cn/english/200007/05/eng20000705_44747.html (Erişim Tarihi: 15.4.2018)

KUCERA Joshua, “Russia ‘Increasingly Distrustful’ Of SCO”, Mar 5, 2013, <https://eurasianet.org/s/russia-increasingly-distrustful-of-sco> (Erişim Tarihi: 4.5.2018).

Ministry of Foreign Affairs Islamic Republic of Afghanistan, “Shanghai Cooperation Organization (SCO) Afghanistan Contact Group Meeting”, Oct 11, 2017, <http://mfa.gov.af/en/news/shanghai-cooperation-organization-sco-afghanistan-contact-group-meeting>, (Erişim Tarihi: 12.5.2018)

“Rashid Alimov: Fighting drug trafficking is among SCO’s priorities”, 2017/03/11, <http://eng.sectsc.org/news/20170311/226233.html>, (Erişim Tarihi: 10.5.2018)

- “Regional Anti-Terrorist Structure”, <http://eng.sectesco.org/structure/#6>, (Erişim Tarihi: 22.5.2018)
- “Rogun Hydropower Project”, <https://www.salini-impregilo.com/en/projects/in-progress/rogun-dam.html#>, (Erişim 25.5.2018)
- <https://eurasianet.org/s/russia-increasingly-distrustful-of-sco> (Erişim Tarihi: 4.5.2018)
- “Russia’s President Putin proposes SCO energy club”, *Media group/ Tajikistan Asia-Plus*, <http://www.news.tj/en/news/russias-president-putin-proposes-sco-energy-club>, June 15, 2006, (Erişim Tarihi: 1.6.2018)
- “SCO exercises Peace Mission – 2016 completes in Kyrgyzstan”, *KABAR*, <http://old.kabar.kg/eng/society/full/17005> Erişim Tarihi: 10.4.2018)
- “SCO University project: definitely successful”, 08.06.2011, <http://infoshos.ru/en/?idn=8338> (Erişim Tarihi: 20.5.2018)
- “Structure of the Shanghai Cooperation Organisation”, <http://eng.sectesco.org/structure/>, (Erişim Tarihi: 20.5.2018)
- “Tajikistan Civil War”, <https://www.globalsecurity.org/military/world/war/tajikistan.htm>, (Erişim Tarihi: 14.5.2018)
- TELES FAZENDEIRO Bernardo, “Uzbekistan’s Suspension of CSTO Membership: Policy as Usual in Tashkent”, *E-International Relations*, Jul 19 2012, <http://www.e-ir.info/2012/07/19/uzbekistans-suspension-of-csto-membership-policy-as-usual-in-tashkent/> (Erişim Tarihi: 7.5.2018)
- The Shanghai Cooperation Organization, “The SCO and ESCAP: Cooperation prospects”, <http://eng.sectesco.org/news/20170512/267457.html> (Erişim Tarihi: 12.5.2018)
- “The Shanghai Cooperation Organisation”, http://eng.sectesco.org/about_sco/ (Erişim Tarihi: 15.4.2018)
- The World Bank, “Countries and Economies”, <https://data.worldbank.org/country> (Erişim Tarihi: 10.4.2018)

Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri*

Wars in Iraq and their Effects on Turkey

Cihat YAYCI**

Öz

Uluslararası güçlerin stratejik çıkarlar peşinde koştuğu Irak'ta Türkiye'nin menfaatleri yoğunudur ve Irak'ın geleceği dünyaya hâkim güçler tarafından belirlenmeye çalışılmaktadır. Enerji savaşları uğruna haritası her gün yeniden çizilen bu bölgede yaşayan halkların geleceği de yeni dünya düzeni savunucuları tarafından tayin edilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle, yakın tarihte, İran-Irak ve Körfez Savaşları ile Irak'ın ABD tarafından işgaline varan silahlı mücadeleler yaşanmıştır. Tüm bu savaşların elbette Türkiye'ye ekonomik, sosyal, siyasî ve askerî açılardan önemli etkileri olmuştur. Bu bölgede, menfaatleri bağlamında, Türkiye'nin hem Türkmen soydaşlarımızın geleceği, hem de bölgedeki güven ve istikrar adına söz sahibi olması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Türkiye, Körfez, Türkmenler, Irak.

Abstract

Turkey's interest in Iraq is an intense pursuit of the strategic interests of the forces in the international arena and the future of the region is determined by forces trying to dominate the world. The future of the peoples of Iraq, whose map is redrawn every day for the sake of energy wars, is also determined by the defenders of the new world order.

* Makale, yazarın İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen 2004 tarihli "Irak'ta Ekonomik-Sosyal Dönüşüm ve Türkmenler" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., Tümamiral, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, e-posta: cihatyayci@hotmail.com.

Geliş Tarihi/Arrived: 01.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 05.06.2019

Therefore, Iran-Iraq War, the Gulf Wars, and the US occupation of Iraq by armed struggles have been fought in recent history of the country. All these wars and struggles have had significant economic, social, political, and military impacts on Turkey. Within the perspective of our interests, it is crucial for Turkey to have a right to comment both on the future of the Turkmens and on the regional security and stability.

Keywords: War, Turkey, Gulf, Turkmens, Iraq.

Giriş

Komşu ülke Irak, 1991’de başlatılan Birinci Körfez Harekâtı ile dünya gündemine fiili olarak giren ve yeni dünya düzenin ilk adımı olarak değerlendirilen bir ülkedir. Konumu ve üzerinde barındırdığı halklar itibarıyla Irak, Türkiye’nin en önemli ilgi alanlarından biri olan ve “Yeni Dünya Düzeni” kurucuları tarafından “enerji” adı altında geleceği şekillendirilmeye çalışılan bir alandır.

Irak’ın da içinde yer aldığı Orta Doğu, taşıdığı önem hasebiyle insanlık tarihinin hemen her döneminde çatışma bölgeleri arasında ilk sırada yer almıştır. Bölge, tarihî olarak din ve kültürlerin buluşma noktası olması dışında son yüzyılda ekseriyetle haiz olduğu yeraltı zenginlikleri nedeniyle güç odaklarının çatışmasına sahne olmuş, bu yüzden de dünyanın en istikrarsız bölgesi olmuştur.

Uluslararası güçlerin stratejik çıkarlar peşinde koştuğu bu bölgede Türkiye’nin menfaatleri yoğundur ve bölgenin geleceği dünyaya hâkim güçler tarafından belirlenmeye çalışılmaktadır. Enerji savaşları uğruna haritası her gün yeniden çizilen bu bölgede yaşayan halkların geleceği de yeni dünya düzeni savunucuları tarafından belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle, yakın tarihte, İran-Irak ve Körfez Savaşları ile Irak’ın Amerika Birleşik Devletler (ABD) tarafından işgaline varan silahlı mücadeleler yapılmıştır. Tüm bu savaşların, elbette, Türkiye’ye ekonomik, sosyal, siyasi ve askerî açılardan önemli etkileri olmuştur. Bu çalışmada ABD’nin Irak’ı işgali, Irak Savaşı ve İkinci Körfez Savaşı terimleri yeri geldiğinde kullanılmış olup, hepsi birbiri ile aynı anlamı ve olayları ifade etmektedir, yani eşanlamlıdır.

Türkiye açısından iki önemli faktör bulunmaktadır. Bunlar; Irak'ın kuzeyi ve Irak Türkleri'nin durumudur. Irak'ın kuzeyi önemlidir, çünkü Türkiye yaklaşık 35 yıldır bölücü terörden ziyadesiyle zarar görmektedir. Bu sebeple, mesele, Türkiye'nin ulusal bütünlüğü ile doğrudan ilgilidir. Zira terör odakları 1991'den sonra Irak'ın kuzeyine yerleşmiştir.

Türkiye açısından Irak'ta yaşayan Türkler önemlidir, çünkü soydaşlık bağı mevcut olduğu gibi, bu Türkler petrol şehirleri olan Kerkük ve Musul'da çoğunlukla yaşamaktadır. Bu noktada, Türkler, Irak'ın bölünmesine ve petrol bölgelerinin farklı güç odakları tarafından ele geçirmelerine karşı önemli bir argümandır. Bu çalışma, Irak içerisinde yaşayan soydaş halk olan Irak Türkleri'nin gelişen jeopolitik ortamda buldukları mevki ve geleceklerine dair gelişen olaylar karşısında Türkiye'nin atacağı adımları da içermektedir. Zira bu bölgede, menfaatleri bağlamında, Türkiye'nin hem soydaşlarımızın geleceği, hem de güven ve istikrar adına söz sahibi olması önem arz etmektedir.

1980 ile 1988 yılları arasındaki İran-İrak Savaşı, Türkiye açısından çok kritik bir dönemde başlamıştır. Zira Türkiye'de tarihinin en kötü "ödemeler dengesi krizi" hasebiyle, ciddi bir ekonomik kriz ve bununla eş zamanlı olarak siyasi bir kriz yaşanmaktaydı. Ayrıca 1980 Eylül sonlarında Irak, İran'ın devrim sonrası otorite boşluğundan yararlanmak istemekteydi.

1980 yılı aynı zamanda Türkiye'de ihracata dayalı sanayileşme yönünde ekonomik reformun da yaşandığı bir yıldır. Zira İran-İrak Savaşı, Türkiye'nin her iki ülke nazarında başat ulaşım rotası olmasını sağlamış ve Türkiye'ye savaşan taraflara mallarını ihraç edebilme imkânı tanımıştır. Başka bir deyişle, mevcut durum her iki ülkenin kaynaklarını heba etmesi sonrasında daha ucuz olan Türk mallarını cazip hale getirmekteydi. 1985 yılı itibarıyla Türkiye'nin Irak'a ihracatı 961 milyon dolara ulaşmıştır. Bu rakam, o dönem Türkiye'nin ihracat gelirlerinin % 12'sini oluşturmaktaydı. Savaş öncesinde ise aynı yıl bu rakam

135 milyon dolardı ve toplam ihracat içindeki payı sadece % 4,6 idi.¹

Savaş sırasında ise Kerkük'ten Türkiye'deki Yumurtalık'a uzanan ikinci petrol boru hattının yapımı tamamlanmış ve Türkiye bu hatların kendisi için hayati ekonomik önemi haiz olduğu düşüncesiyle İran'ı bu güzergâhlara saldırı düzenlememesi konusunda uyarmıştır. Lakin savaşın bitimiyle Saddam Hüseyin'in Türkiye'nin Irak'a yüksek fiyat uyguladığı yönündeki zannı ve Türkiye'nin Irak'a verdiği kredileri artırma hususunda kayıtsız kalması, Irak'ın, Türkiye'den yaptığı alımların aniden azalmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak İkinci Körfez Savaşı öncesinde Türkiye'nin ihracatı önemli ölçüde gerilemiştir.

Bunların haricinde, çatışmanın Türkiye açısından birtakım ağır maliyetleri daha bulunmaktadır. Irak'ın savaş esnasında ve sonrasında, Irak'ın kuzeyindeki kontrolünün azalması, bölücü terör örgütü PKK'nın bu coğrafyada yuvalanmasına ve sınırın diğer tarafında Türk kuvvetlerine yönelik terör saldırılarının yoğunlaştığı dönemlerde coğrafyanın stratejik derinliğini kullanmasına neden olmuştur. Bölgedeki bu başıboş durum, İran-İrak savaşı sonrasında PKK'nın Türkiye için ciddi sorun ve sonuçlar doğurmasına neden olmuştur. Ayrıca 1988'de 60.000 civarında mülteci Türkiye'ye geçmiş; her ne kadar bir kısmı zorla iade edilse de, Kürt mülteci sorunu Türkiye'nin muhatap bırakıldığı bir sorun olmuştur.

1. Birinci Körfez Savaşı ve Türkiye'ye Etkileri

Ağustos 1988'de İran-İrak Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, Irak, harbin yaralarını sarmaya çalışırken, bir taraftan ordusunu yeniden yapılandırıp modernize etmiş ve gün geçtikçe oluşturduğu silahlı gücüyle bir tehdit unsuru haline gelmeye başlamıştır.

1990 yılına gelindiğinde, Irak, zengin hidrokarbon rezervlerine haiz Kuveyt üzerinde birtakım haklar talep etmiştir. İlk olarak, Kuveyt'in Irak sınırındaki petrol yataklarının kendisine ait olduğunu ve Kuveyt'in kotalara uymadan petrol çıkararak Irak'ı zarara soktuğunu iddia eden

¹ Macit Çobanoğlu, *Türkiye Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Harp Akademileri Yayınları*, 1994, s. 145-146.

Irak, Kuveyt'ten 2,4 milyar dolar tazminat istemiştir.²

Irak, müteakiben, bu talebi yerine getiremeyen Kuveyt'i, 2 Ağustos 1990 tarihinde işgal etmiştir. Lakin Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi (BMGK), 9 Ağustos 1990 tarihli ve 662 sayılı kararı ile Irak'ın Kuveyt'i ilhakını tanımadığını bildirmiş ve Irak'a askerî ve iktisadî ambargo uygulanmasına karar vermiştir. BM'nin kararına ilk uyan ülkeler arasında Türkiye de bulunmaktadır; Türkiye, ham petrol ihracatının % 40'ını karşıladığı Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı tek taraflı olarak kapatmıştır.³ Ayrıca BM'nin 678 sayılı kararıyla, Kuveyt'in destekçisi olan devletlere; 15 Ocak 1991 tarihine kadar şayet Irak BM tarafından alınan kararları tanımadığı takdirde gereken tüm önlemleri alma ve uygulama imkânı tanınmıştır.

Fahir Armaoğlu'nun da tespit ettiği gibi şunu açıklıkla söyleyebiliriz: "Irak'ın Kuveyt'ten barışçı yolla çıkarılması için harcanan çabaların hiçbirisi başka bir krizde görülmemiştir."⁴

Ağustos-Kasım 1990 arasındaki dört aylık sürede BMGK 11 karar almıştır. 1992-1995 arasındaki Yugoslavya İç Savaşı dışında, BM'nin tarihinde hiçbir sorunda bu zaman zarfında bu kadar çok karar alınmamıştır. Güvenlik Konseyi'nin aldığı 12. Karar ile de ABD öncülüğünde çok uluslu bir güce kuvvet kullanma izni çıkmış ve böylece savaşın uluslararası hukukî zemini meşruiyet kazanmıştır.⁵

Çöl Fırtınası Harekâtı⁶ denen ve Birinci Körfez Savaşı'nın birinci etabını teşkil eden hava bombardımanları, 24 Şubat'a dek devam etmiştir.

² Mesut Hakkı Çaşın; "Körfez Savaşının Stratejik Sonuçları II" *Avrasya Dosyası*, Cilt 3, Sayı 2, Yaz 1996, s. 44.

³ Hande Erol, Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1983-1993), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, İzmir, 2008, s. 92-94. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁴ Ayrıntılı bilgi için, bkz: Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*, Alkım Yayınları, 2000, İstanbul.

⁵ Ayrıntılı bilgi için, bkz: Çaşın, *a.g.m.*, s. 47.

⁶ Eric Laurent, *Çöl Fırtınası*, (çev. Erden Akbulut, T. Ahmet Şensılay), E Yayınları, İstanbul, 1999, s. 34.

Başat hedef, Irak'ın tüm biyolojik, nükleer ve kimyasal tesisleri, merkezi hükümetin komuta ve idare kontrol merkezlerini, radar ve hava erken uyarıcı sistemlerini imha etme şeklinde gerçekleşmiştir.

Neticede 17 Ocak 1991 tarihindeki hava bombardmanı ile harekât 28 Şubat 1991 tarihinde bitmiş ve Irak BM kararlarına uymayı deklare etmiş ve Kuveyt'ten çekilmiştir.

Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ın güneyinde yaşayan Şiiler, Irak rejimine karşı ayaklanmıştı. Bağdat, bu ayaklanmayı kanlı bir şekilde durdurabilmişti. Aynı zamanda, Kuzey Irak'ta da Kürtler ayaklanmıştı. Saddam'ın ordusundan kaçan Kürtler, Türkiye sınırına yığılmıştı. Türkiye Cumhuriyeti, sınırın kapalı tutulmasını kararlaştırmış ve ayrıca BMGK'ye başvurmuştur. BMGK, 6 Nisan 1991 tarihli toplantısında 688 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu karara göre, Kuzey Irak'ta mülteci kampları kurulacak ve bu kamplar İngiliz ve Fransız askerlerince korunacaktı. ABD de bu kararda dışarda kalmamış; 10 Nisan 1991'de ABD Başkanı George H. W. Bush (Baba Bush), Güvenlik Konseyi'nde, Irak'ın hem 36. ve 32. paralelin içinde askerî harekât yapmasını, hem de Irak savaş uçakların uçmasını yasakladığını ilan etmiştir.⁷

Körfez Krizi'nde, Türkiye'nin dış politika yapımını belirleyen iki ana görüş bulunmaktadır. Askerî ve sivil bürokrasi ihtiyatlı davranılmasını ve kâr-zararın hesaplanmasını benimserken; dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal daha aktif bir politika izleyerek bölgede oluşan kriz sonrasında Türkiye'nin oynayacağı role uygun düşecek ağırlık elde etmesini istemişti. Sonuçta sivil ve askerî bürokrasinin öngörüsü doğrultusunda Türkiye bekle-gör politikasında karar kılarken, Körfez Savaşı'nın Türk dış politikası üzerine tesirleri umulandan çok daha yıpratıcı, uzun vadeli ve derin olmuştur.⁸ Örneğin, ABD, Türkiye'den harekâta daha aktif bir rol oynamasını istemesine rağmen; Türkiye'ye

⁷ http://diplomatikgozlem.com/_haber/sakin-bana-ucusa-yasak-bolge-demeyin (Erişim Tarihi: 15.03.2018).

⁸ http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/1_Korfez_Savaşı_pdf_1690c694-7b42-41e3-9699-2159ac18bb8f.pdf (Erişim Tarihi: 18.03.2018).

sınırlı konvansiyonel silah yardımını yeterli görmüş, lakin Mısır ve İsrail gibi ülkelerin kendisine olan borcunu silmiştir. En önemlisi, Türkiye'nin milyarlarca dolarlık ticaret hacmi olan komşusu Irak ile ilişkileri durma noktasına gelmiş ve bu durum 2000'li yılların başına dek devam etmiştir. Türkiye'nin Irak'taki ihracat kaybı yaklaşık 30 milyar dolardır.⁹

Körfez Savaşı sonrası, Kuzey Irak'ta oluşan otorite eksikliğinden kaynaklanan belirsizlik ve kaos, Türkiye'nin hemen sınır ötesinde yeni bir tehdit ve risk bölgesi meydana getirmiş; Körfez Savaşı'nın bitmesiyle birlikte, 1991'in ilk yarısında bölgede yaşanan ayaklanma, terör ve tedhiş faaliyetleri, Türkiye'ye doğru ekseriyeti Kürt olan büyük bir göçü tetiklemiştir. Nisan 1991'de ise BMGK, Kuzey Iraklı mültecilere insani yardımı başlatmak üzere 688 sayılı kararı almış; bu doğrultuda, Türkiye'nin de büyük katkısı ile Kuzey Irak'ta bir güvenlik şemsiyesi ve insani yardım köprüsü meydana getirilmiştir. Oluşturulan uluslararası koalisyon neticesinde Iraklı göçmenler kısa sürede evlerine geri dönmüştür. Lakin Huzur Harekâtı olarak isimlendirilen bu operasyon, Türkiye açısından yeni sorunları da beraberinde getirmiştir:

- Irak, Türkiye'yi doğrudan hedef alan “bir mülteci krizi” yaratmaktan nasıl alıkonulacaktır?
- Irak'ın bölünmesi fikrinin önüne nasıl geçilecektir?
- Türkiye'nin Güneydoğusundaki ayrılıkçı terör ve tedhiş faaliyetleri nasıl önlenecektir?

Kuzey Iraklı mültecilerin evlerine geri dönebilmesi için oluşturulan çok uluslu Huzur Harekâtı, Türkiye için tehdit kaynağına dönüşmüştür. Irak'ta mülteciler için hayata geçirilen 36. paraleldeki “Güvenli Bölge”, Kuzey Irak'ta otonom bir bölge oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca bölücü terör örgütü PKK'nın buraya yerleşmesi, Türkiye'nin yapacağı sıcak takip ve sınır ötesi harekâtın, Suriye ve İran ile olan ilişkilerini menfi yönde etkilenmesi gibi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda,

⁹ Mehmet Öztürk, “Birinci Körfez Savaşı'ndan (1990-1991)–11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk Amerikan İlişkilerine Etkileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 19, Mart 2010, s. 17.

Türkiye, Kuzey Irak'ta oluşan fiili otonom bölgeyle, Kuzey Irak'ta yerleşebilecek PKK ile mücadelede, bölgedeki sınır ötesi operasyonlara yerel muhalefetin kırılması nedeniyle temasa geçmiştir.¹⁰

Ekim 1992'de Türkiye, Huzur Harekâtı'na ve "bir güvenlik bölgesi" oluşmasına verilen desteğin, Kuzey Irak'ta bir otonom bölgeye yol açacağını öngörmüştü. Bu sebeple, başta Avrupa Parlamentosu olmak üzere İngiltere, Almanya ve Fransa'nın Kuzey Irak'taki bu oluşuma destek vermesine rağmen Türkiye buna itiraz etmişti ve Irak'ın toprak bütünlüğünü tehdit edecek her girişime karşı çıktığı beyanında bulunmuştu.

Türkiye, "insani yardım" paradigması doğrultusunda destek verdiği Huzur Harekâtı sonucunda, dış politikasında kronikleşen sorunlarla yüz yüze gelmiş; Türkiye'ye verilen sözler operasyondan sonra unutulmuş ve yükümlülükler reddedilmiştir. Neticede yukarıdaki sebeplerden ötürü Irak ve Kuveyt'in ardından en fazla zarara uğrayan ülke Türkiye olmuştur.

Türkiye, Irak-İran Savaşı'nda "aktif tarafsızlık" politikası güderek, her iki tarafla da yakın ilişkiler kurmuş ve böylece iktisadi ve ticari kazanımlar elde etmişti. Lakin Birinci Körfez Savaşı'nda Türkiye, ABD'nin Irak'a müdahalesine dolaylı destek vererek taraf olmuştur. Türkiye ABD'nin güdümünde olan koalisyondan yana taraf olmuş; İncirlik Üssü'nden savaş uçaklarının Irak'a müdahalesine imkân tanımış ve böylelikle ikinci bir cephenin açılmasını sağlamıştır.¹¹ Körfez Savaşı'nda Arap ve Müslüman dünyasında yalnızlaşan Türkiye, bu fedakârlığının karşılığında uğradığı kayıpların tazmin edilmesini beklerken, bir de Irak'a uygulanan ambargo ile zarara uğramıştır. Körfez Savaşı'nın asli nedeni olarak lanse edilen Kuveyt'in kurtarılması sonrası, bölgede kayba uğrayan ülkelerin zararlarının Kuveyt'in petrol gelirlerinden tanzim edilmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen Türkiye kasıtlı olarak dışarıda bırakılmıştır.

¹⁰ Hulki Cevizoğlu, *Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi: Belgeler*, Form Yayınları, İstanbul, 1991, s. 43.

¹¹ Cevizoğlu, *a.g.e.*, s. 33.

Ambargo nedeniyle, Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı durdurulmuş ve iki ülke arasındaki ticaret sekteye uğramıştır. Savaştan önce, Irak'a ihracat yapan devlet Türkiye iken; ambargo sonrasında Irak'a en fazla ürün satan ülke ABD olmuştur. Başka deyişle, Türkiye, kazanan tarafta yer almakla savaşta somut bir fayda kazanamamış; hatta ticari ve iktisadi birçok zarara uğramıştır. Savaş sebebiyle uğradığı zararlarını bile tazmin edememiştir. Savaş sonrası mülteci ve terör sorununun artması da, Türkiye'ye artı bir yük getirmiştir. Koalisyon ülkeleri, Irak'ın kuzeyinden Temmuz 1991'de askerî güçlerini çekerken, Türkiye'de konuşlandırılacak ve daha sonra “Çekiç Güç” (*Poised Hammer*) olarak adlandırılacak olan bir acil müdahale kuvveti ile Kuzey Irak'taki Kürtleri Saddam'dan korumak istemiştir. Türkiye'nin muhatap olduğu bu müphem güç birimi de 31 Aralık 1996 tarihine kadar sıkıntılarıyla beraber yine Körfez Savaşı'nın Türkiye'ye “bir hediyesi” olarak kalmıştır.¹²

Körfez Savaşı'ndan dolayı Türkiye'nin ekonomik kayıplarını ise aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Harekât; petrol fiyatlarını arttırması ve kara taşımacılığı, müteahhitlik hizmetleri ve ihracat üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle Türk ekonomisini ciddi kayıplara uğratmıştır.

Birinci Körfez Savaşı'nın petrol fiyatları üzerindeki etkisi Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 1990'ın ikinci yarısında ve 1991'in ilk dönemlerinde hissedilmiştir. Kuveyt işgali öncesi 16 dolar civarında seyreden ham petrolün varili, Ekim 1990'da 37,4 dolara kadar yükselmiştir. Operasyondan sonra, petrol fiyatları belli bir düzene girmesine rağmen Türkiye'nin o dönemdeki petrol faturası ciddi ölçüde arttırmıştır.

Körfez Krizi sonrasında transit kara taşımacılığı ve ihracat faaliyetlerinin durması nedeniyle, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Irak arasındaki ticaret dibe vurmuştur. Geçimini sınır ticareti veya tankerle petrol nakline bağlayan bölge esnaf ve tüccarının önemli bölümü işsiz kalmıştır. Yine bölgenin önemli ihracat

¹² Robert Olson , “Kürt Sorunu ve Türk Dış Politikası”, (çev. Fırat Purtaş), *Avrasya Dosyası*, Cilt 3, Sayı 2, Yaz 1996, s. 76.

kalemlerinden olan hayvan yetiştiriciliği de azalmıştır.

Operasyondan önce Türkiye'nin ikinci büyük ticarî ortağı olan ve Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ilişkisinde anahtar bir rol oynayan Irak, savaş sonrasında bu vasfını yitirmiştir. Ayrıca Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın kapatılması bir yandan petrol ithalatını zorlaştırırken, diğer yandan boru hattı gelirlerini ortadan kaldırmış, sonrasındaki ambargo nedeniyle Türkiye'nin bu gelirleri düşük düzeylerde seyretmiştir. Yine ekonomik ambargo nedeniyle Irak'ın kamu yatırım harcamaları sınırlanmış; bu durum Irak'ta inşaat ve taahhüt faaliyetleri yürüten Türk müteahhitlerinin pazar kaybına yol açmıştır. Bu sorunlara ek olarak, Irak'ın kuzeyinde oluşan otorite boşluğu, Türkiye'nin güneydoğu sınırındaki risk ve tehdidi artırmıştır. Türkiye'nin karşı önlemleri, askerî harcamalarda artışa sebep olmuştur.¹³

Savaşın Güneydoğu Anadolu Bölgesi iktisadi hayatına göç, işyerlerinin kapanması ve işsizlik şeklinde yansıyan olumsuz etkileri bir dizi ticarî ve sosyal sorunu arttırmıştır. Ticaret ve sanayi faaliyetleri durma noktasına gelmiş, bu durum, bölgenin geri kalmışlığını derinleştirmiş, batıya göçü hızlandırmış, terörü besleyen bir faktör haline gelmiştir.

Türkiye-Irak İş Konseyi tarafından hazırlatılan “Türkiye-Irak Ekonomik İlişkiler ve Yaklaşan Savaş Tehlikesi; Türkiye'nin Kayıpları ve Olası Riskler” adlı rapora göre, 1990 yılında Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesiyle başlayan Körfez Krizi 12 yıllık dönemde Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin en büyük kaybı ticarete ortaya çıkmakla birlikte, bu dönemde Türkiye ortalama 17 milyar dolarlık ihracat kaybına uğramıştır. Türkiye için çok önemli bir gelir unsuru olan turizm sektöründe de en kötü dönem, 1991'de yaşanmış ve izleyen yıllarda da sektör Körfez krizinin izlerini taşımıştır. Örneğin 2003 yılı itibarıyla 12 yıllık kayıp yaklaşık 6 milyar 300 milyon dolar seviyesindedir.¹⁴

Türkiye ham petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle savaş döneminde ortalama bir milyar dolar civarında ek fatura ödemek zorunda kalmıştır.

¹³ Öztürk, *a.g.m.*, s. 19.

¹⁴ Öztürk, *a.g.m.*, s. 21.

Yine Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın bir dönem çalışmaması ve ardından düşük kapasite ile açılmasının Türkiye'ye maliyeti 3,5 milyar doları aşmış, taşımacılık sektörü de darbe alarak yaklaşık dört milyar dolarlık navlun gelirinin kaybına yol açmıştır. Körfez Savaşı öncesinde yıllık ortalama 200 milyon dolara ulaşan canlı hayvan ihracatı ise 10 milyon dolara gerilemiştir. Döviz kazandırıcı kalemler arasında önemli yer tutan yurtdışı müteahhitlik hizmetlerinde beklenen getiri Irak pazarının kapanması ve daralması sonucu 3 milyar 200 milyon dolar azalmıştır.

Ayrıca Irak'la yoğun ticari işlemlere girildiği savaş öncesi dönemden kalan borçların Irak tarafının ödeme gücünü kaybetmesiyle ödenmemesi sonucu Türk bankacılık sektörü toplam 2 milyar 540 milyon dolar zarara uğramıştır.

Savaş sonrasında güvenlik için yapılan harcamalar 48 milyar doları bulmuştur. Keza 1990'da % 9,7 olan büyüme hızı, 1991'de % 1'in bile altına düşerek %0,5 olarak gerçekleşmiş; dolayısıyla kişi başına milli gelir 2706 dolardan 2600 dolara inmiştir. Savaş olasılığı gündeme gelince, 1990'den 1991'e iç borç stoku % 63, bütçe açığı ise % 209 artmıştır. Bu dönemde bankaların kredi faiz oranlarını yükseltmeleri sonucunda kredi talepleri ve kullanılabilir miktarlar azalmıştır. Yüksek düzeydeki para çekilmeleri bankalardaki mevduat düzeyini % 9 oranında azaltmıştır.¹⁵

Körfez Krizi nedeniyle sağlanan hibelerden 1990'da 745 milyon dolar ve 1991'de 1 milyar 785 milyon dolar giriş olmasına rağmen Merkez Bankası rezervleri önemli kayba uğramış; kısa vadeli borçların ödenmesinde zorluklar yaşanmıştır. Türkiye, Birinci Körfez Savaşı'nda oluşturulan çok uluslu güce siyasi destek vermesine ve ABD'nin yanında yer almasına karşın savaş zararlarının tazmininde yeterli desteği bulamamıştır. Türkiye'nin savaştan kaynaklanan kayıplarını tam olarak hesaplamak mümkün olmamakla birlikte, birikimli sonuçlar ekonomik ve sosyal açıdan 2000'li yıllara dek hissedilmiştir. Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtlerin kamuoyu gündemine Körfez Krizi sonrasında girmesi ve onların uluslararası kamuoyu tarafından BM kararları ile

¹⁵ Erol, a.g.t., s. 113-114.

korunmaya başlanması Kürt sorunun küreselleşmesine neden olmuştur. Bu durumu en çok istismar eden de dünyanın en kanlı terörist gruplarından olan PKK olmuştur. Bu savaş sonucunda fiilen bölünen Irak'ın haritası aşağıdaki gibidir:

Harita I: Fiilen Bölünen Irak Haritası.

1992 yılından itibaren hem KDP (Kürdistan Demokratik Partisi) hem de KYB (Kürdistan Yurtseverler Birliği) bölgenin PKK'dan temizlenmesinde Türk Ordusu ile iş birliğine gitmiştir. Çoğu PKK'lı terörist KDP'nin kontrolünde olan dağlarda saklanma eğilimindedir; bu da sınır ötesi harekâtlarda Türkiye'nin İran sınırında yer alan KYB'den ziyade KDP'den daha fazla yararlanması anlamına gelmektedir.¹⁶ İki grup arasında 1994-1995 yıllarında devam eden ve 700-800 kişinin öldüğü haber verilen, önemli çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmalarda 1995 Martı içerisinde sona ermiş, KDP Türkiye sınırı da dâhil olmak üzere bölgenin kuzeybatı kısmını fiilen kontrol altına

¹⁶ Olson, *a.g.m.*, s. 77.

almıştır. Erbil ve İran sınırını içine alan güney ve doğu bölgeleri ise KYB kontrolüne geçmiştir.

İki örgüt arasındaki çatışma, zayıf olanın PKK ile daha yakın iş birliğine girmesi tehdidini oluşturmuş, Türkiye; KYB lideri Celal Talabani'yi bu suçlamıştır. Talabani bu suçlamayı her ne kadar reddetmiş olsa da, KYB'nin PKK ile yakın ilişki arayışı içinde olduğu açıktı. KYB'nin PKK'yla yakın ilişkileri ve KDP'ye karşı düşmanlıkları KDP'yi Türkiye'ye yakınlaştırmış ve hatta bağımlı kılmıştır.¹⁷

Aralık 1994'ten itibaren başlayarak 1995 baharında da devam eden örgütlerarası savaş Türkiye'yi Kuzey Irak'a askerî bir harekâta bulunmaya sevk etmiş; Mart 1995'te Türkiye KDP ve KYB arasındaki çatışma durumu nedeniyle Kuzey Irak'ın 25-35 mil içerisine kadar 35 bin kişilik bir kuvvet göndermiştir. Bu, Türkiye'nin PKK'ya karşı 1992'den bu yana yaptığı en büyük operasyonlarından biri olmuştur. Türkiye PKK ile mücadele için yıllık 7 milyar dolara yakın harcama yapmıştır ve bu da ihracat gelirlerinin üçte birine eşittir. 1994-1995'te Türkiye'nin yaşadığı bir dizi ekonomik krizin başlıca nedenlerinden biri, teröre karşı yaptığı savunma harcamalarıdır.

Bu süreç devamında, Irak'ın kuzeyindeki gruplar arasında Ağustos 1996'dan itibaren yoğun çatışmalar başlamıştır. Bu tarihte, İran'dan yardım ve destek alan Talabani liderliğindeki KYB'nin Erbil'i ele geçirmesi üzerine bölgedeki dengeler tekrar bozulmuştur. Mesut Barzani'nin, Bağdat yönetiminden yardım istemesi sonucunda Irak birlikleri, Çekiç Güç'ün devreye girmesinden sonra ilk kez bölgeye girmiş ve Talabani'yi Erbil şehrinden atmıştır. Barzani'nin Saddam Hüseyin'le iş birliği yapması, buna karşılık PKK ve Talabani kuvvetleri arasında İran'ın da desteklediği ittifak ile Barzani arasında çatışmaların başlaması, bölgede *de facto* bir yapılanmanın kurulması olasılığını zayıflatmıştır. Buna paralel olarak, Huzur Harekâtı'nın askerî koordinasyon merkezi Zaho'dan Silopi'ye taşınmış ve Türkiye'nin

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için, bkz.: Ümit Özdağ, *Türkiye, Kuzey Irak ve PKK*; ASAM Yayınları, Ankara, 1999.

uzun süredir Irak'ın kuzeyindeki faaliyetlerinden rahatsız olduğu 150 kadar uluslararası hükümet dışı örgütün faaliyetleri durmuştur. Huzur Harekâtı Aralık 1996'dan itibaren "Kuzeyden Keşif Harekâtı" adını almıştır.¹⁸ Türkiye, bu dönemde bölgedeki Türk varlığının da bölgenin geleceğine ilişkin senaryolarda bulundurulması yolunda yoğun çaba göstermeye başlamıştır. Bu gelişmeler yaşanırken, Irak'ın kuzeyinde ABD tarafından bir ayaklanma hazırlığı yaptırılan ve aralarında Musevi Kürtlerin de bulunduğu yaklaşık 6700 Kürt, aileleriyle birlikte Guam Adası'na götürülmüştür.¹⁹

Aslında 1991 sonrasında merkezi Irak yönetimi; Kuzey Irak'taki (36'ncı paralelin kuzeyindeki) etkinliğini tamamen kaybetmiştir. Irak yönetimi genel olarak KDP ve KYB arasındaki gerginliğin devam etmesi yönünde bir politika izlemiştir. 1996-1997 döneminde Türkiye "Ankara Süreci" olarak adlandırılan görüşmeler dizisi çerçevesinde Irak'taki Kürt grupları denetim altına almaya çalışmıştır. Ancak, Eylül 1998'den itibaren ABD hükümeti bu yöndeki girişimleri kendi kontrolüne almıştır ve Türkmen varlığı konusu görüşmelerin gündeminden çıkarılmıştır.

31 Ekim 1998'de ABD Senatosunun kabul ettiği "Irak'ın Kurtuluşu Yasası"yla Irak'taki muhalif unsurlara toplam 97 milyon dolar yardım yapılması öngörülmüştür. Ancakbu yardımlar dağıtılırken önemli nüfusa sahip Irak Türkleri gözardı edilmiş; kaynağın çok büyük bir kısmı Ahmet Çelebi liderliğindeki Irak Ulusal Kongresi üzerinden Kürt gruplara aktarılmıştır. Saddam Hüseyin yönetiminin 1991'de imzalanan ateşkes şartları uyarınca Irak'ta çalışmaya başlayan Birleşmiş Milletler Silah Denetçileri'ni (UNSCOM) ülkeden çıkarması üzerine ABD ve İngiltere 18 Aralık 1998'de dört günlük "Çöl Tilkisi Harekâtı"ni başlatmıştır.²⁰

Kasım 2000'de ABD'de yapılan seçimlerden sonra iktidara gelen George W. Bush Hükümeti 2001'den itibaren Irak Hükümetinin

¹⁸ Öztürk, *a.g.m.*, s. 24.

¹⁹ <https://avim.org.tr/tr/Analiz/AMERIKA-BIRLESIK-DEVLETLERI-ALISKANLIK-LARINI-SURDURUYOR> (Erişim Tarihi: 12.05.2018).

²⁰ Çaşın; *a.g.m.*, s. 53.

BM denetçilerini ülkeye tekrar alması yönünde baskılarını artırmaya başlamıştır. 11 Eylül 2001 saldırıları ardından gerçekleştirilen Afganistan operasyonunun tamamlanmasıyla birlikte bu baskılar daha da artmıştır. Bush'un bu politikasına paralel olarak, ABD'nin maddi ve siyasi desteği ile uzun süredir ihtilaf halinde bulunan Iraklı Kürt gruplar bir araya getirilmiştir. 2002 baharında Washington'da yapılan görüşmelerde Musul ve Kerkük'ün "Kürt bölgesi"ne dâhil edilmesi söylemi ortaya atılmıştır.

CIA eski Başkanı James Woolsey; 2002 Temmuzunda bir Türk televizyonuna (NTV) yaptığı değerlendirmede, "Kerkük'ün bölgesel başkent yapılmasına bölge halkı karar verir." demiştir. Yine aynı ay içinde Iraklı muhalif grupların Londra'da yaptığı toplantıda KDP'nin "başkenti Kerkük olan Kürdistan federe devleti" fikrini ortaya atması üzerine Irak Türkleri temsilcileri toplantıyı terk etmiştir.

04 Ekim 2002 tarihinde Irak'ın kuzeyinde Erbil'de bir parlamento kurulmuştur. Parlamentoda sandalyeler Kürt gruplar arasında paylaşılırken, bölgede azımsanmayacak bir nüfusa sahip Türkler dışarıda bırakılmıştır. İlerleyen günlerde hazırlıkları tamamlanan sözde anayasa taslağında Saddam Hüseyin sonrası dönemde kurulması düşünülen Irak federasyonu içinde yer alacak kuzeydeki federe devletin başkentinin geçmişte ve günümüzde bir Türk kenti olan Kerkük olacağı ifade edilmiştir.

Irak siyasi açıdan çok başlılık gösterdiğinden, bölge Türkleri birçok siyasi teşekkül oluşturarak millî varlıklarını güvence altına almaya çalışmıştır. Bu amaçla Türkmen Kardeşlik Ocağı, Türkmeneli Partisi, Türkmen Bağımsızlar Hareketi ve Irak Millî Türkmen Partisi'nin bir araya getirilmesiyle partiler üstü bir oluşum olan Irak Türkmen Cephesini kurmuşlardır. Ancak, herşeye rağmen, Türkiye'nin desteğine her açıdan ihtiyaç duymaktadırlar. Irak Türkleri geçmişten günümüze mecburi göçe tabi tutulmuştur; bir kısmı da yurt dışına göç ettiklerinden geniş bir coğrafyaya dağılmıştır. Irak Türkleri, eğitilmiş ve şehirli olup bu özellikleri nedeniyle "muharip" kimliklerinden uzaklaşmıştır.²¹

²¹ İlhan Yılmaz Cömert, Körfez Savaşlarından Günümüze Türkmen Sorunu, Dokuz

Kuzey Irak'ın ya da başka bir deyişle 36. paralelin korunması, bölgenin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. Irak Devleti yeryüzünde bilinen petrol rezervlerinin dörtte birine sahiptir.²² Ülkenin zengin petrol rezervleri ise 34. paralelin üstünde Türkmenlerin çoğunluk oluşturan Kerkük-Musul bölgesi ile 32. paralelin altında Basra Körfezi bölgesidir. Bu bölgelerde özellikle Kuzey Irak'ta zengin rezervlerin bulunması bir yana, petrolün çıkarılması da çok kolaydır. Diğer petrol bulunan ülkelerde olduğu gibi petrolü çıkarmak için fazla derine inmeye gerek yoktur. Bu kolaylık işletme maliyetinin (*economic of scale*) çok düşük olmasını sağlamaktadır.²³

2. İkinci Körfez Savaşı ve Türkiye'ye Etkileri

BM Silah Denetçileri tarafından verilen rapor ve Irak'ın BM ile iş birliği, ABD ve İngiltere tarafından, yeterli bulunmamış ve Irak; 2003 yılında ABD ve İngiltere tarafından işgal edilmiştir.

ABD güçleri güneyinden girdikleri Irak'ta hızla ilerleyerek 9 Nisan'da başkent Bağdat'a ulaşarak yönetimi devirmiştir. 1 Mayıs'ta ABD Başkanı Bush asli savaşın bittiğini açıklamıştır. 14 Aralık'ta devrik lider Saddam yakalanmış; 8 Mart 2004'te 30 Haziran'da yönetimin Iraklılara devri planı çerçevesinde Geçici Irak Anayasası imzalanmıştır. Ancak barış ve istikrara kavuşamayan ülkede, belirsizlik ortamı hâlâ hâkimiyetini korurken, normalleşme süreci de çok yavaş ilerlemektedir.

Bağdat'ın düştüğü Nisan 2003'ten sonra bir süre Amerikalı sivil yönetici Paul Bremer'in idaresinde bulunmuş ve ayrıca ülkede 25 üyeli bir geçici yönetim konseyi görev almıştır. İdari bölgelere ayrılan Irak, ABD, İngiltere ve Polonya tarafından kontrol edilmiştir.²⁴ Öte yandan, Irak Savaşı'nın Amerikan kamuoyunda meşruiyetinin sağlanması için

Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2009, s. 130 ve sonrası (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

²² BP, "Statistical Review of World Energy", Haziran 2002, s. 27.

²³ A.g.r., s. 29.

²⁴ www.haberanaliz.com "Savaşın Yıldönümünde Irak", Mayıs 2004 (Erişim Tarihi: 18.05.2004).

kullanılan kitle imha silahları ve nükleer tehlikesi ve hatta El Kaide bağlantısı gibi argümanların hiçbiri kanıtlanamamıştır.²⁵

İkinci Körfez Savaşı öncesi yapılan tahminlerde,²⁶ harbin muhtemel etkilerinin, savaşın süresiyle orantılı olacağı zikredilmiştir. Lakin gelinen aşamada, savaş beklenenden daha kısa sürmüş ve Irak'ın askerî direnişi tamamen yok edilmiştir. ABD, Afganistan'da geleneksel müttefiklerinin de dünya devletlerinin ve uluslararası örgütlerin çoğunun da en azından lâfzî desteğini arkasına alabilmiş idi. Bu ortak dünya jandarmalığı harekâtı ile Taliban rejimine son verilmiş ama ülkenin İslamcı despotlarıyla terör örgütü arasındaki bağı kanıtlayan tatmin edici deliller bulunamamıştı. Irak işgali ise, 50 küsur yıllık müttefiklerin birbirlerine sırt döndüğü veya çalım attığı, diplomatik manevraların sergilendiği, Batı ittifakının çatlamasına da esnediği, ABD'nin “*unilateralizm*” suçlamalarına muhatap olacak ölçüde yalnız ama hareketlerinde de serbest kaldığı, Birleşik Krallık dâhil, yandaş hükümetlerin seçmenlerine rağmen hegemon güce destek verdikleri, teknolojinin muharebeyi bir video oyununa çevirdiği, bombalamalardan vuruşmalara, yıkımlardan yağmalara kadar tüm sürecin spor karşılaşması seyrederek gibi medyadan izlendiği bir askeri operasyona oldu. Kimileri Irak'taki gelişmeleri öngörebildi, kimileri ise son ana kadar yanlış tahminlerde bulundu.²⁷

İkinci Körfez Savaşı ile Saddam rejimi yıkılmış, “kırmızı hatlar aşılmış” ve Türkiye için, Birleşik Devletlerin verdiği sözleri ne zaman yerine getireceğini beklemek ya da biten savaşın üstüne yeni bir savaş çıkarmaktan başka alternatif kalmamıştır. ABD'nin Irak'ta yüklediği sorumluluk karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Irak'a girmesinin bir

²⁵ Ayrıntılı bilgi için, bkz. Michael Duffy ve James Carney, “A Question of Trust”, *Time*, C. 162, S. 3, July 21, 2003, s. 16-20 (Erişim Tarihi: 18.05.2003); Evan Thomas Richard Wolffe ve Michael Isikoff, “Over Selling the World on War”, *Newsweek*, C. CXLI, S. 23, June 9, 2003, s. 19-22 (Erişim Tarihi: 09.06.2003); “Mass Irritation”, *The Economist*, C. 368 S. 8333, July 19-25, 2003 s. 36-37 (Erişim Tarihi: 27.06.2003).

²⁶ Anthony Cordesman, “The Middle East and War With Iraq”, *CSIS*, 30 Kasım 2001, (Erişim Tarihi: 30.11.2001).

²⁷ Toktamış Ateş, *ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 303-304.

Türk-Amerikan çatışmasına müncer olacağı açıktır.

Türkiye ekonomisine etkilerine gelince; Irak'a müdahalenin sonrasında; iktisadi aktörlerin savaş nedeniyle gösterdiği tepki, mali piyasaları ve dolayısıyla ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilemiştir. 2004 Şubat ayı içerisinde % 57-58 civarında seyreden Hazine ihalelerindeki borçlanma faizleri, savaş öncesine göre 10 puan artmıştır. Ancak, savaşın kısa süreceğinin anlaşılmasının ardından, faizler ikincil piyasada % 60'ın altına inerek savaş öncesi seviyesine gerilemiştir. Bölgede istikrarın tamamen sağlanmasının ardından, faizde bir miktar daha gerilemenin gerçekleşmesi beklenmektedir. Operasyonun başlamasıyla birlikte, dövizde kısa vadeli yükseliş gerçekleşmiş, savaşın seyrinin ABD lehine dönmesi ve kısa süreceğinin anlaşılması ile birlikte operasyon öncesi değerine dönmüştür.

“BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı” çerçevesinde Irak'a sevkiyat yapan firmalarımız, özellikle ABD ile Irak arasındaki ilişkilerin gerginleştiği dönemde mal bedelini tahsil etmekte büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Türk firmalarının önceki fazlarda imzaladıkları kontratların BM Yaptırımlar Komitesi tarafından askıda beklettiği görülmüştür. Ancak, BM tarafından 21 Mayıs 2003'te çıkartılan 1483 Sayılı Karar ile Irak'a 13 yıldır uygulanan ambargo kaldırılmış; “Petrol karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı”nın altı ay daha devam edeceği ve bu süre sonunda yürürlükten kaldırılacağı belirtilmiştir. Söz konusu karar çerçevesinde altı aylık süre zarfında, onaylanmış ve fonlanmış sözleşmelerin işleme konacağı ifade edilmektedir. Kararda, şu anda BM kontrolü altında bulunan petrol gelirlerinin, “Irak Kalkınma Fonu” olarak isimlendirilen fona aktarılacağı belirtilmektedir.²⁸

Irak'ın yeniden yapılandırılma sürecinde, operasyon sonrasında ambargonun kalkmasıyla birlikte, coğrafi avantajını da kullanan Türkiye'nin Irak'a ihracatında kayda değer bir artış olmuştur. Enerji ve

²⁸ http://www.emo.org.tr/ekler/4bb077f18daa662_ek.pdf?dergi=329 (Erişim Tarihi: 21.05.2003).

müteahhitlik hizmetleri, yakın dönem için gelişme potansiyeli en yüksek sektörler olarak öne çıkmaktadır. Zira bölge müteahhit firmalarımızın önemli pazarları arasında yer almaktadır.

Sonuç

Bölge istikrarsızdır ve onu istikrarsızlığı sevk eden bir dizi neden bulunmaktadır. Bunlar bölgenin siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ve etnik yapısıyla doğrudan bağlantılıdır. Suni haritalar ve uluslar, dinler ve mezhepler açısından bölgenin zengin olması, bölgedeki uluslaşma sürecinin tamamlanamaması, kabile kültürünün halen önemli olması, zengin hidrokarbon (petrol ve doğalgaz) yataklarının bölgede bulunması, su kıtlığı ve bölgedeki ırmakların suyunun bölüşümü ile ilgili ortaya çıkan ve çıkabilecek sorunlar, bölgede demokratik rejimlerin olmayışı bölgede istikrarsızlığı hazırlayan önemli faktörlerdir.

Birinci Körfez Savaşı, bölgesel çatışmaların yayılma eğilimi gösterebileceğini ve tüm dünya için tehdit oluşturabileceğini göstermiştir. Modern silahların, uzun menzilli füzelerin ve kitle imha silahlarının transferi ve kullanımının taşıdığı riskler bölge dışındaki uluslar tarafından da kavranmıştır. Ortadoğu'da gelecekte yaşanabilecek anlaşmazlıkların, hem bölge için, hem de dünyanın geri kalanı için çok daha kanlı ve tehlikeli olabileceği hususunda hiç şüphe bulunmamaktadır.

Bölgedeki anlaşmazlıkların çözümü, kültürel kalıplar ve siyasal sistemlerle çok yakından ilgilidir. Demokrasiden uzak baskıcı totaliter rejimlerin, uluslararası problemlerin çözümünde de kolaylıkla şiddet ve zora başvurduklarını görmek mümkündür. Bu nedenle, totaliter sistemlerin kolaylıkla sahip olabilecekleri kitle imha silahlarını, sorumsuzca ve sonuçlarını hesaplamadan kullanabilme eğiliminde olduğu düşünülmektedir.

1980 yılında patlak veren Irak-İran Savaşı, bir nevi Basra Körfezi'ndeki bölgesel üstünlük mücadelesi ve İran İslam Devrimi'nin yayılma tehlikesini tahdit altına alma şeklinde ortaya çıkan bir olaydır. İran-İrak Savaşı sonunda İran tehlikesinin etkisini yitirdiği düşünülürken, Irak tehlikesinin ortaya çıktığı göz ardı edilmişti.

Birinci Körfez Savaşı'nın en önemli sonucu, Irak'ın fiilen bölünmesi ve Kuzey Irak sorununun ortaya çıkışıdır. 36'ncı paralelin

kuzeyinde kalan ve Irak'taki Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölgenin, BM tarafından güvenceye alınmasını müteakip, ortaya atılan, "Kürtleri Saddam Hüseyin'e karşı korumak için tedbir alma" gerekçesi, Kuzey Irak'ta fiili bir durum yaratmıştır. Bunun sonucu olarak Kuzey Irak'ta şu anda KDP ve KYB'nin kontrolü altında bulunan, Irak Silahlı Kuvvetleri'nin ve yöneticilerinin bulunmadığı bölge meydana gelmiştir. Bölgede meydana gelen otorite boşluğu, KDP ve KYB arasındaki çekişmeler ve bölge ülkelerinin Türkiye'ye karşı yürüttükleri hasmane tutum, bölücü terör örgütünün Kuzey Irak'a yerleşmesine ve bu bölgeyi Türkiye'ye karşı üs olarak kullanma amacına uygun zemin hazırlamıştır.

Savaş, ABD'nin öngördüğü gibi kısa sürede sona ermiş; Saddam rejimi yıkılmış; Peşmergeler Musul ve Kerkük'e girmiş, kırmızı hatlar aşılmıştır. Türkiye için, ABD'nin sözlerini ne zaman yerine getireceğini beklemek ya da biten savaşın üstüne yeni bir savaş çıkarmaktan başka alternatif kalmamıştır. ABD'nin Irak'ta yüklendiği sorumluluk karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Irak'a girmesinin bir Türk-Amerikan çatışmasına müncer olacağı açıktır.

Türkiye bölgedeki çıkarlarını korumak zorundadır. Çünkü Irak'ta çıkabilecek herhangi bir huzursuzluk binlerce mil ötedeki bir ülkeyi etkilediğine göre, Türkiye'yi de etkileyecektir.

Summary

Possessing a crucial amount of world oil resources, Iraq is densely populated with Turkish citizens and this situation plays a vital importance for Turkey's benefits. Turkey has had many interests in Iraq, in which the international powers seek for more strategic benefits and try to determine the future. A serious transformation has been taking place in Iraq. This transformation significantly affects Turkey and it should also be effected by Turkey. The international actors have prepared the infrastructure of this transformation, which has been accelerated in the last thirty years.

The Iraq-Iran War, which started in 1980, and the subsequent Gulf Wars led to the division of Iraq and the creation of an autonomous region in Northern Iraq. Especially after the USA's first

intervention, the vacuum of authority in the region and the conflicts between KDP and PUK created an appropriate ground in the northern Iraq as a base against Turkey for the separatist terrorist organization. Also due to the USA intervention, Turkey faced with irregular migration and the terrorist acts; this intervention also interrupted the commercial relations between Iraq and Turkey and damaged Turkish economic interests. Both before and after the USA's second intervention in Iraq, the activities of the Kurds in northern Iraq against the Northern Iraqi Turks are worth mentioning.

The end of the Saddam regime with the second intervention led to forced demographic changes in the regions such as Kirkuk, where is densely populated with the Iraqi Turks and where has rich hydrocarbon resources. These forced demographic changes have aimed to make the Iraqi Turks as minority in the region. Although the political structure and intellectual background of the Iraqi Turks are valuable, the inadequacy of their armed elements paved the way for the Iraqi Kurds, who have received serious foreign support. After the second intervention, Turkey has reached some economic achievements in the development of Iraq. However, the political dilemma and the instability in the region and the status of Iraqi Turks will create new conflicts in the near future.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ARMAOĞLU, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*, Alkım Yayınları, Genişletilmiş 12. Baskı, İstanbul, 2000.

ATEŞ, Toktamış; *ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2004.

CEVİZOĞLU, Hulki; *Körfez Savaşı ve Özal Diplomasisi Belgeler*, Form Yayınları, İstanbul, 1991.

ÇOBANOĞLU, Macit; *Türkiye Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1994.

LAURENT, Eric; *Çöl Fırtınası*, Çev. Erden Akbulut, T. Ahmet Şensılay, E Yayınları, İstanbul, 1999.

ÖZDAĞ, Ümit, *Türkiye, Kuzey Irak ve PKK*, ASAM Yayınları, Ankara, 1999.

Makaleler, Tez ve Raporlar

- “Mass Iritation”, *The Economist*, C.368 S.8333, July 19-25, 2003.
- CORDESMAN, Anthony; “The Middle East and War With Iraq”, *CSIS*, 30 Kasım 2001.
- CAŞIN, Mesut; “Körfez Savaşının Stratejik Sonuçları”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 3, Sayı 2, Yaz 1996.
- CÖMERT; İlhan Yılmaz; Körfez Savaşlarından Günümüze Türkmen Sorunu, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2009. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- DUFFY; Michael ve Carney, James “A Question of Trust”, *Time*, C.162, S.3, July 21, 2003.
- EROL, Hande; Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1983-1993), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı, İzmir, 2008. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- OLSON, Robert, "Kürt Sorunu ve Türk Dış Politikası", (çev: Fırat Purtaş) *Avrasya Dosyası*, cilt 3, sayı 2, Yaz 1996.
- ÖZDAĞ, Muzaffer, *Avrasya Dosyası*, Cilt 5, Sayı, Ankara 1999.
- ÖZTÜRK, Mehmet; Birinci Körfez Savaşı'ndan (1990-1991)- 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk Amerikan İlişkilerine Etkileri, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 19, Mart 2010.
- THOMAS, Evan ve diğerleri; “Over Selling the World on War”, *Newsweek*, C.CXLI, S. 23, June 9, 2003, ss. 19 – 22.

Elektronik Kaynaklar

- <http://avim.org.tr> (Erişim Tarihi: 12.05.2018).
- <http://diplomatikgozlem.com> (Erişim Tarihi: 15.03.2018).
- <http://www.bp.com> (Erişim Tarihi: 15.02.2002).
- <http://www.eia.doe.gov>.
- http://www.emo.org.tr/ekler/4bb077f18daa662_ek.pdf?dergi=329 (Erişim Tarihi: 21.05.2003)
- <http://www.haberaliz.com> (Erişim Tarihi: 18.05.2004).
- <http://www.ntv.com.tr>.
- <http://www.tasam.org/> (Erişim Tarihi: 18.03.2018).

İntihar Saldırıları Üzerine Bir İnceleme: Çeçen İntihar Eylemleri

An Analysis of Suicide Attacks: Chechen Suicide Actions

Halit GÜLŞEN*

Öz

İntihar saldırıları, savaş ve çatışma bölgeleri başta olmak üzere dünya genelinde yaygın olarak kullanılan bir terör yöntemi haline gelmiştir. Bu yöntemin kullanıldığı bölgelerden biri de uzun yıllardır Rusya Federasyonu (RF) olmuştur. Bu çalışmanın amacı, intihar saldırıları ve Çeçen intihar eylemcileri konusunda Türkçe akademik yazınına katkıda bulunmaktır; çünkü yapılan araştırmada intihar saldırıları konusunda Türkçe kaynakların çok sınırlı olduğu, Çeçenler tarafından RF’de düzenlenen intihar eylemleri konusunda ise Türkçe bilimsel çalışma bulunmadığı görülmüştür. Bu nedenlerden dolayı çalışmanın Türkçe literatüre önemli katkısı olacaktır. Çalışmada “insanlar neden canlı bomba olur” sorusu, ana araştırma sorusudur. Ardından Çeçenlerin Rusya’da düzenledikleri canlı bomba eylemleri incelenecek ve Çeçenleri canlı bomba olmaya iten nedenler ve koşullar açıklanacaktır. Bu çerçevede, literatürde yer alan kavramların, Çeçen vakası ile hangi noktalarda örtüşüp hangi noktalarda ayrıştığı tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İntihar saldırısı, Çeçen, Radikalleşme, Rusya, Çeçenistan.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ortadoğu Çalışmaları Programı, e-posta: gulsenhalit@gmail.com.

Geliş Tarihi / Arrived: 21.03.2018
Kabul Tarihi / Accepted: 18.02.2019

Abstract

Suicide attacks are widely applied terror method all around the world primarily in the war and conflict zones. Russian Federation, where Chechen Independence Struggle happens for years, is one of the countries in which this method is applied. This study aims to contribute to Turkish literature with regard to suicide attacks and Chechen suicide bombers. In previous studies, it is understood that there is limited Turkish research on suicide attacks. Furthermore, there has been no academic research in Turkish about suicide bomb attacks erupting in Russia conducted by Chechens. For these reasons, this research will contribute to Turkish literature. "Why people become suicide bomber" is the central question in this research. Then, the suicide attacks perpetrated by Chechens and the factors behind it will causally be examined and explained. Therefore, how the concepts in the literature overlap and diverge from the Chechen case in the conceptual framework will be surfaced.

Keywords: *Suicide attack, Chechen, Radicalization, Russia, Chechenia.*

Giriş

İntihar saldırıları, diğer bir ifadeyle canlı bomba eylemleri,¹ hem ulusal, hem de uluslararası güvenlik açısından büyük önem arz etmektedir. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından savaşların giderek devletlerarası olmaktan çıkarak iç savaş şeklini alması ile birlikte, terör örgütleri başta olmak üzere çok sayıda devlet dışı aktör görünür olmaya başlamıştır. Bu dönemle birlikte "eski savaş" ve "modern savaş" terimleri yerini "yeni savaş" ifadesine bırakmıştır.² Ya da "birinci nesil", "ikinci nesil" ve "üçüncü nesil savaşlar"ın yerine artık "dördüncü nesil savaşlar"

¹ Makalenin devamında bir ikiliğe yol açmamak için sadece "intihar saldırısı" ifadesi kullanılacaktır.

² Mary Kaldor, "In Defence of New Wars", *Stability*, 2013, Sayı 4, s. 6.; Ali L. Karaosmanoğlu, "Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden", *Uluslararası İlişkiler*, 2011, Cilt 8, Sayı 29, s. 6.

tanımlaması yapılmaktadır.³ Gerek “yeni nesil”, gerekse “dördüncü nesil savaşlarda” en önemli faktörlerden birisi olan terör örgütlerinin yaklaşık son on beş yılda ağırlık verdiği saldırı yöntemlerinden biri ve belki de en etkilisi intihar saldırılarıdır. Söz konusu yönteminin 2000’li yıllardan itibaren Rusya topraklarında bağımsızlık yanlısı Çeçen silahlı gruplar tarafından da artan şekilde kullanıldığı karşımıza çıkmaktadır. Çeçenlerin sadece Rusya topraklarında değil, dünyanın farklı bölgelerinde devam eden savaşlarda da gönüllü olarak aktif bir şekilde yer alması Çeçenlerin intihar saldırısı yöntemini kullanmasını daha da önemli bir hüviyete büründürmektedir.⁴ Bu nedenlerle üzerinde çalıştığımız konu ulusal ve uluslararası güvenlik çalışmaları açısından önem taşımaktadır.

Bu noktadan hareketle, makalede ilk olarak intihar saldırılarının literatürdeki yeri üzerinde durulacaktır. Literatüre baktığımızda, insanları intihar eylemcisi olmaya iten birçok neden bulunmaktadır ve tek bir intihar eylemcisi profili yoktur. Eylem ve eylemciler kişisel yaşanmışlıklara ve coğrafyaya göre farklılık göstermektedir. Ancak genel olarak baktığımızda intihar eylemlerinin radikalleşme, kimlik sorunu, psikolojik faktörler, sosyolojik nedenler, maddi unsurlar, rasyonel gerekçeler ya da milliyetçilik gibi farklı nedenlerinin bulunduğu görülmektedir. Biz ise çalışmamızda ağırlıklı olarak radikalleşme olgusunun üzerinde duracak ve insanların nasıl radikalleşerek sadece kendi hayatına değil, hiç tanımadıkları onlarca insanın da hayatına son verme noktasına gelebildiklerini inceleyerek, insanların neden intihar eylemcisi olduğu sorusuna cevap bulmaya çalışacağız. Makalenin ikinci bölümünde ise bir vaka çalışması olarak Çeçen intihar eylemleri ele alınacaktır. Bu bölümde Rusya toprakları içinde⁵ bağımsızlık

³ William Lind, Keith Nightengale, John Schmitt, Joseph Sutton, Gary Wilson, “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, *Marine Corps Gazette*, 1989, s. 26.

⁴ Afganistan, Irak, Gürcistan, Ukrayna ve son olarak da Suriye’de meydana gelen ve hâlâ devam eden savaşlarda, önemli derecede Çeçen yabancı savaşçı yer almaktadır.

⁵ Bu çalışmada Çeçenlerin sadece Rusya toprakları içinde yaptıkları intihar eylemlerinin nedenleri incelenecektir. Çeçen savaşçılar gönüllü savaşçı olarak gittikleri farklı ülkelerde buldukları intihar eylemleri çalışmanın kapsamına girmemektedir.

yanlısı Çeçen silahlı grupları intihar saldırısı eyleminde bulunmaya iten nedenler belirtilecektir. Bu kapsamda Birinci Çeçen Savaşı ve İkinci Çeçen Savaşı'nın ardından ülkelerinden göç ederek Türkiye'ye yerleşen ve hâlen Türkiye'de bulunan 15 Çeçen ile yapılan mülakatlara yer verilecektir. Mülakatlarda elde edilen veriler mevcut literatürde intihar eylemcisi olmaya iten gerekçelerle karşılaştırılacaktır. Böylece Çeçen intihar eylemlerinin literatürle ayrışıp ayrışmadığı test edilecektir. Mülakatların verilerinde güvenlik gerekçesi ile gerçek isimler kullanılmayacak ancak mülakat yapılan kişilerin yaşlarına dair bilgi verilecektir. İsim yerine “örnek 1”, “örnek 2” şeklinde model kullanılacaktır. Üçüncü bölümde ise mülakat yöntemiyle elde edilen verilerin literatürdeki genel intihar eylemlerinin nedenleri ile hangi noktalarda örtüştüğü, hangi noktalarda ayrıldığına analizi yapılmaya çalışılacaktır. Son bölümde ise Çeçen intihar eylemlerine dair ulaşılan temel bulgular üzerinde durularak genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. İntihar Saldırılarının Literatürdeki Yeri

Literatürde intihar saldırılarının nedenleri arasında radikalleşme, milliyetçilik, psikolojik ve toplumsal nedenler, maddi nedenler, rasyonalite, halk desteği, intikam duygusu gibi argümanların öne çıktığı görülmektedir.

Kushner, çalışmalarında intihar saldırısı eylemleri ile dinî fanatizmin kesiştiğini belirtmektedir.⁶ Bu noktada birçok çalışmadan yararlanan ve eserlerinde geniş bir literatüre yer veren yazarlar, intihar eylemlerinde dinî fanatizm ve radikalizm etkinliğinin ağırlıklı olduğunu savunmaktadır. Aydınalp, Müslüman kimliği taşıyan eylemcilerin gerçekleştirdikleri intihar eylemlerinin dinî bir mana evreni içinde nasıl meşrulaştırıldığı ve bu dinî meşruiyet kurgusunun anlamı ve sınırlarını ele almıştır.⁷ Bu kapsamda, dinin çatışma sürecinin neresinde yer aldığı,

⁶ Harvey W. Kushner, “Suicide Bombers: Business as Usual”, *Studies in Conflict and Terrorism*, 1996, Cilt 4, s. 329–337.

⁷ Halil Aydınalp, *İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör İlişkisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 184.

dinî radikalizm içinde dinî idealizmin yeri, eylemlerin İslam meşruiyeti sorunu, eylemlerde dinî motivasyon ve meşrulaştırma problemlerine değinmiş ve dinin yanlış yorumlanmasının dinî fanatizmi beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Aynı noktada, Akdaş ise, intihar saldırılarının, sosyolojik nedenleri yanında dinî ve ideolojik temelini olup olmadığını sorgulamış ve bu hususların intihar saldırılarında ne kadar etkili olduğunu araştırmış ve etkili olduğu sonucuna varmıştır.⁸

Sprinzak, konuyu rasyonel teori çerçevesinde incelemiştir. İntihar saldırılarında taktiksel ve stratejik açıdan bir mantık olduğunu belirterek, eylemcilerin rasyonel aktörler olduğunu dile getirmiştir.⁹ Benzer biçimde, Atran da intihar saldırısı eylemlerinin hedefe yönelik gücünden, saldırı esnasında operasyonel ayarlama yapılabilmesinden, çok yönlü bir eylem olması açısından eylemcilerin rasyonel bir çerçevede bu yöntemi kullandıklarını kaydetmektedir.¹⁰ Bloom, intihar saldırılarının etkinliğine yönelik Filistin örneğinden hareket ederek intihar eylemlerine verilen halk desteği üzerinde durmuş ve sosyolojik yapıya değinmiştir.¹¹ Ayrıca yaptığı saha çalışmalarında intihar eylemi türünün sanılanın aksine bir terör örgütünün güçsüzlüğünü ya da paniğe kapıldığını değil, tersine güçlü ve serinkanlı bir tarzda hareket ettiğini gösterdiğini kaydetmiştir.¹²

Bu noktada, Aydınalp da, Türkiye’de terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen intihar saldırılarını sosyolojik ve psikolojik yönden incelenmiş ve önlenebilmesi için alınması gerekenleri ortaya koymuştur.¹³ Araştırmasında istatistikî verilerden elde edilen bulguların sonucunda intihar eylemcilerinin büyük çoğunluğunun alt ekonomik kategoride

⁸ Fatih Akdaş, İntihar Terörizm ve Din, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2009, s. 25.

⁹ Ehud Sprinzak, “Rational Fanatics”, *Foreign Policy*, 2000, Sayı 120, s. 69.

¹⁰ Scott Atran, “Genesis of Suicide Terrorism”, 2003, *Science*, Sayı 299, s. 1536.

¹¹ Türkiye ve Terörizm, *Türkiye Barolar Birliği*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2006, s. 189.; Mia Bloom, *Dying to Kill: The Allure of Suicide Terror*, Columbia University Press, New York, 2005, s. 21.

¹² Bloom, a.g.e., s.22.

¹³ Halil Aydınalp, “İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, Sayı 37, s. 136.

yer alan çok çocuklu ailelerin mensubu ve eğitim düzeylerinin düşük olduğunu, daha çok 20'li yaşlarda olduklarını, işsiz ve öğrenci olanların ilk sıralarda yer aldığını, daha çok Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden geldiklerini belirtmiştir. Sevinç¹⁴ ise, intihar bombacılarının demografik özelliklerini incelenmiş ve sonu ölüm olmasına rağmen intihar bombacılarının bunu nasıl rasyonelize ettikleri ve hangi faktörlerin intihar bombacılarını motive ettiği sorularına yanıt aramıştır. Burada da rasyonelitenin ön plana çıktığı görülmüştür.

İntihar saldırılarının altında yatan nedenlerden biri olarak psikolojik faktörleri gösteren Sarraj, ailesinin ya da sevdiklerinden birinin gözünün önünde şiddete maruz kaldığını gören gençlerin, ileriki dönemde daha fazla şiddete eğilim gösteren bir ruhaniyete büründüğünü kaydetmiştir.¹⁵ Şiddet görmenin ileri dönemlerde şiddet göstermek için bir motivasyona neden olduğunu belirtmiştir. Açık göz de bir öldürme eylemi ve intikam aracı olarak ele alınan intihar saldırılarının belirli coğrafyalarda, özellikle şiddetli çatışma ve işgallerin yaşandığı yerlerde, yoğunlaştığına dikkat çekmektedir.¹⁶ Burada Sarraj ile aynı noktada buluşan Açık göz, ayrıca intihar saldırılarını terör ve özgürlük arayışı bağlamında incelemektedir. Mühürçüoğlu da intihar saldırılarının psikolojik etkisi üzerinde durarak, Ulus-Anafartalar Çarşısı esnafının 2007'de yaşamış oldukları bombalı intihar saldırısının korkularını ne kadar etkilediğine yönelik bir saha çalışması ortaya koymuştur.¹⁷

Kimlik konusu da intihar saldırılarında önemli bir yer edinmektedir. Bu noktada Volkan, büyük grup kimliğinin birey hayatında oynadığı

¹⁴ Bilal Sevinç, "İntihar Bombacıları ve Ölümün Rasyonelleştirilmesi", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 2012, Sayı 3(1), s. 76.

¹⁵ Eyad El Sarraj and Linda Butler, "Suicide Bombers: Dignity, Despair, and the Need for Hope: An Interview with Eyad El Sarraj," *Journal of Palestine Studies*, 2002, Sayı 31, no. 4, s. 74.

¹⁶ Reşat Açık göz, "İntihar Saldırıları: Terör mü Özgürlük Arayışı mı?", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2013, Cilt 8, Sayı 2, s. 303.

¹⁷ Evren Mühürçüoğlu, *Bombalı İntihar Saldırısı Sonucu Oluşan Suç Korkusu Üzerine Bir Vaka İncelemesi: Ulus-Anafartalar Çarşısı Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 5.

belirleyici rolü intihar bombacısı Filistinli çocuklar örneğinden yola çıkarak açıklamaktadır.¹⁸ Bireylerin aidiyetlerini grup kimliği ile bütünleştirerek kendilerini o grup ile ifade edebildiklerini söyleyen Volkan, böylece ait olduğu grubun devamlılığını sağlamak isteyen bireyin kendi kimliğinden vazgeçerek grup ile özdeşim yaptığını vurgulamaktadır.

İntihar bombacılarının bütün dünyada geçerli olan tek bir kişilik profilinin olmadığını belirten Yahşi; bölgelere, toplumun ve terör örgütünün yapısına göre intihar saldırılarının özelliklerinin değiştiğini kaydetmektedir.¹⁹

İntihar saldırıları bağlamında Rusya’da Çeçenler tarafından düzenlenen saldırılara bakıldığında ise, literatürde ilk göze çarpan kadın Çeçen intihar eylemciler üzerine yapılan çalışmalardır. Spechard ve Ahmedova Çeçen kadın canlı bombaları inceledikleri saha çalışmasında, hepsinin intihar eylemi öncesinde cihadist bir eğitim aldıklarını kaydederek, milliyetçiliğin ve psikolojik etkilerin de Çeçen kadın intihar eylemcileri üzerinde etki eden önemli faktörler olduğu tespitinde bulunmaktadır.²⁰ Banner, Rus-Çeçen çatışmasında kadınların rolünü incelerken, Çeçen kadınların milliyetçilik duygusuna, savaşta eşlerini kaybetmekten dolayı intikam alma hırslarına ve dinî duygulara referans vermektedir.²¹ Bu noktada Koyuncu ise konuya tamamen farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Feminist uluslararası teori açısından Çeçen kadın intihar eylemcilerini ele alan yazar, teorinin açıklamalarıyla Çeçen kadınların eylemlerinin çeliştiğini ve bunda da sosyolojik etkenlerin önemli bir yeri olduğunu belirtmektedir.²²

¹⁸ Vamık Volkan, “İntihar Bombacıları”, *Akademik ORTA DOĞU*, 2010, Cilt 4, Sayı 2, s. 3.

¹⁹ Murat Yahşi, Terör Örgütlerinde İntihar Bombacısı Kişiliği ve Etkinliği, Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Komutanlığı Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2015, s. 10.

²⁰ Anne Speckhard and Khapta Akhmedova, “Black Widows and Beyond: Understanding the Motivations and Life Trajectories of Chechen Female Suicide Terrorists”, in Cindy Ness (Ed.) *Women Terrorists and Militants: Agency, Utility and Organization*, 2007, s. 110.

²¹ Francine Banner, “Mothers, Bombers, Beauty Queens, Chechen Women’s Roles in the Russo-Chechen Conflict”, *Georgetown Journal of International Affairs*, Cilt 9, Sayı 2, s. 80.

²² Çiğdem Aydın Koyuncu, “Chechen Female Suicide Bombers Within the Framework of Feminist International Relations Approach: An Analysis on the Basis of Contradictions”,

Çeçen kadın intihar eylemcilerinin yakınlarıyla yapılan mülakatlarda, eylemlere destek verildiğini görmek mümkündür. Bu desteğin arkasında yatan sebepler olarak da temelde kendilerine yapılan uygulanan baskı politikaları, çocuklarının kaçırılmaları ve bir şekilde dünyaya seslerini duyurmak istemeleri ve intikam duygusu ön plana çıkmaktadır.

Çeçen intihar eylemleri üzerinde duran diğer yazarlar, Kurz ve Bartles'dir. Çeçenistan'daki intihar saldırılarını Afganistan'daki saldırılarla karşılaştıran yazarlar, Çeçen intihar eylemlerinin arkasında umutsuzluk, milliyetçilik ve köktencilik olduğunu kaydetmektedir.²³ Moore, Çeçenistan ve Kuzey Kafkasya bölgesinde düzenlenen intihar saldırılarını incelemiş ve dinî radikalleşmenin, bağımsızlık duygusunun, milliyetçiliğin Çeçenler üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır.²⁴ Alanyalı da benzer tespitte bulunarak Çeçenistan'daki radikalleşme sürecinin monolitik olmadığını, bağımsızlık için sosyal hareketleri kapsayan bir ulusal direnişten başladığını ancak zaman içinde İslami radikalizm ve terörizme kaydığını dikkat çekmektedir.²⁵

Dobayev, Kuzey Kafkasya'daki terör eylemlerini incelediği çalışmasında, Çeçenlerin Birinci Çeçen Savaşı'nda bu yöntemle başvurmadıklarını ancak 2000'li yılların ardından intihar saldırısı yöntemini ağırlıklı olarak kullanmaya başladıklarını kaydetmiştir.²⁶ Yazar, bu yükselişe gerekçe olarak bölgede artan dinî radikalizm ve Vahabizm'i göstermiştir. Çudinov da Çeçen intihar eylemlerinin yükselişinde dinî ve milliyetçi duyguların yanı sıra, sınırlı askerî envanterin de etkili olduğunu, bu nedenle de intihar eyleminin en

Alternative Politics, 2011, Vol. 3, No. 2, s. 180.

²³ Robert W. Kurz, Charles K. Bartles, "Chechen Suicide Bombers", *Journal of Slavic Military Studies*, 2007, Sayı 20, s. 531.

²⁴ Cerwyn Moore, "Suicide Bombing: Chechnya, the North Caucasus and Martyrdom", *Europe-Asia Studies*, 2012, s. 1783.

²⁵ Ali Alp Alanyalı, The radicalization in chechnya From nationalist insurgency to Islamic terrorism, Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 4.

²⁶ İgor Prakopeviç Dabayev, Sovremennyy terrorizm na Severnom Kavkaze, Problemy Natsionalnoy Strategii, 2009, Sayı 1, s. 79.

masrafsız ve doğrudan hedefe odaklanan bir yöntem olması sebebiyle kullanıldığını belirtmektedir.²⁷ Matışov ve Paşçenko da Rusya’da yaşanan Çeçen soruna yönelik çalışmalarında bölgeye dışarıdan gelen Vahabizm etkisine vurgu yapmıştır.²⁸ Buna gerekçe olarak, Sufi geleneği temsil eden din adamlarına yönelik düzenlenen intihar saldırıları gösterilmekte ve bu noktadaki dinî motivasyona dikkat çekilmektedir.

2. Şiddete Varan Radikalleşme ve İntihar Saldırıları

Bu çerçevede bir değerlendirme yaptığımızda gerek intihar saldırıları, gerekse Çeçen intihar saldırıları noktasında şiddete varan radikalleşme olgusunun önemli yer tuttuğu görülmektedir.

Bireyin radikalleşme süreci; kişinin kendisinden başlayan ve sırasıyla ailesi, akrabaları, arkadaş çevresi, okul arkadaşları, sosyal çevre (dernekler, gruplar vb.) ve dışsal unsurlar gibi içten dışa doğru genişleyen bir alanı kapsar.²⁹ Terörizm literatüründe ise radikalleşme, genellikle “teröre giden yolda uygun motivasyonel ve algısal ön şartların oluşmasını sağlayan” süreçleri tanımlamak için kullanılan bir kavram olarak yer almaktadır.³⁰

Örneğin Gurr, radikalleşmeyi, “bir grubun sosyal ya da siyasal bir amaç için mobilize olduğu fakat bunda başarısız olup bazı aktivistleri tatmin edememesini içeren bir süreç” olarak ifade ederken; Sprinzak’a göre radikalleşme, terörizmle sonuçlanan fakat belli bazı yöneticilere ya da sosyal politikalara karşıtlıkla başlayıp, sistemden umudun kesilmesi ve bu sistemin külliyen değiştirilmesi gerektiği düşüncesinden beslenen bir süreç olarak anlaşılabilir.³¹ Yılmaz, radikalleşmeyi terörle

²⁷ Сергей Иванович Чудинов, *Терроризм смертников Проблемы научно-философского осмысления*, Флинта, 2010, s. 8.

²⁸ Gennadiy Prigareviç Matışov, İrina Vladimirovna Paşçenko, “Terrorizm kak glavnyaya ugroza natsionalnoy bezapasnosti na Yuge Rassii”, SKGS, 2011, s. 26.

²⁹ Oktay Çelik, “Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinde Radikalleşme Süreçleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, Sayı:22, s. 105.

³⁰ David Mandel, “Radicalization: What does it mean”, Thomas M., Pick, Anne Speckhard and Beatrice Jacuch (ed), *Homegrown Terrorism*, 2009, IOS Press, s. 107.

³¹ Ted R. Gurr, *Why Men Rebel*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1970, s. 17.;

sonuçlanan bir sürecin safhalarından biri olarak görmektedir. Ona göre, şiddetin benimsenmesi yoluyla terörle sonuçlanan bu süreci anlamak için beş safha üzerine yoğunlaşmak faydalı olacaktır. Bu safhalar, çocukluk çağındaki tecrübeler, ilköğretim çağlarında yaşanan tecrübeler, siyasal sosyalleşme, radikalleşme ve şiddetin benimsemesi safhalarıdır.³²

Radikalleşme genel olarak, bazen şiddet içeren aşırı uç eylemlerle ve terör eylemleriyle sonuçlanan bir süreç olarak görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, “terör eylemleriyle sonuçlanabilecek görüş, düşünce ve fikirleri kucaklayan insanların oluşturduğu bir olgu” olarak tanımlanmaktadır.³³ Bu bakımdan, radikalleşme sabit aşamalardan geçip sabit hızla ilerleyen doğrusal bir süreç olarak değil; yerel bağlama ve bireysel unsurlara bağlı değişken bir süreç olarak görülmektedir. Radikalizm sosyal, siyasal düzende kökten bir değişim öngören ve değişim için yalnızca siyasal araçlara değil şiddete de başvurmayı meşru sayan grup davranışları için kullanılan bir terimdir. Radikal eylemi demokratik hak ve talepleri içeren herhangi bir eylemden ayıran en temel unsur, şiddetin bir yöntem olarak tercih edilmiş olmasıdır.³⁴

İntihar saldırısı olgusunun bir bakıma şiddete varan radikalleşme sonucunda ortaya çıkan bir durum olduğunu belirtmek yanlış olmaz. İntihar saldırganı olarak ele alınan bir kişinin, belli sebeplerden dolayı hem kendi hayatına, hem de çoğu kez hedef gözetmeksizin başkalarının hayatına kastettiği dikkate alındığında, bir şiddete varan radikalleşme süreci yaşamış olması beklenir. Bu süreç bazılarında çok kısa olabileceği gibi, bazılarında daha uzun bir zaman alabilmektedir. Ancak sonuçta her şiddete varan radikalleşme sürecine tâbi olan bireyin intihar eylemcisi

Ehud Sprinzak, “Violence and catastrophe in the theology of Rabbi Meir Kahane: The ideologization of mimetic desire”, *Terrorism and Political Violence*, 1991, Cilt 3, Sayı 3, s. 55.

³² Kamil Yılmaz, *Disengagement from terrorism: Lessons from the Turkish Penitents*, 2014, New York: Routledge, s. 143.

³³ http://ec.europa.eu/dgs/homeaffairs/what-we-do/policies/crisis-and-terrorism/radicalisation/index_en.htm.

³⁴ Hilmi Demir, *Radikal Selefi Hareketler ve Terör Örgütleri: Kavram ve Teorik Çerçeve, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırmaları Vakfı, Değerlendirme Notu, Ankara, 2016, s. 5.*

olmayacağı ancak her intihar eylemcisinin şiddete varan radikalleşmeye tâbi olduğu muhakkaktır.

Radikalleşmeyi hem devlet, hem de devletdışı aktörlerin çatışmaya hazırlanma pratikleri şeklinde kavramsallaştırmak suretiyle ele alan McCauley ve Moskalenko, bir devletin ve bu devletin vatandaşlarının çatışma ya da savaşa giden yolda giderek artan şekilde radikalleşerek, bunu maruz kaldıkları terörist saldırılara bir cevap olarak benimseyebileceklerini kaydetmektedir.³⁵ McCauley ve Moskalenko, radikalleşme süreçlerinde sosyal grupların etkisine de dikkati çekmektedir. Buna göre, radikalleşen farklı bireyler bir araya gelerek şöyle bir grup düşüncesine bürünür: “Biz seçilmiş ve özel kişileriz. Bize kimse adil davranmadı, haklarımızla ilgilenmedi ve yardım etmedi.”³⁶

McCauley ve Moskalenko'nun bireyleri radikal örgütlere iten faktörlere dair yaptığı şu sınıflandırmanın da konu açısından dikkate değerdir: Siyasi nedenler, kişisel nedenler, çözülme, kaçış, statü ve macera isteği “Sıfır hayattan kahramanlığa (*from zero to hero*)” olarak özetlenebilecek bu kategoride bazıları çok da ideolojiye takılmadan sırf macera ve heyecan için radikalleşerek terör örgütlerine katılmakta ya da örgütlerden bağımsız olarak intihar saldırılarında bulunmaktadır.³⁷

3. Din Adamlarına Yönelik Saldırıları

Rusya'nın Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde son dönemde din adamlarına karşı yapılan suikastlerde artış görülmektedir. Aşağıdaki tarihlere ve tabloya baktığımızda durum daha net anlaşılacaktır.³⁸

³⁵ Clark McCauley and Sophia Moskalenko, “Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism”, *Terrorism and Political Violence*, 2008, Sayı 20 (3): 425. 11 Eylül saldırısı bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

³⁶ Clark McCauley, Sophia Moskalenko, *Friction: How Radicalization Happens to Them and Us*, Oxford University Press, London, 2011, s. 35.

³⁷ McCauley ve Moskalenko, *a.g.e.*, s. 428.

³⁸ Ubiystva islamskih deyateley na Cevernom Kavkaze, Kavkazskiy Uzel, 2016, <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/244966/>.

- 6 Ocak 2001: Çeçenistan, Urus Martan'da Bölge İmamı Hasmagomed Umalat
- 9 Ocak 2001: Çeçenistan, Gremençuk Köyü, Cami İmamı Magomed Hasuyev
- 4 Mayıs 2001: Çeçenistan, Şalinskiy Bölgesi, Cami İmamı Hasruddin Matuyev
- 31 Ağustos 2003: Çeçenistan, Vedenskiy Bölgesi, Müftü Şaimana Madogoda
- 5 Ağustos 2006: Karaçay-Çerkes, İmam Abdülkerim Baynamukov
- 8 Ağustos 2006: Karaçay-Çerkes, Mana Ayacı Köyü, Efendilerden İsmail Batçayev
- 25 Eylül 2006: Karaçay-Çerkes ve Stavropol Kray İmamı Ebubekir Kurciyev
- 22 Şubat 2007: Dağıstan, Mahaçkale, Molla Dagir Kaçayev
- 21 Temmuz 2007: İnguşetya, Vaha Vedziyev, (araca bomba)
- 26 Temmuz 2007: Dağıstan, Mahaçkale, Müftü Yardımcısı Kurbanmagomed Ramazanov, (araca bomba)
- 30 Eylül 2007: Dağıstan, Karabudak Bölgesi, Dinî Alim (isim yok)
- 19 Nisan 2009: İnguşetya, Nazran, Molla Musa Esmurziyev
- 1 Mayıs 2009: İnguşetya, Sunjen, Said Hasan Saidibrahim
- 25 Mayıs 2009: Dağıstan, Mahaçkale, Müftü Yardımcısı Ahmet Tagayev
- 14 Temmuz 2009: İnguşetya Abdurrahman Kartayev
- 20 Eylül 2009: Karaçay-Çerkes, İslam Enstitüsü Rektörü, İsmail Bostanov
- 10 Ekim 2010: Tümeni, İmam İsamitdin Akbanov
- 1 Kasım 2010: Dağıstan, Hasavyurt, İmam Baris Salangireyev
- 15 Aralık 2010: Kabardey-Balkar, Nalçik, Anas-hacı Pşihaçev
- 9 Nisan 2011: Dağıstan, Kızılyurt, İmam Magomed Saypudinov
- 10 Temmuz 2011: Dağıstan, Buynak, İmam Magomed Mahdiyev
- 14 Temmuz 2011: Dağıstan, İmam Aşurbek Kurbanov
- 3 Eylül 2011: İnguşetya, Mavladi Buzurtanova
- 15 Eylül 2011: Dağıstan, Buynak, İmam Zaynutin Dayziyev
- 27 Ekim 2011: Dağıstan, Şeyh Sinajuddin İsrailov
- 13 Şubat 2012: Pyatigorsk, Stavropol-Kray Müftü Yardımcısı Kurman İsmailov
- 23 Mart 2012: Dağıstan, Buynask, İmam Gitino Magomed Abdulgaripov
- 28 Temmuz 2012: Dağıstan, Buynask, İmam Magomedkamilya Gamzatova
- 19 Temmuz 2012: Tataristan, Kazan, Müftü İldus Faizov
- 30 Ağustos 2012: Dağıstan, Şeyh Said Efendi.

Tablo 1: Rusya’da Din Adamlarına Yönelik Saldırılar.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	TOP.
Dağış.	-	-	-	-	-	-	3	-	1	1	5	3	13
İnguş.	-	-	-	-	-	-	1	-	3	-	1	-	5
Karaç.	-	-	-	-	-	3	-	-	1	-	-	-	4
Kabar.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Çeçen.	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Tatar.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Stav.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
TOP.	3	-	1	-	-	3	4	-	5	2	6	5	29

Tabloyu değerlendirdiğimizde

- 2007’nin bir dönemeç olarak alınması gerekmektedir; çünkü Çeçen-İçkerya bu dönemde feshedilmiş ve “Kafkasya Emirliği” Umarov tarafından ilan edilmişiyi. 2001-2007 arası dönemde yedi din adamına saldırı düzenlenirken, 2007-2012’nin ortasını kapsayan dönemler arasında 22 saldırı yapıldığı görülmektedir. 2007’den sonra din adamlarına saldırılarda ciddi bir artış olduğu söylenebilmektedir.
- 2004-2012 arasında Çeçenistan’da bu tür bir saldırı olmadığı görülmektedir.
- 2012’de din adamlarına yönelik saldırıların Tataristan ve Stavrapol-Kray’a da sıçradığı fark edilmektedir. Bu durum “Emirliğin” faaliyet alanını genişletmeye çalıştığının bir işaretidir.
- Diğer bir nokta, son 1,5 yılda Dağıstan’da sekiz din adamının öldürülmüş olmasıdır. Bu, direnişçilerin güç ve eylem merkezinin Çeçenistan’dan Dağıstan’a kaydığı tezini doğrulamaktadır.
- Yine son 1,5 yılda 11 din adamına saldırı düzenlendiğini görülmektedir. Bu rakam da “Emirliğin” eylemlerinde bu yönde bir yaklaşım tarzını da benimsediğini, bundan sonra da bu hareket tarzının büyük oranda sürdürüleceğini göstermektedir.

Burada eylemlerin hepsi gerçekten “Emirliğin” içindeki Vahhabi-Selefi gruplar tarafından mı yapıldığı sorusu sorulabilir.

Vahabi-Selefi akımın Kafkas direnişinde giderek etkin bir rol oynamaya başladığı açıktır. Elbette bu gruplar tek ve homojen bir yapıya sahip değildir. Rusya’nın milliyetçi Çeçen direnişini kırmak için bazı Vahabi grupları yönlendirdiği, bu vesileyle direnişte bölünmeye yol açmaya çalıştığı; ya da Rus politolog Aleksandr Dugin’in ifadeleriyle, “ABD’nin El-Kaide’si var, bizim de olmalı” düşüncesinden hareketle, bölgede tabiri caizse, canlı bomba eylemleri yapan, din adamlarını öldüren bir “öcü” yaratarak bölgede istediği her türlü askerî hareket tarzını yapmayı amaçlaması ve Batı’ya da “Bakın biz burada radikal İslam’la mücadele ediyoruz” tezini savunmak için argüman elde etmeye çalışması da açıkça görülmektedir.

Nedeni ister Rusya’nın taktiği, ister “Emirliğin” kendi inisiyatifi olsun, şu an ortaya çıkan tabloda Tataristan, Kabardey-Balkar, Karçay-Çerkes, İnguşetya, Çeçenistan, Dağıstan’da çatışmalar ve operasyonlar yaşanmaktadır. Bu da, Çeçen savaşının kısmen kimlik değiştirerek “Tüm Kuzey Kafkasya’da bağımsız ve birleşik İslam devleti” kurulması amaçlandığı için eylemlerin Tataristan, Kabardey-Balkar, İnguşetya, Çeçenistan, Dağıstan gibi geniş bir alana yayılmasına neden olmuştur.

4. Çeçen İntihar Eylemleri

İntihar saldırılarının altında yatan nedenlerden biri olarak psikolojik faktörleri gösteren Sarraj, ailesinin ya da sevdiklerinden birinin gözünün önünde şiddete maruz kalan gençlerin, ileriki dönemde daha fazla şiddete eğilim gösteren bir ruhaniyete büründüğünü kaydetmektedir. Sarraj, ayrıca şiddet görmenin ileri dönemlerde şiddet göstermek için bir motivasyona neden olduğunu vurgulamaktadır.³⁹ Sarraj ve Açıkgoz’un tespitleri Çeçen intihar saldırılarının motivasyonlarının

³⁹ Eyad El Sarraj and Linda Butler, “Suicide Bombers: Dignity, Despair, and the Need for Hope: An Interview with Eyad El Sarraj,” *Journal of Palestine Studies*, 2002, Cilt 31, Sayı 4, s. 73.

açıklanmasında son derece yararlıdır. Bu noktada ilk olarak “kara dullar” olarak adlandırılan, eşlerini, kardeşlerini ya da babalarını Rus-Çeçen savaşlarında kaybetmiş kadınların intihar eylemlerine yönelme nedenlerine bakmak faydalı olacaktır.

Yaşları 20’yle 30 arasında değişen “kara dullar”, 2000’lerde intihar saldırılarına başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda ilk Çeçen intihar saldırılarının da başladığı dönemdir. Söz konusu tarih Rusya-Çeçenistan arasındaki İkinci Çeçen Savaşı’nın hemen sonrasına denk gelmesi açısından önemlidir. “Kara Dullar” üzerine çalışması bulunan Aleksandra Cavelius, bu profile yönelik şöyle bir tanımlama getirmektedir:

*“Kara dul olarak anılan bu kadın militanlar, Çeçenistan’da çocukluklarından beri yağma, işkence ve tecavüz olaylarıyla yana yaşamışlar. Çoğunun erkek kardeşi, oğlu, babası ya da kocası Rus askerleri tarafından kaçırılmış, eziyet görmüş, katledilmiş. Onları bu şiddet ortamına sürükleyen nedenler, ideolojik olmaktan öte çaresizlikten kaynaklanıyor...”*⁴⁰

Çeçen kadınların ikonası, adına şarkılar bestelenmiş, şiirler yazılmış olan 22 yaşındaki Havva Barayeva, 2000 yılı Haziran ayında Alkan Kala şehrinde bomba yüklü bir kamyonla 27 Rus askerini öldürmüştür. 2003 yılı Mayıs ayında İlaşhan-Yurt yerleşiminde 18 kişinin ölümüne, 145 kişinin yaralanmasına neden olan Şehide Baymuradova’nın 36 kadından oluşan bir hücrenin üyesi olduğu açıklanmıştır. Yine 2003 yılının Temmuz ayında Moskova’daki Krylya (Kanatlar) gençlik festivaline bir intihar saldırısı düzenleyen iki Çeçen kadını ise 16 kişinin ölümüne neden olmuştur.⁴¹

“Kara Dullar”ın intihar saldırılarındaki temel motivasyonlarına bakıldığında, intikam duygusunun ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak bununla beraber söz konusu eylemi gerçekleştirdiklerinde Allah

⁴⁰ Christiane Hoffmann, Çeçenistan’da Kara Dullar, Deutsche Welle, 06.09.2004; <http://www.dw.com/tr/%C3%A7e%C3%A7enistanda-kara-dullar/a-2526067>.

⁴¹ Anne Nivat The Black Widows: Chechen Women Join the Fight for Independence— and Allah, *Studies in Conflict & Terrorism*, 2005, s. 418.

tarafından cezalandırılmayacakları, aksine cennete gidecekleri yönünde yerleşmiş olan inanç, “Kara Dullar” a intihar saldırılarını gerçekleştirebilmeleri için adeta bir ruhsat vazifesi görmüştür.

Rusya topraklarında, özellikle de Çeçenistan başta olmak üzere Kuzey Kafkasya coğrafyasında “Kara Dullar” ile başlayan intihar saldırıları, devam eden süreçte ciddi artış göstermiş ve Çeçenlerin Rusya’ya karşı olan savaşında en önemli saldırı yöntemlerinden biri olma konumuna gelmiştir. Aşağıdaki tabloda, 2000-2016 zaman dilimi aralığında Rusya’da Çeçenler tarafından düzenlenen ve tespit edebildiğimiz intihar saldırıları yer almaktadır.

Tablo 2: 2000-2016 Rusya’da Gerçekleştirilen İntihar Saldırıları.⁴²

Yıl	Ülke/Şehir	Saldırı Sayısı
2000	Çeçenistan	6
2002	Moskova	1
2003	Çeçenistan-Stavropol	3
2004	Moskova-Beslan	3
2009	Çeçenistan	1
2010	Moskova	2
2011	Moskova-İnguşetya	6
2013	Dağıstan	2
2014	Moskova	1
2016	Moskova-Stavropol-Çeçenistan	4

Tablo 2’de görüleceği üzere, Rusya’da 2000 yılına kadar Çeçenler tarafından intihar saldırıları gerçekleştirilmezken, son 16 yılda 29 intihar saldırısının gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu saldırılar ilk yıllarda sadece güvenlik güçlerini hedef alırken, ilerleyen dönemlerde saldırılarda sivillerin de hedef alındığı görülmektedir.

Bu noktada özellikle 2004’teki Beslan saldırısı dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu saldırıda Kuzey Osetya’daki Beslan kasabasında bir okul 30 kadar Çeçen tarafından işgal edilerek ve 18

⁴² Speckhard, Akhmedova, *a.g.e.*, s. 115.

yaşın altında 1000 kadar çocuk rehin alınmış ve okulun her yerine patlayıcılar yerleştirilerek kuşatma iki gün sürdürülmüştür. Okulda kurtarma operasyonu yapmak için hazırlıklar sürerken aniden çatışmaların başlaması üzerine 331 rehine, 11 Rus askeri ve 31 Çeçen savaşı ölmüştür. Beslan olayı, Çeçen militanların yaptığı en büyük hata olarak görülmektedir. Bu olaydan sonra Çeçen davasına her şey rağmen sempati duyanların duygularında onarılamaz bir değişiklik görülmüş, Çeçen direnişçiler için daha çok insan “terörist” sıfatını kullanmaya başlamıştır.

5. Çeçenleri İntihar Saldırılarına İten Nedenler

Çeçenlerin İkinci Rus-Çeçen Savaşı'nın sona ermesinden itibaren intihar saldırılarına başvurmaya başlamalarının üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda Çeçenlerin intihar saldırılarına başvurmalarının temel nedenleri olarak milliyetçilik, radikalleşme, rejim baskısı, intikam duygusu, dinî fanatizm, silah yetersizliği, propaganda gücü gibi nedenler ön plana çıkartılmıştır.⁴³ Konuya dair Birinci Çeçen Savaşı ve İkinci Çeçen Savaşı'nın ardından ülkelerinden göç ederek Türkiye'ye yerleşen ve hâlen Türkiye'de bulunan, yaşları 13 ile 42 arasında değişen 14 Çeçen ile yaptığımız mülakatlar Çeçenleri intihar saldırısına sevk eden temel sebepler konusunda kayda değer bulgular sağlamaktadır.

Mülakat yapılacak Çeçenlerin tespiti sırasında ya kendilerinin ya da yakın ailelerinden insanların Çeçenistan'daki savaflara ya da direniş eylemlerine katılmış olmalarına dikkat edilmiştir. Konunun hassasiyeti ve güvenlik kaygısı nedeni ile mülakatın muhataplarına herhangi bir

⁴³ Aslında 2000-2016 arasında düzenlenen intihar saldırılarını iki evreye ayırmak daha yararlı olacaktır. Çünkü 2007'de Çeçen-İçkerya Cumhuriyeti'nin Doku Umarov tarafından feshedilerek Kafkasya Emirliği'nin ilan edilmesi ile birlikte, Çeçen direnişinin kimliği de değişmiştir. Bu tarihten itibaren sadece Çeçenistan'ın bağımsızlığı değil, tüm Kuzey Kafkasya'da bağımsız İslam devletinin kurulması esas amaç olarak belirlenmiştir. Ancak bu ayırım başka bir çalışmanın konusu olabilecek kadar uzun bir konu başlığı içerdiğinden, burada değinilmemiştir.

imzalı belge doldurulmamış, ses kaydı, fotoğraf ya da görüntü alınmamıştır. Bu noktada şahısların kişisel bilgileri de bizde saklı kalarak, sadece yaşları verilecektir. Mülakat yapılan kişiler “örnek 1”, örnek 2” kodlamasıyla verilmiştir. Katılımcılara “Çeçenistan’da insanların neden intihar saldırısı eylemlerine başvurduğu” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılara diğer vakalardan hareketle herhangi bir örnek neden sunulmamış, cevaplar tamamen kendilerine bırakılmıştır.

Konunun daha ayrıntılı değerlendirmesine geçmeden önce aşağıdaki tablonun incelenmesinde fayda görülmektedir.

Tablo 3: Çeçenleri İntihar Saldırısı Düzenlemeye İten Nedenler.

	Yaş	Birinci Neden	İkinci Neden	Üçüncü Neden
Örnek 1	30	Esir düşmemek	İntikam	Güç ve silah yetersizliği
Örnek 2	42	İntikam	Silah yetersizliği	
Örnek 3	40	İntikam		
Örnek 4	29	Eylem etkisinin fazlalığı	İntikam	Yüksek zarar verme isteği
Örnek 5	23	İntikam		
Örnek 6	13	İntikam		
Örnek 7	32	Silah yetersizliği		
Örnek 8	38	Rejim baskısı		
Örnek 9	41	Silah yetersizliği	Propaganda	Rejim baskısı
Örnek 10	36	İntikam	Rejim baskısı	
Örnek 11	29	Propaganda	Silah Yetersizliği	İntikam
Örnek 12	27	İntikam		
Örnek 13	32	İntikam		
Örnek 14	32	Silah yetersizliği	Propaganda	

Tablo 2’de görüldüğü üzere yapılan mülakatlarda Çeçenleri intihar saldırısında bulunmaya iten nedenler olarak şu cevaplar alınmıştır: İntikam almak, intihar saldırılarının eylem etkisinin fazlalığı (geniş kitlelere kısa sürede ulaşması ve etkilemesi), silah yetersizliği, propaganda etkisi, rejim baskısı, esir düşmemek ve yüksek zarar verme isteği.

Katılımcılardan yedisi, yani %50'si Çeçenleri intihar saldırısında bulunmaya iten birinci neden olarak intikam alma isteğini göstermiştir. İkinci ve üçüncü nedenlerdeki intikam alma cevapları da bu kapsamda birlikte değerlendirildiğinde, 14 kişiden 10'unun intikam alma yönünde bir görüş belirttiğini söylemek yanlış olmaz.

İntikam alma isteğinin ardından gelen ikinci sebep ise silah eksikliği olarak göze çarpmaktadır. Üç katılımcı birinci neden olarak Çeçen savaşçıların ellerindeki silahların yetersiz olduğunu, bundan dolayı intihar saldırılarına yönelmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Yine bu başlıkta da iki kişi, ikinci neden olarak silah yetersizliğini işaret etmiş, bir kişi ise üçüncü neden olarak silah yetersizliğini göstermiştir. Diğer cevaplarda ise biri kişinin esir düşmemek, rejim baskısı ve propaganda etkisini birinci neden olarak öne sürdüğü görülmektedir.

Elde ettiğimiz veriler, özellikle son dönemde literatürde yer alan yayınların aksine, dinî fanatizmin ya da radikal köktencilik'in Rusya'daki intihar saldırıların temel motivasyon kaynağı olmadığını, hatta ilk üç neden sıralaması içine bile giremediğini göstermektedir. Elbette ortaya çıkan bu tablo, dinî radikalizmin bu vakalarda etkisi olmadığı olarak yorumlanamaz. Çünkü bu saha araştırması 14 kişi ile yapılan sınırlı bir kapsama sahiptir. Ancak yine de katılımcılardan hiçbirinin din ya da cihat vurgusu yapmamış olması kayda değerdir.

Bu tespitlerin dışında mülakatlar sırasında öne çıkan bazı noktalar üzerinde durmakta yarar görülmektedir. 13 yaşında olan "Örnek 6"nın sorumuza verdiği cevapta birinci neden olarak intikam alma isteğini göstermesi son derece önemlidir, çünkü ailesinde kayıplar yaşamış olan, işkence ve kötü muameleye maruz kalmış kişiler bulunan "Örnek 6", intihar saldırısını haklı bir gerekçe olarak görmektedir.

Çeçenistan'da bir dönem savaşçılar arasında yer almış olan "Örnek 1"nin de mülakat sırasında kullandığı bir ifade dikkat çekici bulunmuştur. "Örnek 1" düşmana zarar vererek ölmenin, Allah katında intihar olarak değerlendirileceğine inanmadığını kaydetmiştir. Bu ifade dinin şahsi yorumlanmasının nasıl sonuçlar doğurabileceğine dair önemli örnek teşkil etmektedir.

“Örnek 12”nin, “Çeçenistan yönetimi tarafından kendilerine yapılan zulmü ve baskıyı Ruslardan görmediklerini” söylemesi de mülakatlar sırasında elde edilen önemli bir bulgudur.

Mülakat yapılan hemen hemen tüm Çeçenlerin ortak olarak belirttikleri şu nokta ise, kişisel yaşanmışlıkların insanları nasıl radikalize ettiğine dair çok önemli bir veri olarak kabul edilebilir:

“Bizim gözümüzün önünde evlerimizi yaktılar, kadınlarımıza, kız kardeşlerimize saldırdılar, tecavüz ettiler. Bizler yakınlarımızın gözümüzün önünde ölmesini kaldırabiliriz ancak onları gözümüzün önünde işkence edilmesini, tecavüz edilmesini asla kaldıramayız. Bu saldırılarda bulunmayı ne yapacaktık. Bizi 300 yıldır öldürüyorlar.”

6. Analiz

Makalede çalışmamızın kavramsal çerçevesini ortaya koyarken, radikalleşme üzerinde durmuş ve insanları intihar saldırısında bulunmaya iten en önemli nedenler arasında bu faktörün yer aldığını belirtmeye çalışmıştık. Yaptığımız araştırmanın sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, Çeçenleri intihar eylemcisi olmaya iten nedenlerin başında radikalleşmenin olduğu açıktır. Aldığımız cevaplardan yola çıkarak şu tespiti yapmamız mümkündür:

Çeçenler, gerek Rusya yönetimi altında, gerekse Çeçenistan’daki Ramazan Kadirov yönetimi altında büyük zulme maruz kalmış, rejim baskısını çok yoğun bir şekilde üzerlerinde hissetmiştir. Özellikle yakın aile fertlerine gözleri önünde işkence yapılması, evlerinin yakılması, tecavüzler; onurları ve milliyetçi duyguları ile bilinen Çeçenlerin hızlı bir şekilde radikalleşmesine ve bu radikalleşmenin sonucunda da yoğun bir intikam duygusunun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Elbette bölgedeki farklı unsurlar ya da literatürün önümüze koyduğu ekonomik, sosyal, psikolojik, dinî fanatizm, milliyetçilik gibi insanları intihar saldırganı olmaya iten nedenler Çeçen örneğinde göz ardı edilemez. Ancak aldığımız cevaplar tahlil edildiğinde radikalleşme faktörünün diğer tüm etkenleri bastırdığı görülmektedir. Nitekim daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere, ailesinin ya da sevdiklerinden

birinin gözünün önünde şiddete maruz kaldığını gören gençlerin, ileriki dönemde daha fazla şiddete eğilim gösteren bir ruhaniyete büründüğünü, şiddet görmenin ileri dönemlerde şiddet göstermek için bir motivasyona neden olduğunun tespiti, Çeçen intihar saldırıları ile birebir örtüşmektedir.⁴⁴

Sonuç

Bu makalede ulusal ve uluslararası güvenlik çalışmalarında önemli yeri olan intihar saldırıları, bu saldırıların nedenleri, literatürde konuya dair yapılan çalışmalar ve bir vaka çalışması olarak Rusya'da gerçekleştirilen Çeçen intihar saldırıları üzerinde durulmuş, daha önce kullanılmayan bu yöntemin neden son 16 yılda kullanılmaya başlandığı sorusuna cevap aranmıştır.

Bu noktada ilk olarak intihar saldırılarının literatürdeki yeri üzerinde durulmuştur. İntihar saldırganları hakkında tek tip bir profil ortaya çıkarmak oldukça güç olmakla birlikte, literatürde bireyi intihar saldırılarına iten temel faktörler arasında kin, intikam duygusu, dinî fanatizm, ideolojik fanatizm, şiddete maruz kalma, ekonomik ve sosyolojik olarak alt gruplarda yer alma gibi nedenlerin başlıca unsur olarak değerlendirildiği görülmektedir.

İkinci olarak ise intihar saldırıları şiddete varan radikalleşmenin bir sonucu olarak ele alınmıştır. Bireyi intihar saldırganı olmaya iten nedenler bir süreç sonucunda ortaya çıkmakta ve eyleme dönüşmektedir. Bu süreç bazılarında çok uzun olabileceği gibi bazılarında beklenenden daha kısa sürede tamamlanabilir. Ancak her durumda, bireyde yukarıda belirtilen nedenleri ortaya çıkartacak bir şiddete varan radikalleşmenin oluşması beklenmelidir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, her şiddete varan radikalleşme sürecinden geçen kişinin intihar eylemcisi olmayacağı, buna karşılık her intihar eylemcisinin bir şiddete varan radikalleşmeden geçeceği.

⁴⁴ Sarraj and Linda, *a.y.*

Üçüncü aşamada ise yapılan saha çalışması sonrasında, Çeçenleri intihar saldırılarında bulunmaya sevk eden temel neden olarak radikalleşme olgusunun varlığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde temelde Çeçenlerin maruz kaldığı zulüm, şiddet, işkence, tecavüz, rejim baskısı gibi etkenlerin bu insanları radikalleştiirdiği, bu radikalleşmeye de bağlı olarak yoğun bir intikam duygusu ortaya çıkarttığı görülmüştür. İntikam alma duygusunun yanı sıra silah yetersizliği, daha çok zarar verme isteği, propaganda amacı, esir düşme korkusu ve rejim baskısının da Çeçenleri intihar saldırılarına iten motivasyon kaynakları arasında yer aldığı görülmüştür. Öyle ki ortaya çıkan bu intikam duygusu dinî kuralların dâhi insanların kendi içinde buldukları aşırı radikalleşme durumu nedeni ile çok rahatlıkla değiştirilebileceğini göstermiştir.

Çalışmada ulaşılan sonuçların özellikle son dönemde konuya dair literatürde yer alan çalışmalara şu yönde bir katkı sunabileceği düşünülmektedir. Son dönem çalışmalarda ve özellikle de genel olarak intihar saldırılarında, özellikle de bu saldırıyı gerçekleştiren kişi Müslüman bir kimliğe sahip ise, ilk olarak dinî fanatizm ya da radikalizm, İslam'daki cihat anlayışı kavramlarına atıf yapılmaktadır. Hâlbuki bu çalışma göstermiştir ki, Müslüman kimlikleriyle bilinen ve dinî konularda son derece muhafazakâr olan Çeçenleri intihar saldırılarında bulunmaya iten asıl neden dinî radikalizm ya da cihat anlayışı değil, Rusya ile yaşanan savaşlarda ve sonrasında karşı karşıya kaldıkları şiddet ve baskının intikam duygusunu tetiklemesidir. Ayrıca ortaya çıkan bu intikam duygusunun İslam dininin tartışmasız bir şekilde yasakladığı “kendi canına kıyma”, “masum sivilleri öldürme” gibi hükümlerin göz ardı edilmesine neden olduğu da üzerinde durulması gereken önemli bir diğer noktadır.

Summary

Suicide attacks, which play a critical role in national and international security studies, the reasons for these attacks, studies conducted in this respect and the Chechen suicide attacks occurring in Russia as a casework have been addressed in this article; answers have

been sought to the question of why this method that was not used before has started being used in the last 16 years.

First, at this point, the role of suicide attacks in literature has been addressed. Although it is quite difficult to form a single profile for suicide attackers, it could be seen that reasons like hatred, desire for vengeance, religious fanaticism, ideological fanaticism, being subjected to violence, and being present in sub-groups in economic and sociological terms are considered as the main factors in literature that push individuals to commit suicide attacks.

Second, suicide attacks have been addressed as a consequence of radicalism reaching the extent of violence. Reasons that push an individual to be a suicide attacker emerge as a consequence of a process and turns into an action. For some, this process could take a long time to be completed, while for others it could be completed in a shorter period than expected. Yet, in all circumstances, one must wait for radicalism that reaches the extent of violence to appear in an individual that could cause the above-mentioned reasons. The point to which attention must be paid here is that not everyone going through a radicalism process to the extent of violence becomes a suicide attacker; on the other hand, each suicide attacker will go through a radicalism process that reaches the extent of violence.

In the third part, following the field study conducted, the presence of radicalism, as the main reason for causing Chechen suicide attacks, has been identified. Based on the findings obtained, it has been found that factors such as persecution, violence, torture, rape, and regime pressure that Chechens are exposed to causes them to radicalize and this radicalization in effect creates an intensive desire for vengeance. Other than the desire for vengeance, it has also been found that lack of weapons, wanting to cause more harm, propaganda purposes, and fear of being captured as a prisoner and regime pressure are also among the sources of motivation that pushes the Chechens into committing suicide attacks. In fact, this desire for vengeance shows that the extreme radicalization that people find themselves in could even change and justify the acts strictly forbidden by religious rules.

It is believed that the results obtained from the study could contribute to other studies found recently in the literature on this issue in the following way. In the recent studies and particularly in incidents related to suicide attacks, if the person committing the attack is Muslim, references are made firstly to concepts of religious fanaticism or radicalism and jihad perception. However, this study has brought forth that the actual reason pushing the Chechens, known for being Muslim and religiously being extremely conservative, to commit suicide attacks is not religious radicalism or jihad, but their desire for vengeance being retriggered as a result of the violence and pressure that they have been faced with during and following the wars with Russia. Another important point that must be addressed is that this desire for vengeance causes provisions like “taking one’s own life” and “killing innocent civilians” that have been strictly forbidden in Islam to be ignored.

Kaynakça

Kitaplar

- ÇUDİNOV, S.İ., *Terrorizm smertnikov* (İntihar Terörizmi), Flinta, Nauka, 2010.
 BLOOM, Mia, *Dying to Kill: The Allure of Suicide Terror*, New York: Columbia.
 DOBAYEV, İ.P., *Savremenny terrorizm v mire i na Severnom Kavkaze: suşçnost, praktika, opit protiodeystviya* (Dünyada ve Kuzey Kafkasya’da Çağdaş Terörizm), Orientir, 2010.
 MATİŞOV, G.G., Paşçenko İ.V., *Terrorizm kak glavnaya ugroza natsionalnoy bezapasnosti na Yuge Rassii Rostov-na-Donu: İzd-vo* (Güney Rusya’da Ulusal Güvenlik Tehdidi Olarak Terörizm), SKAGS, 2011.
Türkiye ve Terörizm, Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2006.

Makaleler

- AÇIKGÖZ, Reşat, “İntihar Saldırıları: Terör mü Özgürlük Arayışı mı?”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, Yıl: 2013.
 ATRAN, Scott, “Genesis of Suicide Terrorism”, *Science*, 299, 2003.
 AYDIN KOYUNCU, Çiğdem, “Chechen Female Suicide Bombers Within the Framework of Feminist International Relations Approach: An Analysis on the Basis of Contradictions”, *Alternative Politics*, Vol. 3, No. 2, 179-197, September 2011.
 AYDINALP, Halil, “İntihar Eylemlerinde Dinin Anlamı ve Sınırları”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (2009/2), 129-146.

- BANNER, Francine, “Mothers, Bombers, Beauty Queens, Chechen Women’s Roles in the Russo-Chechen Conflict”, *Culture&Society*, Summer/Fall 2008.
- BLOOM, Mia M., “Palestinian Suicide Bombing: Public Support, Market Share, and Outbidding”, *Political Science Quarterly* 119, no. 1 (Spring 2004), 61–88.
- ÇELİK, Oktay, “Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinde Radikalleşme Süreçleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2015/2, Sayı:22.
- HOFFMANN, Christiane, “Çeçenistan’da Kara Dullar”, *Deutsche Welle*, 06.09.2004.
- KALDOR, Mary, “In Defence of New Wars”, *Stability*, 2013.
- KARAOSMANOĞLU, Ali L., “Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8.
- KUSHNER, Harvey W., “Suicide Bombers: Business as Usual”, *Studies in Conflict and Terrorism* 19, no. 4 (1996), no. 120 (Sep.–Oct. 2000), 66–73.
- KURZ, Robert W., Charles K. Bartles, “Chechen Suicide Bombers”, *Journal of Slavic Military Studies*, 20: 529–547, 2007.
- LIND, William, Keith Nightengale, John Schmitt, Joseph Sutton, Gary Wilson, “The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, *Marine Corps Gazette*, 1989, s. 26.
- MOORE, Cerwyn, “Suicide Bombing: Chechnya, the North Caucasus and Martyrdom”, *Europe-Asia Studies*, 2012.
- NİVAT, Anne, “The Black Widows: Chechen Women Join the Fight for Independence—and Allah”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 2015.
- SARRAJ, Eyad El and Linda Butler, “Suicide Bombers: Dignity, Despair, and the Need for Hope: An Interview with Eyad El Sarraj”, *Journal of Palestine Studies*, 31, no. 4 (Summer 2002), 71–76.
- SEVİNÇ, Bilal, “İntihar Bombacıları ve Ölümün Rasyonelleştirilmesi”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 2012, 3 (1): 67-86.
- SPRİNZAK, Ehud, “Rational Fanatics”, *Foreign Policy*, 2000, Sayı 120.
- VOLKAN, Vamık, “İntihar Bombacıları”, *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 4, Sayı 2, 2010.
- Tezler**
- AKDAŞ, Fatih, İntihar Terörizm ve Din, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, 2009.
- ALANYALI, Ali Alp, The radicalization in Chechnya from Nationalist İnsurgency to Islamic Terrorism, Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- AYDINALP, Halil, İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör İlişkisi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008.
- YAŞŞI, Murat, Terör Örgütlerinde İntihar Bombacısı Kişiliği ve Etkinliği, Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Komutanlığı Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı, 2015.

Birinci Dünya Savaşı'nda IV. Ordu Menzilinde Amele Taburları*

Labor Battalions at the World War I in Fourth Ottoman Army Front

Mevlüt KARAGÖZ**

Öz

Bu makale, Balkan Harbi ile başlayan on yıllık harbin içerisinde topyekûn bir harp niteliği kazanan Birinci Dünya Savaşı esnasında cephe gerisinde faaliyet gösteren Amele Taburları hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Ardılı bütün savaşlarda olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda da ordular muharip birliklerini desteklemek amacıyla Amele Taburu benzer teşkiller kurmuştur. Osmanlı Ordusunda da gayrimüslim ve 20-45 yaş aralığı haricindeki Müslim ve harp esirlerinden teşkil edilen Amele Taburları, siperdeki askerlere her türlü harp malzemesini ikmal ve harekâtını kısıtlayacak her türlü arızalı malzemenin tahliye hizmetlerini sağlamak amacıyla geri bölgede her türlü faaliyeti icra etmiştir. Bu faaliyetler, demiryolları ve karayolları ağını genişletmek, bakım ve onarımlarını yapmak; demiryolları ağı için gerekli olan yakıtı temin etmek için odun kesmek ve taşımak; vagon ve kamyonlardan tahmil-tahliye işlemlerini yapmak; hayvan kol ve katarları eksikliğinden dolayı erzak taşımak; çekirge ile mücadele etmek ve ziraat işleri ile uğraşmak gibi çok geniş bir alanı kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Amele Taburları, Suriye ve Filistin-Sina Cephesi, IV. Ordu Komutanlığı, Gayrimüslim Askerler.

* Bu makale, yazarın “Birinci Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri: IV. Ordu Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., e-posta: mevkaragoz18@gmail.com.

Abstract

This article aims to provide information about Labor Battalions getting at rear guard during World War I, as an all-out war in a 10-year war period starting with Balkan Wars. Similar to all consecutive wars, armies in World War I established organizations like labor battalions to support their combat units. In the Ottoman Army, Labor Battalions which consisted of non-Muslims, Muslims out of 20-45age range and prisoners of war, involved in every activity at the rear guard to provide soldiers on the front with war materials and to evacuate any broken material limiting their mobility. These activities have a wide range such as enlarging railway and highway networks, doing maintenance and repair, cutting and carrying woods to provide the fuel needed for railway networks, handling/evacuating from wagons and trucks, carrying foods because of lack of animals, fighting against grasshoppers and dealing with agriculture.

Keywords: *World War I, Labor Battalions, Syria and Palestine-Sina Front, Fourth Ottoman Army, Non-Muslim Soldiers.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda teşkil edilen Amele Taburları, icra ettikleri görevler itibarıyla daha önceki savaşlarda da değişik isimler altında istihdam edilmiştir. Klasik Osmanlı döneminde, geniş anlamda askerî menzillerde, ordu gelmeden önce ordugâhı ve iaşeyi hazırlamaktan sorumlu personel; dar anlamda ise sadece Akıncıların gerisinde yol açmak, köprü tamir etmek ve ordunun geçeceği güzergâhı hazır halde bulundurmaktan sorumlu kazmacılar; III. Selim döneminden itibaren ise istihkâmcılar Amele Taburu benzeri görevleri icra etmiştir. 1851 yılından itibaren aynı işleri yapan Tersane-i Amire esnaf taburlarında, mevcut başıbozuk amele yerine Hıristiyanları da görevlendirilmiş ve gayrimüslimlerin cephe gerisinde askerlik hizmetini yerine getirmelerinin önü açılmıştır.¹

¹ Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, IQ Kültür Sanat

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na kadar cizye vergisi ile askerlikten muaf tutulan gayrimüslimlerin, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte askerlik hizmetini ifa etmeleri hep gündemde olmuş, ancak tam anlamıyla uygulanamamıştır. Bu karmaşaya Ermeniler başta olmak üzere bazı gayrimüslim halkın askerlik hizmetini memnuniyetle karşılaması, bazı reayanın ise olumsuz tepki vermesi etkili olmuştur. Hatta Taşnak Sütyun Cemiyeti, Ermenilerin askere alınması için mitingler dahi düzenlemiş; Meclis-i Mebusan'a, İstanbul'daki Osmanlı ve Manzume-i Efkâr gazeteleri ile Ermeni Patrikhanesine taleplerini iletmek üzere telgraf çekmiştir.² Osmanlı Devleti 11 Ağustos 1909 tarihinde çıkardığı kanunla din ve ırk ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı vatandaşlarına askerlik hizmetini mecburi kılmıştır. Kanunun uygulamaya başlamasıyla, Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunun %25'ini Yahudi ve Hıristiyan askerler oluşturmuştur.³

Birinci Dünya Savaşı öncesi, 14 Mayıs 1914 tarihinde kabul edilen "Mükellefiyeti Askeriye Kanun-ı Muvakkati" ile askerlik hizmeti yeniden düzenlenmiştir.⁴ Meclisin onayı beklenmeden Padişah Mehmet Reşat'ın onayı ile geçici olarak uygulamaya konulan ve Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine intikal eden bu son askeralma kanunuyla, "Sülale-i Ali Osman" dışındaki Osmanlı tabiiyeti taşıyan her erkeğin askerlikle mükellef olduğu ve askerliğin temel bir vatandaşlık görevi olduğu vurgulanmıştır. Kanuna göre, askerlik süresi piyade ve nakliye sınıflarında iki, diğer kara sınıfları, jandarma ve mızıka sınıflarında üç ve bahriye sınıflarında beş yıl olarak belirlenmiştir.⁵ Aynı kanunun 34.

Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 44-47.

² Ayhan Aktar, "I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Ermeni Askerler", *Toplumsal Tarih*, S.255, Mart 2015, 30-38, s. 30-31.

³ Süleyman Beyoğlu, "Ermeniler Amele Taburlarında", *Yeni Türkiye*, 60/2014, *Ermeni Özel Sayısı*, 1-17, s. 2-4.

⁴ Selahattin Karatamu, *TSK Tarihi (1908-1920)*, C. III., Ks. 6, Gnkur ATASE Yay., Ankara, 1971, s. 236-237.

⁵ Osman Köksal, "Osmanlı Devleti'nde Askerliğin Vatandaşlık Mükellefiyetine Dönüşümün Evrimi", *Kuruluştan Günümüze Türk Ordusu-XII. Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, Gnkur. Bşk.lığı ATASE Yay., Ankara, 2009, s. 266-267.

maddesi ile askerlik hizmeti silahlı ve silahsız olarak iki gruba ayrılmıştır.⁶ Balkan Harbi'nde silahaltına alınan gayrimüslimlerin isteksizlikleri, casusluk, itaatsizlik ve firar olaylarına karışmaları, gayrimüslimlerin Birinci Dünya Savaşı'nda silahsız olarak hizmet etmelerine sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında da, Balkan Harbi'ndeki "Hizmet Taburları" benzeri, silahsız hizmet eden her biri ortalama 1000-1500 mevcutlu 90 adet "Amele Taburu" teşkil edilmiştir.⁷ Savaş boyunca yaklaşık 100.000 kişinin görev yaptığı taburların her biri dörder bölüklü olarak oluşturulmuş; tabur ve bölük komutanı olarak Balkan Harbi sonrası emekliye sevk edilmiş ya da hizmete muktedir olamamış ihtiyat subayları atanmıştır.⁸

1. Amele Taburlarının Sınıflandırılması

İhtiyaç duyulan bölgelere sevk edilerek genel maksat tarzında kullanılması planlanan Amele Taburları, yaptıkları görev bölgelerine göre "yurtiçi" ve "ordu menzil taburları" olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, artan ihtiyaç üzerine sayıları 126'ya kadar çıkan Amele Taburlarından 75'i orduların menzil bölgelerinde görev yapmıştır. Orduların kendi numaraları ile adlandırılan bu menzil taburlarından 18'i "Dördüncü Menzil Müfettişliği Amele Taburları" adıyla IV. Ordu'nun konuşlandığı Suriye ve Filistin-Sina bölgelerinde görevlendirilmiştir.⁹ Bunlardan 2., 3., 4., 5., 6. ve 7. taburlar Ulukışla'da; 8., 9., 10., 11., 12., 13. ve 14. taburlar Mamure ile Ulukışla

⁶ Kanundaki bu ayırım Amele Taburları tekilinin yasal dayanağını teşkil etmiştir. Silahlı hizmetten ancak sağlık nedeni ile muaf tutulmak veya hastalık durumu sona erene kadar askerliği tecil etmek mümkün olmuştur. Kendilerine silah verilemeyecek ve cephe geri hizmetlerinde çalıştırılacak olanlara ait kanunda herhangi bir tanımlama yapılmamıştır. Özellikle zanaatkarlıkları ile bilinen Ermeni nüfusun ordu ihtiyacı için cephe gerisinde mal veya hizmet üretebilecek olmaları Amele Taburlarında çalıştırılmaları için en büyük dayanak olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aktar, a.g.m., s.35.

⁷ Beyoğlu, a.g.m., s.2-4.

⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih.003-001a.

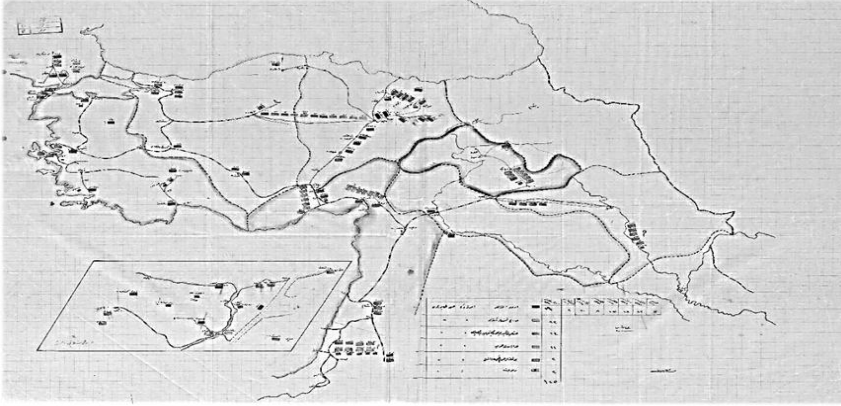
⁹ Yavuz Selim Çeloğlu, Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2018, s. 100-101.

arasında ve üç tabur ise Karapınar ve Kelebek bölgesinde görev yapmıştır.¹⁰ Yurtiçi bölgesinde konuşlu 51 Amele Taburu ise Karargâh-ı Umumi'ye bağlı Şimendifer Şubesi, Askerî Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürlüğü, Levazimat-ı Umumiye Dairesi, Boğazlar Genel Komutanlığı ve Vilayetler emrinde görev ifa etmiştir.¹¹ Osmanlı Devleti'nde gerek yurtiçi gerekse ordu menzilleri emrindeki Amele Taburlarının genel anlamda konuşlandığı yerlere ait harita aşağıdadır.¹²

383

Güvenlik
Stratejileri
Cilt: 15
Sayı: 30

Harita 1: Ordu Menzilleri Amele Taburlarının Yerleri

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, 26 Şubat 1918 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti bu ayrımı daha da belirginleştirmiştir. Karargâhı Umumi Erkan-ı Harbiye Reisi General Bronzart von Schellendorf'un imzaladığı emre göre; Ordu ve Menzil Amele Taburlarına "A Grubu" Amele Taburu; Askerî Demiryolları ve Limanlar Müdürü Umumisi'yle Levazimat-ı Umumiye ve Karargâh-ı Umumi Üçüncü Şimendifer Şubesi emrinde bulunan yurtiçi bölgesi Amele Taburlarına ise "B Grubu"

¹⁰ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1139, Dos. 74, Fih. 11.

¹¹ Çeloğlu, a.g.t., s. 100-101.

¹² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1139, Dos. 74, Fih.11.

Amele Taburu ismi verilmiştir. Emir gereği, A Grubu Amele Taburlarına ait bütün işlemler Menzil Umum Müfettişliği tarafından yerine getirilmiştir. Müfettişlik bu gruptaki taburların durumlarını ve mevcutlarını takip etmiş; bu maksatla bünyesinde Amele Taburu bulunan ordu menzil müfettişlikleri her ayın birinci günü mevcutlarını Menzil Umum Müfettişliğine bildirmiştir. Emrinde B Grubu Amele Taburu bulunan makamlar ise yoklamalarını üç ayda bir Menzil Umum Müfettişliğine bildirmişlerdir.¹³ Ayrıca Karargâh-ı Umumi şubeleri Amele Taburları ile ilgili herhangi bir işlem yapacakları zaman mutlaka Menzil Umum Müfettişliğine bilgi vermekle mükellef kılınmıştır.¹⁴ Bu kapsamda IV. Ordu Komutanlığınca, Amele Taburlarında görev yapan subaylara ait birlikleri tarafından tutulan künye defterleri de Menzil Umum Müfettişliğine gönderilmiştir.¹⁵

Ordu menzilleri emrine verilmiş Amele Taburlarının nizam ve intizamından, zapturapt altına alınmasından, iaşe, teçhiz ve iskânlarından Ordu Komutanlıkları sorumlu olmuştur. Amele Taburları ordu bölgelerinde, ziraat, hasat ve ağaç kesimi gibi görevler için mülkiye emrime verilmiş olsalar bile Ordu Menzil Komutanlıklarına karşı sorumlu kılınmıştır.¹⁶ Ordu Menzil Müfettişlikleri “seyyar orduların harp kuvvetleri ve hareket kabiliyetlerinin muhafazası için, ordunun canlı ve cansız her türlü eksik ve ihtiyacının ikmali; ordunun harekât kabiliyetini kısıtlayacak hasta, yaralı, esir, arızalı malzeme ve harp ganimetleri gibi her türlü madde ve eşyadan tahliyesi için yurt içinden orduya ve ordudan yurt içine mükemmel bir sevkiyatın sağlanması”¹⁷ olarak tanımlanan menzil hizmetlerinin ifası için mevcut sevkiyat yollarını açık ve işler durumda bulundurmak zorundadır. Ordu Menzil

¹³ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 865, Dos. 930, Fih. 2.

¹⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 14, Dos. 69, Fih. 023.

¹⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 172, Dos. 744, Fih. 071-03.

¹⁶ BCA, BEO-DH-EUM-2.ŞB-00009-00106-001.

¹⁷ *Menzil Hidematı Nizamnamesi*, Matbaa-ı Askeriye Süleymaniye, 1911, s. 2; md. 1; Bülent, Durgun, “Sefer Planlarında ve Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2014, C. XIV, 57-96, s.59.

Müfettişlikleri bu görevi kadrosundaki Ordu Menzil ve İnşaat Tamirat Müdürlüklerince yerine getirmiştir. Bu müdürlükler de kendilerine verilen görevi Amele Taburları vasıtasıyla icra etmiştir. Menzil Hidematı Nizamnamesi'nde¹⁸ Ordu Menzil Müfettişlikleri bünyesindeki Ordu Menzil İnşaat ve Tamirat Müdüriyetinin görevi,¹⁹ “Ordu menzil müfettişi tarafından verilen evamir ve talimata tevfikan menzil mıntıkası dâhilindeki inşaat ve tamirat işlerini tanzim eder ve mahiyetinde menzil mıntıkasının vesait ve imtidadisine göre müteaddid inşaat ve tamirat komisyonları bulunur. İş bu komisyonların teşkilatı vakt-i hazerde olduğu gibidir” olarak tanımlanmıştır.

Savaşın başlamasıyla birlikte, ikmal maddelerinin tedarik ve tertibi Harbiye Nezareti'nin Levazımat-ı Umumiye Riyasetine bağlı Levazım Dairesi Başkanlığınca; bunların yurt içi bölgesinden ordu ve kolordu harekât alanındaki birlik iaşe kollarına kadar götürülmesi Menzil Umum Müfettişliğince, Ordu bölgesindeki sevkiyatlar ise Ordu Menzil Müfettişliklerince gerçekleştirilmiştir. Malzemelerin birliklere sevki için, bir kolorduda üç beygir ve bir öküz deposu, dört ekmekçi takımı ve 1200 mevcutlu altı Amele Taburu ile her biri 150 deveden oluşan 10 deve kolunun bulundurulması planlanmıştır.²⁰

¹⁸ *Menzil Hidematı Nizamnamesi*, Süleymaniye'deki Matbaa-ı Askeriye tarafından 1911 yılında, peruj halinde bastırılmıştır. Nizamname, askerî eğitimin düzenlenmesi maksadıyla Osmanlı Ordusunda birkaç kez görev yapan Tümgeneral Freiherr Colmer von der Gotz Paşa, içerisinde Menzil Hidematı Nizamnamesinin de bulunduğu 17 kitap ve risaleyi Almancadan Türkçeye tercüme ettirilmesiyle oluşturulmuştur. İki bölüm halinde yazılan Nizamnamenin birinci bölümünde, menzilin tanımı ve hudutları, Menzil Umum Müfettişliğinin Vazife ve Sorumlulukları, Menzil Umum Müfettişi ile Ordu Levazım Reisi ilişkileri, Menzil Umum Müfettişliğine bağlı olarak görev yapan Ordu Menzil Müfettişlikleri, Sıhhiye Umum Müfettişi, Telgraf ve Posta Umum Müfettişi ile demir ve karayolları hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Ordu Menzil Müfettişliklerinin görevleri, sorumluluk ve kadroları, Ordu Menzil bölgesindeki menzil faaliyetlerinin işleyiş tarzı, menzil nokta, nakliye, cephane parkı komutanlıkları, Ordu Posta ve Telgraf Müfettişlikleri, İnşaat ve Tamirat Müfettişlikleri, menzil ve ordu komutanlıklarına ait ambarlar hakkında bilgiler bulunmaktadır.

¹⁹ “*Menzil Hidematı Nizamnamesi*, s. 41; md. 37.

²⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari*

2. Amele Tabur Personeli

Birinci Dünya savaşı öncesi Osmanlı Ordusunda silahaltındaki personel mevcutlarını artırmak maksadıyla, Müslim-Gayrimüslim ayırımı yapmadan bütün Osmanlı vatandaşlarını kapsayan Seferberliğin ilanının birinci günü, 3 Ağustos 1914 tarihinde, Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu Muvakkati gereği, Harbiye Nezareti'nce Ordu Müfettişliklerine, 1876 yılından evvel doğmuş ve 45 yaşına kadar olan askerlik görevinden müstesna Müslim ve gayrimüslimlerin beş günlük yiyecek ve kışlık elbiseleriyle en yakın askerlik şubelerine gitmeleri konusunda emir verilmiştir.²¹

Ancak emrin yayımlanmasından bir hafta sonra, 11 Ağustos 1914 tarihinde, Harbiye Nezareti'nce vilayetlere ve mutasarrıflıklara ikinci bir emir yayımlanmış; seferberlik münasebetiyle silahaltına alınan gayrimüslim neferlerin zaman kaybetmeksizin ellerindeki silahlarının alınarak yol hizmetlerinde çalıştırılması istenmiştir. Bu kararda, başta Ermenilerin Ruslarla olan yakınlaşmaları olmak üzere gayrimüslimlerin İtilaf Devletleri ile olan ilişkileri önemli rol oynamıştır.²² Bu karara rağmen, 1915 yılının başlarından itibaren Ermenilerin Anadolu'da buldukları bölgelerde Türk ve Müslüman halka yaptıkları malumdur. Başkomutanlık Vekâleti, IV. Ordu bölgesindeki Ermeni askerlerin Diyarbakır, Hatay, Dört Yol ve Halep'te ordudan kaçarak eşkıyalığa başlamaları üzerine, bünyesindeki bütün Ermenileri silahsızlandırarak Amele Taburlarında toplamıştır. Tehcirin başlangıç yeri olan III. Ordu Bölgesinde de Erzurum Mebusu Pastırmacıyan önderliğinde bütün Ermeni subay ve erlerinin Rus tarafına geçerek Türk topraklarına saldırımları sonucunda, kalan Ermeni askerleri yol yapımı ve erzak taşıma işlerinde kullanılmıştır.²³ Amele Taburlarında kullanılan Ermenilerin itaatsizlik ve firarlarına meydan vermemek maksadıyla

Faaliyetler ve Lojistik, C. X, Gnkur Basımevi, Ankara, 1985, s.119; Mutlu, *a.g.e.*, s. 59-60.

²¹ Mutlu, *a.g.e.*, s. 34-40.

²² Zekeriya Özdemir, I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, s. 115.

²³ İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Gnkur ATASE Yay., Ankara, 1992, s. 180-182.

Ordu Menzillerince gerekli tedbirler alınmış; Ermenilerin bulunduğu taburlarda çoğunluk olmamalarına özen gösterilmiş; onların kuruluş teşkilatındaki yerleri, aldıkları görevleri ve künye bilgileri Karargâh-ı Umumiye gönderilmiştir.²⁴

Harbiye Nezareti emrinin uygulanmasıyla, işçi taburları olarak da bilinen Amele Taburları askerliğe elverişli Hıristiyan personelden ve yaşlı Müslüman halktan oluşturulmuştur.²⁵

Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı esnasında Amele Taburlarında istihdam edilen esirlere ait işlemler, "Üsera Talimnamesi"ne²⁶ uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Talimname gereği, ülkenin çeşitli bölgelerinde esir garnizonları kurulmuş; esirlere ait şahsi işlemler Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti İstihbarat Kalemince, esirlerin garnizonlara sevk, iâşe idare ve inzibat işlemleri ile Amele Taburlarında görevlendirilmeleri Menzil Umum Müfettişliğince yerine getirilmiştir. Ancak esirlere ait işlemlerin tek elden ve daha düzenli olarak işletilebilmesi maksadıyla 3 Nisan 1916 tarihinden itibaren Erkan-ı Harp Riyaseti'nce yayımlanan emir doğrultusunda, esirlere ait bütün işlemlerin Menzil Umum Müfettişliğince yerine getirilmiş; Müfettişlik tarafından esirler için tutulan kayıt kuyudat ve künye cetvelleri muntazaman Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti İstihbarat Kalemine gönderilmiştir.²⁷

1916 itibarıyla IV. Ordu bölgesinde, Amele Taburlarının yanında sadece inşaat işlerinde çalışan 14 inşaat taburu bulunmaktadır. Bu taburlara ait personel yoklamaları aşağıda tablo olarak verilmiştir.²⁸

²⁴ BCA:BEO. DH-EUM-2.ŞB-00009-00106-001; BCA:BEO: DH-EUM-2.ŞB-00009-00106-002.

²⁵ Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918)*, Vadi Yay., Ankara, 2004, s. 153.

²⁶ "Üsera Talimatnamesi" 1914 yılında yayımlanmıştır. 28 maddeden oluşan talimatnamede, esirlerin sevk ve idaresi, genel izinleri, ayrıcalıkları ve beslenmeleri, esir komisyonları ve disiplin hususları konularında esirlerin hakları ve bunların hangi şartlarda uygulanacağı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nebahat Oran Arslan, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 47-52.

²⁷ A.g.e., s. 63-64.

²⁸ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 580, Dos. 14, Fih. 003-012.

Tablo 1: 1916 yılı itibarıyla IV. Ordu Bölgesindeki

Tabur İsim ve Numarası	Bulunduğu Mahal	Zabitan						Osmanlı Efradı
		Binbaşı	Yüzbaşı	Mülazım ı Evvel	Mülazım ı Sani	Hesap Memuru	Tabip	
1. İnşaat Taburu	Bilemedik	1	0	1	0	1	1	3030
2. İnşaat Taburu	Taşdurmaz	1	0	1	0	1	0	1535
3. İnşaat Taburu	Kuşçular	0	1	1	0	1	1	1025
4. İnşaat Taburu	Hacı veri	0	1	0	0	1	1	1386
5. İnşaat Taburu	Alçak Gedil	0	0	1	0	0	1	427
6. İnşaat Taburu	Bucak	1	1	0	0	1	0	766
7. İnşaat Taburu	Kelebek	0	1	0	1	0	1	1444
8. İnşaat Taburu	Şekerlide	1	1	0	0	1	1	977
9. İnşaat Taburu	Gariyarbaşı	1	0	0	1	1	1	874
10. İnşaat Taburu	Barbaşı	0	1	1	0	1	0	971
11. İnşaat Taburu	Bahçe	1	0	1	0	0	1	1037
12. İnşaat Taburu	Ayran	0	0	0	1	1	1	947
13. İnşaat Taburu	Aytelli	1	0	0	0	1	0	864
14. İnşaat Taburu	Gürler	1	1	0	0	0	1	724
TOPLAM		8	7	6	3	10	10	16007
TOPLAM		44						
GENEL TOPLAM								20992

Birinci Dünya Savaşında IV. Ordu Menzilinde Amele Taburları

İnşaat Taburu Mevcutları.

Efrad						Yekun	ÖZET BİLGİ
Esir							
Rus	Fransız	İngiliz	Karadağlı	Hintli	Romen		
752	69	136	0	1	0	958	Tabip İngiliz esiridir. İngiliz esirlerden 2'si İtalyan'dır.
302	3	15	0	0	0	320	Esirlerden 1 tabip derdest edilmiştir. İngiliz esirlerden 10'ui İtalyan'dır.
179	2	61	0	0	0	242	İngiliz esirlerden 2'si İtalyan'dır.
404	4	91	0	0	0	499	Tabip İngiliz esiridir. İngiliz esirlerden 2'si İtalyan'dır.
0	0	0	0	287	0	287	Br nefer Karadağlıdır
0	0	3	0	151	0	154	Esirlerden 1 tabip derdest edilmiştir
1	0	7	0	289	0	297	
0	0	1	1	232	1	235	Esirlerden 2'si İtalyan'dır.
0	0	3	0	102	1	106	Esirlerden3'ü İtalyan'dır.
0	0	3	0	205	4	212	Esirlerden3'ü İtalyan'dır.
420	0	25	2	301	0	748	Esirlerden 10'u İtalyan'dır.
1	0	18	0	268	4	291	Esirlerden 13'ü İtalyan'dır.
24	1	12	1	142	0	180	Esirlerden 21'i İtalyan'dır.
0	0	0	0	411	1	412	Esirlerden 2'Si İtalyan'dır.
2083	79	375	4	2389	11	4941	
20948						0	

389
Güvenlik
Stratejileri
Cilt: 15
Sayı: 30

IV. Ordu bölgesinde faaliyet gösteren 14 İnşaat Taburunda 1916 yılı itibarıyla toplam 20.992 personel görev yaptığı görülmektedir. I ve II. Kanal Harekâtına katılan Seferi Kuvvetlerinin mevcudundan fazla olan bu mevcudun %70'i Osmanlı, geri kalan %30'luk kısım ise Müslim ve gayrimüslim esirlerden oluşmuştur. % 30'unu oluşturan esirlerin % 48,3'ünü Hintli Müslüman; %42,13'ünü Rus, %5,57'sini İngiliz, %1,7'si Fransız % 0,22'sini Romen ve % 0,04'ünü de Karadağlı gayrimüslimler oluşturmaktadır. Dolayısıyla toplam mevcudun %87,81'i Müslümanlardan, geri kalanını ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

IV. Ordu Komutanlığı sorumluluğundaki Toros, Güney Toros ve Amanos Komutanlıklarında çalışan 14 İnşaat Taburunun Mart 1917 tarihindeki mevcutları Tablo 2'de gösterilmiştir.²⁹

İnşaat taburlarına ait birer yıl ara ile verilmiş mevcutlar karşılaştırıldığında, 1917 yılında bir önceki yıla göre sadece 611 personel eksilerek 20.381'e düştüğü, ancak genel mevcutların fazla olduğu görülmektedir. Mevcutlardaki asıl değişiklik, 1917 yılında taburlarda çalışan Osmanlı personelinin %52'lik düşüşle 8421'e gerilemesidir. Bunun yanında, 1917 yılında, Osmanlı halkının eksilen kısmını Rum, Ermeni, İtalyan ve diğer milletler oluşturmuştur. Çalışan Müslüman sayısında bir yıl içerisindeki %35'lik bu düşüşe bakıldığında, Müslüman personelin cephelerde ya da cephe yurtiçi bölgelerde zirai faaliyetler başta olmak üzere daha hafif işlerde kullanıldığı değerlendirilebilir.

²⁹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 580, Dos. 14, Fih. 006-002.

Tablo 2: 1917 yılı itibarıyla IV. Ordu Bölgesindeki İnşaat Taburu Mevcutları.

Taburlar	İslam	Rum	Ermeni	Diğer Milletler	İngiliz	Hindli	rus	Fransız	Roman	İtalyan	Karadağlı	TOPLAM
1. Tabur	1756	1286	362	46	60		564	69	1	5		4149
2. Tabur	471	635	91	2	10		114	1	16	10		1350
3. Tabur	312	774	160	11	60		168	2		1		1488
4. Tabur	376	389	255	3	9		501	6		6		1545
5. Tabur	149	126	42	1		239					1	558
6. Tabur	353	255	150	26	3	134	86			1		1008
7. Tabur	762	210	238	28	8	239	76			1	1	1563
8. Tabur	533	97	289	12	2	469				1	1	1404
9. Tabur	541	194	63	2	3	86		1	1	5		896
10. Tabur	1163	227	206	22	4	307		144	6	6		2079
11. Tabur	373	131	120	4	16	248	53			15		960
12. Tabur	542	203	49	39	20	106		1	2	33		995
13. Tabur	666	115	132	24	9	473	26	1		13		1459
14. Tabur	424	154	37	13	1	295			1	2		927
TOPLAM	8421	4796	2194	233	205	2596	1588	81	165	99	3	20381

Yine IV. Ordu bölgesinde faaliyet gösteren 14 Amele Taburuna ait 1917 yılı mevcutları incelendiğinde, günümüzde hâlen tartışma konusu olan Ermenilerin Amele Taburlarında çalışma oranları, 2194 mevcutla, %10 civarındadır. Bu düşük oranda, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki Almanya'nın Ermenilere ve tehcire bakışları etkili olmuştur. Özellikle Osmanlı Ordusunda görev yapan Almanlar, kendileri için son derece önemli olan Bağdat Demiryollarının güvenliği için Rus, İngiliz ve Fransızlarla daima iş birliği içerisinde olan ve "iç düşman" olarak tanımladıkları Ermenilere hiçbir zaman güvenmemiş; IV. Ordu bölgesine doğru tehcir edilen Ermenileri de aynı sebeple demiryollarında çalıştırmaktan uzak tutma gayreti içerisinde olmuştur.³⁰

IV. Ordu bölgesinde faaliyet gösteren İnşaat Taburlarında 1916 yılında %87,81, 1917 yılında ise % 54 oranında Müslüman halk ve esirin çalıştığı tespit edilmiştir. Ali Satan'ın Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı belgelerine dayanarak yaptığı *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları* isimli incelemesinde ise Müslim ve gayrimüslim çalışanlar hakkında çok daha farklı oranlar verilmiştir. Bu çalışmada, I. Ordu Komutanlığına bağlı 15.052 mevcutlu dokuz Avrupa kıtası Amele Taburunda %12,4; 11.134 mevcutlu 10 Asya Kıtası Amele Taburunda %26,3; 5.100 mevcutlu Halep Menzil Müfettişliği Amele Taburunda %37; 7.000 mevcutlu III. Ordu Amele Taburunda %11,8 ve 9.649 mevcutlu IV. Kolordu Amele Taburunda ise %27,6 oranında Müslüman personel görev yaptığı belirtilmiştir. Bu Müslümanlar genellikle artık birinci kademede savaşamayacak 40 yaş üstü kişilerdir.³¹ ATASE belgelerine dayanılarak yapılan her iki incelemenin sonuçları, Erik-jan Zürcher'in, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi* isimli çalışmasında bu taburlarda %75 oranında Ermeni, Süryani ve Rumların çalıştırıldığı ve Müslümanların bulunmadığına

³⁰ Kerem Çalışkan, *Alman Cihadı ve Ermeni Sürgünü, Remzi Kitabevi*, İstanbul, 2015, s. 115-123.

³¹ Ali Satan, *I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, www.turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/dunya-savasinda-amele-taburlari, s. 2 (Erişim Tarihi 22.12.2017).

dair Batı literatüründeki yaygın bir kanaatin doğru olmadığını ispatlamaktadır.³²

3. Kadın İşçi Taburları

Birinci Dünya Savaşı'nda erkek nüfusun büyük oranda cephelerde bulunması, ailelerin yükünü kadınların üzerine bindirmiş; kadınlarda Amele Taburu benzer organizasyonlarda cephe gerisinde faaliyet göstermiştir. Eşlerinin terzi, berber ve sanatkârlık dükkânında çalışan ve ürettikleri ürünleri şehirlere getirerek satan kadın sayısında artış olmuştur. Ekonomik hayatın içerisinde daha fazla yer almak zorunda kalan kadınlar, eksilen iş gücüne katkı sağlamak maksadıyla Kadın İşçi Taburu bünyesinde çalışmıştır. Benzerleri Alman ve Avusturya-Macaristan Devletleri'nde denenerek başarılı sonuçlar alındığından, Osmanlı Devleti'nde de "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi"³³ kurulmuştur.³⁴ Bu Cemiyet'le iş birliği içerisinde oluşturulan Kadın İşçi Taburları, I. Ordu Komutanlığı bünyesinde, Ekim 1916 tarihinden itibaren faaliyetlerine başlamıştır. İşçi Taburunda görevli kadınlar kâtiplik, açıcılık, hastabakıcılık, terzilik ve genel işçilik alanlarında çalışmıştır.³⁵ Deneme amaçlı 10-40 yaşları arasında 200 kadından oluşan Kadın Amele Taburunda, kadınlar maaşlı memurlar ve günlük ücretli işçiler olmak üzere iki farklı grupta hizmet etmiştir. Personelleri arasında tabur ve bölük komutanı, hesap memuru, tabur baş kâtibesi ve

³² Erik-şan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi, 1908-1928*; (Yay. Haz. Ece Tumor, Mehmet Beşikçi, Çev: Ergun Aydınöğlu.), Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, s. 210.

³³ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi 24 Ağustos 1916 tarihinde Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Naciye Sultan'ın teşebbüs ve himayelerinde kurulmuştur. 18-30 yaşlarındaki çocuksuz bayanların katılımı ile hizmet veren tabur, 1917 yılında Çapa'da Nazif Paşa Konağı'nda, Fatih'te Servili Medresesi'nde ve Üsküdar'da Şemsi Paşa'da Darüssinaiyye açmıştır. Binlerce kadının çalıştığı bu yerlerde başta Harbiye Nezareti olmak üzere diğer nezaretlerden de alınan siparişler karşılanmaya çalışmıştır. Bu siparişlerin başında askeri ceket, pamuklu iç çamaşır, gömlek ve yorgan gelmektedir.

³⁴ Mutlu, *a.g.e.*, s.127.

³⁵ Sadık Sarısamam, "Birinci Ordu Kadın İşçi Taburu", *AKDYYK, ATAM*, 22.12.2017, 695-723, s. 695.

kadın bölükbaşlarının yanında ayrıca ziraat ve yol mühendisleri ile revir ve hasta bakıcıları da bulunmuştur. Erkeklere aynı işleri yapmaları planlanan bu taburlar, daha ziyade kendilerine tahsis edilen arazilerde ziraatla meşgul olmuştur. Bu taburlar doğrudan doğruya Ordu Komutanlarına bağlı olarak çalışmış; taburların tayın, taltif ve ihraç gibi konuları Ordu Komutanlıklarınca icra edilmiştir.³⁶

IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'da Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'ne destek vermek için IV. Ordu Komutanlığı bünyesinde "Kadın Amele Taburları" teşkil etmiştir. Bu taburlar genel itibarı ile Çukurova'daki tarım alanlarında görev yapmıştır.³⁷ IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Müslüman kadınlardan oluşturulan Kadın Amele Taburlarından başka, kendi ordu bölgesinde Ermeni göçmenlerin hayat şartlarının kolaylaştırmak maksadıyla kadın göçmenleri askerî imalathanelerde ücretleri mukabilinde çalıştırmış; bunların çalışma şartlarını ve ücretlerini düzenlemek için gerekli tedbirleri almıştır.³⁸ Örneğin, 14 Haziran 1917 tarihi itibarı ile Halep'teki kurum ve okullarda 8951'i göçmen ve 4037'si yerli olmak üzere toplam 12.988 Ermeni personel çalışmıştır. Bunlardan Beyrut'taki atölyelerde Vali Azmi Bey'in himayesinde çalışan 3000 kadın ve genç kıza ordu ambarlarından birer ekmek ve gündelik verilmiştir. Benzer uygulama Şam, Halep ve Birüs'sebi'de ordu ihtiyacı için çalışan sanat erbabına da uygulanmıştır.³⁹ IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın 16 Kasım 1917 tarihinde yayımladığı emirde, kadın işçilerin iase ve ibateleri ile şahsi temizliklerinin Halep Menzil Müfettişliğince sağlanacağı belirtilmiştir. Aynı emirde Ermeni işçi kadınların sağlık muayeneleri Sıhhiye Müfettişliği doktorlarınca yapılacağı, muayene ve ilaç ücreti alınmayacağı ve bu tabur için Menzil Müfettişliğince yapılan bütün

³⁶ Mutlu, *a.g.e.*, s.127-131.

³⁷ Sarısamam, *a.g.m.*, 22.12.2017.

³⁸ Ahmet Tetik, "4.Ordu Komutanlığı'nın Bölgesinde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları", *Ermeni Araştırmaları*, S.30, 2008, 1-21, s. 14-15.

³⁹ Hikmet Özdemir, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler - 4. Ordu'nun İnsani Yardımları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 203-208.

harcamaların IV. Ordu Komutanlığı'ndan isteneceği ifade edilmiştir.⁴⁰

4. Osmanlı Ordusunda Amele Taburlarının Faaliyetleri

Osmanlı Ordusunda Ordu Menzil Müfettişlikleri emrinde görev yapan “A Tipi” Amele Taburları destekledikleri orduların ikmal ve tahliye hizmetlerini tam, zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirebilmeleri ve menzil hizmetlerini yürütülebilmesi maksadıyla geri bölgede ihtiyaç duyulan bütün alanlarda görev yapmıştır. Bunun haricinde, bu taburlar özellikle IV. Ordu menzil bölgesinde Toros ve Amanos tünellerinin açılabilmesi ve Süveyş Kanalı'na doğru demiryolu hattının uzatılabilmesi için yoğunlukla demiryolu ve dekovil yapım faaliyetlerinde kullanılmıştır.

4.1. Amele Taburlarının Genel Faaliyetleri

“A Grubu” Amele Taburları genel anlamda yol, kanal, demiryolu yapım ve onarımı, istihkâm, ağaç kesme, tahıl üretimi ve hasat, iletişim, silah, cephane, ayakkabı üretimi, istasyonlarda tahmil-tahliye faaliyetleri, inşaat işleri, çekirge ile mücadele ve erzak taşıma gibi faaliyetlerde kullanılmıştır.⁴¹ Taburların kullanımları esnasında her defasında ihtiyaca göre farklı yerlerde ayrı görevler verilmesi esas alınmıştır.⁴² Örneğin 14 Kasım 1918 tarihinde lağv edilen Bağdat Hattı 1. İnşaat Taburunun Birinci Dünya Savaşı boyunca icra ettiği faaliyetler şunlardır:⁴³

1. 16 Eylül 1914 tarihinde III. Amele Taburu olarak Antalya'da kurulmuştur.
2. 01 Mart 1915 tarihinde Soma'ya nakil edilmiştir.
3. 27 Mayıs 1915 tarihinde Menemen ve Karşıyaka'ya nakil edilmiştir.
4. 9 Ekim 1915 tarihinde Bandırma bölgesinde yol yapımı faaliyeti için gitmiştir.

⁴⁰ Tetik, a.g.m., s. 14-15.

⁴¹ Avcı, a.g.e., s. 153.

⁴² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 172, Dos. 744, Fih. 071-03.

⁴³ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 865, Dos. 930, Fih. 2-45.

5. 2 Şubat 1916 tarihinde Çanakkale cephesinde Soğanderesi bölgesinde dekovil hattı döşemiştir.
6. 18 Mayıs 1916 tarihinde Re'sulayn şimendifer hattında ve Pozantı Menzil Komutanlığı emriyle Toros İnşaat Hattı şirketi emrinde II. Amele Taburu ismiyle yol yapımında çalışmıştır.
7. 28 Kasım 1916 tarihinden lağv edildiği 14 Kasım 1918 tarihine kadar Bağdat Hattı I. İnşaat Taburu olarak faaliyet göstermiştir.

Amele Taburlarında yol yapım ve onarımında çalışacak usta personel ihtiyacını karşılamak maksadıyla Ermeniler arasından yol inşaatına ve marangozluğu yatkın olanlar, Fırat nehri boyunca yol ve şahtur yapımında kullanılmak üzere seçilerek Fırat Menzil Müfettişliğine gönderilmiştir.⁴⁴ Demiryolları işletmelerinde istihdam edilen ateşçi, makinist ve memurların da büyük bir kısmı Ermenilerdir. Ancak Ermenilerin yanında Rumlar da çalıştırılmıştır.⁴⁵ Yine seferberlik sebebiyle askere alınan gayrimüslimlerden sanat sahibi olanların kendi mesleklerinde çalıştırılması kapsamında, Bitlis merkezindeki gayrimüslim taşçı ustaları kışla inşaatlarında asker olarak çalıştırılmak üzere Bitlis merkezinde bırakılmıştır.⁴⁶

Amele Taburları kısa süreliğine ziraat işlerinde de kullanılmıştır. Adana ve civarındaki pamuk, hububat ve çapa işleri için Hükümet tarafından gönderilen teşviklerin gelmemesi, yöredeki mevsimlik işçilerin askere alınması ve Ziraat Bankası ile Deutsche Bank'dan istikraz taleplerinin karşılanmaması dolayısıyla, mahsulün mahvolmadan zamanında toplanarak nakliyesi için son çare olarak 1000 hayvan ile Osmaniye, Pozantı ve Göynük yollarında çalışan Amele Taburlarından 3000 personel bir aylığına görevlendirilmiştir. Yine hasat yerlerine gönderilmek üzere Ankara-Sivas hattında çalışan ameleler de gerekli yerlere gönderilmiştir. Niğde'de de köylerde ziraatla uğraşacak erkek kalmadığından resmî daireler bir ay süre ile tatil edilip memurlar köylere

⁴⁴ Mutlu, *a.g.e.*, s. 85.

⁴⁵ Mutlu, *a.g.e.*, s. 102.

⁴⁶ M. Abdülhalik Renda, *Hatırat*, (Yay. Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı), YKY Yay., İstanbul, 2018, s. 155.

tohum ekimi için görevlendirilmiştir.⁴⁷ Ancak Amele Tabur personelinin ziraat işlerinde fazla ehil olmamaları işin zamanında bitirilememesine neden olmuştur. Örneğin genişliği 30 zirai⁴⁸ geçmeyen bir yerde 40 kişilik bir Amele Taburu personeli 16 gün çalışmış, ancak işi zamanında bitirememiş ve sonuçta ürüne zarar vermiştir.⁴⁹

Harp esirlerinden Müslüman olanlar 1916 yılından itibaren yol işlerine nazaran daha hafif olan ziraat işlerinde kullanılmıştır. Bu kapsamda, 998 Müslüman esir, Musul'dan Adana'ya ziraat işlerinde kullanılmak üzere sevk edilmiştir. Yine harp esirleri arasındaki sanatkâr fabrikalarda kullanılmış; doktorlardan da Amele Taburlarında tabip olarak ücreti mukabilinde faydalanılmıştır.⁵⁰

Amele Taburları ziraat işlerinin yanında çekirge ile mücadele faaliyetlerinde de kullanılmıştır.⁵¹ Ancak bu taburlar Anadolu'daki çekirge istilaları ile mücadelede çok başarılı olamadığı gibi taburların işlerinde de sorunlar yaşanmıştır. Menzil Umum Müfettişliğine bağlı olarak çalışan Amele Taburlarının işleri Harbiye Nezareti tarafından karşılanması esas alınmıştır. Ancak çekirge ile mücadelede için gönderildikleri yerlerde iş merkezleri bulunmuyorsa, taburların işlerinden mahalli idareler sorumlu tutulmuştur. Bu ise zaten kıtlık çekmekte olan yöre halkını zor durumda bırakmıştır.⁵²

Birinci Dünya Savaşı'nda insan gücü eksikliğinden dolayı, özellikle Anadolu-Bağdat Demiryolu hattının işletilmesi, yol, köprü ve muhtelif inşaatlarda kullanılmak üzere ağaç kesim işlerinde de Amele Taburları kullanılmıştır. Zonguldak ve Ereğli kömür madenlerinden⁵³

⁴⁷ Mutlu, *a.g.e.*, s. 91.

⁴⁸ 55-80 santimetre arasındaki ölçü birimi.

⁴⁹ İhsan Et-Tercüman, *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916*, (Çev. Ali Benli), Klasik Yay., İstanbul, 2012, s. 120-121.

⁵⁰ Avcı, *a.g.e.*, s. 154-155.

⁵¹ ATASE Arşivi BDH: Kls. 1334, Dos. 819, Fih. 3-3.

⁵² Mutlu, *a.g.e.*, s. 96.

⁵³ 18. yüzyıl başlarında Ereğli ve linyit yataklarından çıkarılan kömür Anadolu için yeter seviyededir. Ereğli kömür yataklarından 1896 yılından itibaren işletilen Fransız La Societe Française d'Heraclee (Ereğli Fransız Şirketi) tarafından 1910 yılında yıllık 500.000 tondan

çıkarılan kömürün denizyoluyla sevki Rusların Karadeniz'deki donanmalarınca engellendiği ve Lübnan ve Trablusşam'daki kömür ocaklarının günlük kapasitesi sadece 450 ton olduğu için, Ordunun oduna olan bağımlılığı artırmıştır. IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa demiryolu idarelerinin odun ihtiyacını karşılamak amacıyla Rumkale, Birecik, Lübnan ve Kermel ormanlarına Amele Taburları göndermiştir. Amele Taburları ihtiyacı karşılayacak odunu kesemeyince, IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa önce Depo Alaylarındaki erlerden faydalanma yoluna gitmiş; onlardan da gerekli verimi alamayınca, artan ihtiyaç karşısında bu işi para ve vesika karşılığında müteahhitlere yaptırmıştır.⁵⁴

Nihayet, Osmanlı-Rus Harbi'nde Osmanlı askerinin hayvan eksikliğinden dolayı hayvanlarla beraber top taşıdıkları⁵⁵ gibi, Birinci Dünya Savaşı'nda da Amele Taburları erzak kollarındaki hayvanların yetersiz gelmesi üzerine, harekât bölgesine erzak taşıma faaliyetlerinde kullanılmıştır. Örneğin, III. Ordu bölgesinde, Bitlis'ten Erzurum'a doğru Menzil Müfettişliklerini sorumluluğunda hayvan kızakları ile gerçekleştirilen sevkiyat kış şartlarında zorlaşınca, kızaklar bölge halkı ve bunun da mümkün olmadığı durumlarda Amele Taburları tarafından çekilmiştir. Her bir personel, 10 kilogram kendisi ve 15 kilogram da ordu için olmak üzere toplam 25 kilogram erzakı cepheye ulaştırmıştır.⁵⁶

4.2. IV. Ordu Bölgesinde Amele Taburlarının Yol Yapım Faaliyetleri

IV. Ordu bölgesinde Amele Taburlarının kullanıldıkları faaliyetlerin başında kara ve demiryolu yapımı ile onarımı gelmektedir. Özellikle savaşın başlangıcında III., IV. ve VI. Orduların merkezle neredeyse tek bağlantısı olan Anadolu-Bağdat demiryolu hattının açılmamış olan Toros ve Amanos tünelleri ve ihtiyaç duyulan diğer

fazla kömür üretilmiştir. Edward Mead Earle,, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı, (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 22.

⁵⁴ Mutlu, a.g.e., s. 108-113.

⁵⁵ Bayır, a.g.m., s. 19.

⁵⁶ Renda, a.g.e., s. 158-159.

yolların yapımında bu taburlardan faydalanılmıştır.⁵⁷ Sert tedbirleri ile açık ve net emirler vermesi ile tanınan IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Şam civarındaki yolların zamanında bitirilebilmesi için Şam Valisi Hulusi Bey'e şu emri vermiştir:

“Şimdi Koltuğunuzun altında ne varsa, hepsini masanın üstüne atınız, dedi mühendis şaşırdı, hepsini, hepsini son kâğıda kadar! Ve şimdi karşımda durunuz. Gözlüklü mühendis boş kolları ile dikili kaldı. Size yalnız şunu emrediyorum. Bu yolun o tarihte bitmesi içi ne kadar paraya, ameleye, kazma ve küreğe ihtiyacınız vardır. Gidip dairelere haber vereceksiniz... Yol o tarihte bitmezse sizi son taşların atıldığı yerde idam ettireceğim. Başmühendisin idam edilmediğine tabi şüphe etmezsiniz. Yol saati saatine bitti.”⁵⁸

Ali Fuat Erden de IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın Ordu Erkan-ı Harbiyesi'nden gönderilen emrin sonuna "...O gün yolu otomobille teftiş edeceğim. Otomobil nerede duraklarsa, yolun inşasıyla görevli memur orada gömülecektir." cümlesini eklediğini ve hiçbir mühendisin gömülmediğini belirtmiştir.⁵⁹

IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın üzerinde hassasiyetle durduğu yol yapımları için Bölgesindeki Amele Taburlarınca icra edilen başlıca faaliyetler şunlardır:⁶⁰

1. Aralık 1914 tarihinde, düşman harp gemileri, Mersin'den Gazze'ye ve Ariş'e kadar Suriye ve Filistin arasındaki telgraf hatlarını, şose ve şimendifer köprülerini, iskele ve istasyonlarını, avcı siperlerini ve yollar üzerindeki halka ait nakil vasıtalarını top ve makineli tüfek atışları ile tahrip etmiştir. IV. Ordu

⁵⁷ Cemal Paşa, *Anılarım, 1913-1922*, (Haz: Fahri Parin), Paraf Yay., İstanbul, 2010, s. 319-325.

⁵⁸ Atay, a.g.e., s. 85-86.

⁵⁹ Ali Fuat Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2003, s. 114.

⁶⁰ Mutlu, a.g.e., s. 78-80.

Komutanlığının yurt içi ile bağlantısının devamı için şose ve şimendifer hatları Amele Taburları vasıtasıyla onarılmış, en önemli ikmal noktaları olan Racu-İslahiye-Ma'muriye yolunun yapımı için 40.000 lira para ve üç bölüklü Amele Taburu gönderilmiştir. Yolun daha hızlı yapılabilmesi için Halep ve Adana Vilayetleri ve Cebel-i Bereket sancağı yöre halkı da bu iş için sevk edilmiştir. Yine de yol tamamıyla açılmamış, Dahiliye Nezaretinin önerisi ile İslahiye ve Bahçe kazalarından ameले toplanmasına ve taş nakil etmek üzere de 200 adet öküz ve öküz arabası sevkine karar verilmiştir.

2. IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Ordusunun Anadolu ile tek irtibat noktası olan Pozantı-Tarsus yolu ile İskenderun-Halep arasındaki şose yolun onarımını Amele Taburları marifetiyle yaptırmıştır. Cemal Paşa, bunun için gerekli olan para, alet edevat ve taburları başmühendislerin emrine vererek sekiz ay gibi kısa bir sürede tamamlattır. Böylece IV. ve VI. Ordular için başta mühimmat olmak üzere İstanbul'dan sevk edilen malzemeler Pozantı-İslahiye güzergâhı ile Halep'e kadar sevk edilebilmiştir.
3. İlerleyen tarihlerde Filistin'e bir İngiliz taarruzunu ihtimal dahilinde gören IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Şam-Kunrytra-Cisr-i Binat, Yakup, Teberiyе, Nasıra-Afule- Cünayn-Nablus-Şam-De'ra ve Hayfa şoselerini Aralık 1915 tarihinde her tür otomobilin geçişine müsait hale getirerek Filistin'i Suriye'ye bağlamıştır. Yolların yapımında Mersinli Cemal Paşa ile Şam Valisi Hulusi Bey'i görevlendirmiştir.
4. II. Kanal Harekâtı için Birüs'seba'dan Birüşhasene'ya kadar 150 kilometrelik şose yol Mart 1915 –Şubat 1916 tarihleri arasında Çöl Menzil Müfettişi Albay Behçet Bey komutasında tamamlanmıştır.
5. IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa görev yaptığı esnada, Ordusunun harekât-lojistik imkân ve kabiliyetini artırmak maksadıyla 600 kilometresi yeni inşa ve 450 kilometresi de onarım olmak üzere toplam 1000 kilometreden fazla yol

yaptırmıştır. Bu yolların çoğu Aralık 1915 tarihi itibarı ile tamamlanmıştır. Yol yapımı için her biri ortalama 2000'er mevcutlu 10 Amele Taburu kullanılmıştır. Hizmete açılan bu yollar aşağıda tablo halinde verilmiştir.⁶¹

Tablo 3: Cemal Paşa tarafından Amele Taburları Marifetiyle Yapıtılan ve Onarılan Yollar.

	GÜZERGÂHI VE DURUMU	DURUMU	UZUNLUĞU
1	Şam-Kantra-Cisr-i Binat-Yakup-Teberiyе-Nasıra-Afule	Yeni	55 km.
2	Amman- Eriha	Yeni	170 km.
3	Halilü'r-rahman- Birüs'sebi	Yeni	55 km.
4	Birüs'sebi-Hafirülavce-Birüşasene-Cefr	Yeni	180 km.
5	Kudüs-Yafa	Onarım	62 km.
6	Şam-Beyrut	Onarım	112 km.
7	Zahle-Ba'albek	Onarım	20 km.
8	Reyak-Beyrut	Yeni	11 km.
9	Pozantı-Tarsus	Onarım	78 km.
10	Osmaniye-İntilli- İslahiye-Raco-Katma	Yeni-Onarım	120 km.
11	Halep-İskenderun	Yeni	140 km.
	TOPLAM		1003 km.

Harbin başlamasını müteakip, I., II., III. ve V. Orduların Amele Taburları kendi bölgelerinde faaliyetlerini icra ederken, IV. ve VI. Ordulardaki Amele Taburları Anadolu-Bağdat Demiryolu hattının açık bulundurulması maksadıyla gerektiğinde müştereken kullanılmıştır. 17 Kasım 1915 tarihi itibarı ile IV. ve VI. Ordu Menzil Müfettişliklerinde Alluce, Kasayına, Alluce, Birüs'sebi, Halilü'r-rahman, Salt, Fatire'de (Alluce-Birüs'sebi dekovilleri ve Birüs'sebi-Rahle demiryolları hâlen inşaat halindedir) Amele Taburları ile Bağdat ve Musul'da Amele

⁶¹ Özdemir H, *Cemal Paşa*, s. 328.

birlikleri bulunmaktadır.⁶²

Yine Halep Vilayeti içerisindeki yolların yapımını hızlandırmak amacıyla, 25 Haziran 1917 tarihinde Vilayet sınırları içerisindeki kısmına Kilis Kazası, Adana Vilayeti dahilinde olan kısmına da Hassa ve İslahiye Kazalarındaki ahalinin sevk edilmesi ve Amele Taburlarına dâhil edilmesi Dâhiliye Nezareti'nden istenmiştir.⁶³

1916 yılı Mart ayında, IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, kendi imzasıyla, Başkomutanlık Vekâletine IV. Ordu bölgesinde faaliyet gösteren Amele Taburları ile ilgili ayrıntılı bir rapor göndermiştir. Bu rapora göre hazırlanan tablo aşağıdadır.⁶⁴

Tablo 4: 1916 yılında IV. Ordu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Amele Taburları.

Birlik İsmi	Mevcut	Görevleri
1. Amele Tb.	1752	Birüşhasene- Birinci Habre arasındaki yol inşası
1. Amele Tb.	960	Hafire- Makfibe arasındaki yol inşası
2. Amele Tb.	700	Çöl Komutanlığı emrinde, çölde dekovil hattı döşemek
3. Amele Tb.	--	Personel zayıatından dolayı lağiv edilmiştir.
4. Amele Tb.	--	Personel zayıatından dolayı lağiv edilmiştir.
5. Amele Tb.	765	Hicaz hattı Mısır şubesi başmühendisliğinin emrinde
6. Amele Tb.	650	I.Sefer Kuvvetleri Komutanlığının emrinde seyyar Amele Taburu
7. Amele Tb.	1200	1.Kolordu Komutanlığı emrinde
17. Amele Tb.	1000	1 bölük .Maan Şubesi,1 bölüğü sürekli tamirat için Hicaz İşletme İdaresi emrinde, diğer 2 bölük Şam-Kantara yolunda

⁶² Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, 1985, s. 223-229; Mutlu, *a.g.e.*, s. 61.

⁶³ Mutlu, *a.g.e.*, s. 81.

⁶⁴ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 172, Dos. 744, Fih. 071-03.

18. Amele Tb.	600	Hicaz Hattı Mısır Şubesi başmühendisliği emrinde
Hicaz Hattı Şimendifer Tb.	1344	Hicaz hattı Mısır şubesi başmühendisliğinin emrinde
Mısır Şubesi 3. Şimendifer Tb.	1700	Hicaz hattı Mısır şubesi başmühendisliğinin emrinde
1. Şimendifer Tb	1751	Medine'dedir.
Halep Amele Tb.	300	Hicaz hattı Mısır şubesi başmühendisliğinin emrinde
1, 2, ve 3. Daimi Tamir Bölükleri	500	Birus'sebi--Birüşhasene yolunun sürekli tamirâtı

IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, aynı raporunda Diyarbakır-Bitlis yolu için mevcutları 500 ile 1000 arasında değişen beş adet yeni Amele Taburu teşkil etmeyi planladığını, teşkilinin tamamlanmasına müteakip sevk edileceğini bildirmiştir.⁶⁵

Yurtiçi bölgesi Şimendifer Şubesine emrinde görev yapan dörder bölüklü iki adet “Şimendifer Amele Taburu”, Birinci Dünya Savaşı başlangıcında IV. Ordu bölgesinde bulunan Hicaz Demiryolları hattında kullanılmıştır. Binbaşı Cemil emir ve komutasındaki I. Tabur, Şam-Elula arasındaki ana demiryolu hattında; Binbaşı Şevki emir ve komutasındaki II. Tabur ise Hayfa-Afule-Kudüs-Yafa arasındaki sahil kesimine yakın demiryolu hattında çalışmıştır.⁶⁶ Bu taburların subayları istihkâm sınıfından, erleri Suriye ve Irak halkından seçilmiştir.⁶⁷ Savaşın ilerleyen yıllarında, bir alay komutasında iki taburlu 20 bölükten fazla kuvvet, demiryolu yapımı ve onarımında kullanılmıştır. Bu bölüklerden 15. ve 17.bölükler “Suriye ve Garbi Arabistan Umum Komutanlığı” emrine gönderilerek Suriye demiryollarında görevlendirilmiştir. Harbin sonunda ise, bu birliklerin büyüklükleri altı tabura kadar çıkarılmıştır.

⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 172, Dos. 744, Fih. 071-03.

⁶⁶ Ömer Kamil Günçan, *Demiryollarının Ülke Stratejisine ve Ekonomisine Etkinliği*, HAK Yay., Ankara, 1992, s. 22.

⁶⁷ Mutlu, *a.g.e.*, s. 100.

Bu birlikler harp süresince yaklaşık 250 kilometrelik dekovil hattı inşa etmiştir.⁶⁸ Demiryollarında çalışan Amele Taburları, yeni hatların yapımı yanında tamirlerini de gerçekleştirmiştir. Ayrıca kötü hava şartlarından dolayı kapanan hatların açılması ve kırılan tellerin tamirinde Amele Taburu personeli yanında bölgeden amele tedarikine gidilerek de yapılmıştır.⁶⁹ Amele Taburlarının istihkâmcılık faaliyetleri kapsamında, askeri harekâtın devamı için nehirlerdeki akışları düzenlemek maksadıyla set yapımında kullanılmıştır.⁷⁰

İhsan Et-Tercüman, *Çekirge Yılı-Kudüs* isimli hatıratında, IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın Kudüslü Yahudi ve Hıristiyanları yol yapımı, demiryolu için temel kazılması, sokaklardan çöplerin toplanması gibi zor ve güç işlerde çalıştırılarak küçük düşürdüğünü, buna rağmen Şam bölgesindeki Hıristiyan azınlıkları bölge halkının desteğini kazanmak maksadıyla askerî hizmetten muaf tuttuğunu veya katiplik ve idari işlerde görevlendirildiğini; bu konuda adil davranmadığını iddia etmektedir.⁷¹

IV. Ordu bölgesinde, Ordu Menzil Müfettişliğine bağlı olarak görev yapan Amele Taburlarından eksilen personel, Antep ve Baalbek gibi yerlerde konuşlu Depo Alaylarından tamamlanmıştır. Depo Alaylarından Amele Taburlarına personelin üniformalı olarak sevki istenmiş; ancak bu durumun mümkün olamaması durumunda personel yerel kıyafetleriyle sevk edilmiştir.⁷²

5. Amele Taburlarının Çalışma Şartları, Güvenlik ve İşleri

Amele Taburlarında günlük çalışma mesai saatlerine göre yapılmıştır. Mesai, 06.00-19.00 saatleri arasında ve öğlen arası bir saatlik mola verilerek uygulanmıştır.⁷³ Amele Taburlarında çalışan personele

⁶⁸ Onur, *a.g.e.*, s. 73-80.

⁶⁹ Mutlu, *a.g.e.*, s. 101.

⁷⁰ Avcı, *a.g.e.*, s. 97.

⁷¹ Et-Tercüman, *a.g.e.*, s. 58.

⁷² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 172, Dos. 744, Fih. 071.

⁷³ Alexander Aaronsohn, *Türk Ordusuyla Filistin'de "Bir Yahudi Askerin 1.Dünya*

yaptıkları işlere göre yevmiye ödenmiştir. Hatta Ermenilere daha yüksek ücret ödendiği durumlar da olmuştur. Örneğin aynı taburdaki Ustabası Manok'a 30 Kuruş, Dülger Minyas'a 25 Kuruş, Duvarcı Agop'a 25 Kuruş ve Duvarcı Manok Çakıryan'a 25 Kuruş alırken; Müslüman duvarcılardan Sait oğlu Orhan'a 20 Kuruş, Duvarcı Hüseyin oğlu Hasan'a 23 Kuruş, Duvarcı Ömer oğlu Veysi'ye 27 Kuruş ve Yağcı Muammer oğlu Ömer'e 20 Kuruş ödenmiştir.⁷⁴

Yaptıkları işlerin silahlı olmayı gerektirmemesi, zararlı olabilecekleri kontrol altında tutmak ve düşmana silahlı olarak katılmalarını engellemek maksadıyla silahsız olarak kurulan Amele Taburların güvenliği ve disiplinini silahlı jandarma ve komuta kademesince sağlamıştır.⁷⁵ Savaş koşulları, jandarmanın eksikliği ve taburlardaki rütbeli personelin yetersizliği gibi nedenlerle Amele Taburlarında sık sık saldırılara varan asayiş olayları yaşanmıştır. Bu saldırılar yoğun olarak VI. Ordu bölgesindeki Re'sülayn-Bağdat hattında yaşanmıştır. Bölgedeki yerel Bedeviler, Amele Taburlarına saldırmış; hiçbir şey bulamazlarsa amelelerin yevmiyelerini gasp etmiştir. Bazen de Amele Taburundaki Müslim ve gayrimüslimler arasında küçük çaplı asayiş olayları yaşanmıştır.⁷⁶

Jandarma birliklerinin bulunmadığı yerlerde, IV. Ordu menzil bölgesinde yol yapımı için gayrimüslim askerlerden teşkil edilen Amele Taburlarının güvenliğini bölge halkından oluşturulan silahlı Arap askerleri sağlamıştır. Amele Taburunda göreve başlayan Alexander Aaronsohn, Gaile'ye götürülerek Safed ve Teberiyeye arasında Şam'dan kıyıya bağlantı sağlayan demiryolu hattının kesintiye uğraması durumunda birliklerin karayolundan sevklerinin planlandığı alternatif yol yapımında çalıştırılmıştır. IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Amele Taburlarındaki gayrimüslimleri silahsızlandırmasının yanı sıra, bütün gayrimüslim halkın da şahsi silahlarını toplatmış ve köylerini fiziksel

Savaşı Nottarı, Selis Kitaplar, İstanbul, 2003, s. 42-44.

⁷⁴ Mutlu, *a.g.e.*, s. 163-167.

⁷⁵ Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 6.

⁷⁶ Mutlu, *a.g.e.*, s. 148-149.

olarak koruyan dikenli telleri Kanal Harekâtında kullanmak üzere cepheye sevk etmiştir. Ailelerinin Araplara karşı korumasız kalmasından endişelenen Amele Taburundaki gayrimüslim askerler zamanla firar etmiştir.⁷⁷

Menzillere bağlı olarak görev yapan Amele Taburları, sevk edildikleri yerlerde orduya ait, koğuş ve garnizonlarda konaklamıştır. Bu mümkün olmadığı durumlarda ise taburlar devlet binalarında, evlerde ya da çadırlarda kalmıştır. Amele taburlarının işçileri de, ibateleri gibi, Ordu Menzil Müfettişliklerince karşılanmıştır. Özellikle Toros ve Amanos Dağlarında çalışan Amele Taburlarının işçisinde sıkıntılar yaşanmaması için IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın Dâhiliye Nezareti'nden isteği üzerine Ankara'dan 70.000 kilogram un gönderilmiştir.⁷⁸ Ancak 08 Kasım 1915 tarihinde Pozantı'dan geçen Ermeni göçmenlerin ve civarda çalışan Ermeni Amele Taburlarının sayılarının günlük 4000-5000 kişiyi bulması üzerine, bunların işçilerinin, ikmal erleri gibi Menzil Müfettişliğince değil de, yerel yönetimlerde karşılanması emredilmiştir.⁷⁹ Amele Taburlarına günlük 500 gram ekmek, 150 gram buğday ve 100 gram et verilmiştir.⁸⁰

II. Kanal harekâtının da başarısız olmasını müteakip Seferiye Kuvvetlerinin Beka Çölü'nden çekilmeye başlamasıyla, IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Çöl Menzil Müfettişliğinden 8 Ekim 1916 tarihinde, mevcudu ikmal personeli ile tamamlanmış, kazma, kürek, alet ve edevatı tam bir Amele bölüğünün Amanos yolunun tamirinde kullanılmak üzere trenle İslahiye'ye gönderilmesini emretmiştir.⁸¹ Aynı amaçla 10 gün sonra da Mühendis Remzi Efendi'yi istemiştir.⁸²

Şayet Amele Taburları, Şimendifer Şubesi, Askeri Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürlüğü, Levazımat-ı Umumiye Dairesi, Boğazlar

⁷⁷ Aarensohn, *a.g.e.*, s. 42-44.

⁷⁸ Mutlu, *a.g.e.*, s. 155-157.

⁷⁹ Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 6.

⁸⁰ Özdemir, *a.g.t.*, s. 128-129.

⁸¹ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3222, Dos. 4, Fih. 5-11.

⁸² ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3222, Dos. 4, Fih. 5-12.

Genel Komutanlığı ve Vilayetler emrinde görev yapan “B Grubu” birlik ise, çalışan personele ait kıyafetlerin ilgili şirketlerce karşılanmıştır. Örneğin 12 Kasım 1917 tarihinde Osmanlı Demiryolları İnşaat Müdürü, İnşaat Kıtası Müfettişi Miralay Fuat Ziya Bey ve şirket baştabibi Dr. Lotivet tarafından Halep 3. İnşaat Kısmında çalışan personelin ihtiyacı için hazırlanan raporu Karargâh-ı Umumi 3. Şubeye göndermiştir. Raporda kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı, bölgede çalışan amele ve harp esirlerine verilmek üzere, pantolon ve ceketten oluşan birer takım elbise, birer çift ayakkabı ve birer çift çorap veya ayak sargısı, birer gömlek ve iç don, birer battaniye ve şilte yerine kullanılmak üzere keçeğe ihtiyaç duyduklarını; her birinin fiyatının yaklaşık 15 lira olduğunu, amelenin günlük yevmiyesinin beş kuruş olduğu ve inşaatın tamamlanmasına az bir süre kaldığı dikkate alınırsa amelelerin bu miktarı ödemesinin mümkün görünmediğini belirtmiş ve işin zamanında tamamlanabilmesi için bedeli inşaat masraflarından düşülmek kaydıyla eşyanın askerî depolardan karşılanmasını talep etmiştir.⁸³

Aynı kapsamda, demiryolu yapımında görevli Amele Taburu personelin kullandığı kazma, kürek, el arabası gibi ihtiyaçları da inşaat şirketlerince karşılanmıştır. İnşaat şirketleri, yurtiçinden karşılanamayan ihtiyaçları Almanya’dan temin etmiştir.⁸⁴ Ancak amelelerce istenilen malzemenin temin edilememesi durumunda, ameleler daha az enerji sarf etmek maksadıyla bu malzemeleri kendileri satın almıştır.⁸⁵

Amele Taburlarının yetersiz yaşam ve ağır çalışma koşulları, İngiliz Hükümeti tarafından zaman zaman propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin, demiryolu hattının Birüs’sebi’ye bağlanması için çalışan Amele Taburlarının bulunduğu bölgeye İngiliz savaş uçakları tarafından bildiri dağıtılmıştır. Bildiride, Amele Taburu personeline Türkler tarafından ücret ödenmesi sağlamak ve bölgeyi işgal ettiklerinde hazır demiryolu hattı bulmak maksadıyla, personelin Amele

⁸³ ATASE Arşivi, BDH: Kls. 864, Dos. 923, Fih. 4-5.

⁸⁴ Avcı, a.g.e., s. 155.

⁸⁵ Aarensohn, a.g.e., s. 42-44.

Taburlarının çalışmaya devam etmeleri durumunda İngiliz Hükümetince kendilerine ücretlerinin fazlasıyla ödeneceği duyurulmuştur.⁸⁶

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti ordusunu terhis etmeye başlamıştır. Bu kapsamda yayımlanan bir genelgeyle, 1919 yılı başlarından itibaren silahsız askerler süresiz izinli sayılarak terhis edilmiştir.⁸⁷ İtilaf Devletleri ve gayrimüslim cemaatlerin baskıları sonucu yürürlüğe konulan bu genelge ile, önce Rum ve Ermenilerin, sonra da Yahudilerin Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan beri süregelen askerlik serüveni fiilen sona ermiştir.⁸⁸ Ancak hemen akabinde başlayan Millî Mücadele sürecinde, aynı gerekçelerle; Anadolu'da ayrılıkçı faaliyete girişen gayrimüslimlerin kontrol altına alınarak pasifize etmek ve yol yapımı başta olmak üzere cephe gerisindeki faaliyetlerde kullanılmak üzere yeniden gayrimüslimlerden Amele Taburları teşkil edilmiştir.⁸⁹

6. İngiliz Amele Taburları

Birinci Dünya Savaşı süresince, önceki savaşlarda da olduğu gibi, her devlet cephe gerisindeki faaliyetlerin icrası için artan personel ihtiyacını karşılamak maksadıyla kendi halkından, azınlıklarından ve harp esirlerinden Amele Taburu benzeri silahsız birlikler oluşturmuştur. İngiliz Ordusu da, kendi beyaz askerlerini 10.00-16.00 saatleri arasında çalıştıramadığından, askerleri için ihtiyaç duyulan baraka, demiryolları, bina, iskele, rıhtım, ambar, yem ve yiyecek taşınması, tamirhaneler, kiliseler, oyun alanları, sinema ve dinlenme salonları inşası gibi faaliyetlerin ifası için Kantara Sina'da gönüllülük sistemine dayalı, ücretli “*Egyptian Labour Corps*” yani Mısır Amele Taburlarını

⁸⁶ Et-Tercüman, a.g.e., s. 223.

⁸⁷ Mutlu, a.g.e., s. 167.

⁸⁸ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yay., İstanbul, 2000, s. 171.

⁸⁹ Mustafa Balcıoğlu, “Millî Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Anadolu'da Amele Taburları'nın Kuruluşu”, *TDTD*, İstanbul, Mart 1991, S.51, s. 46-48.

kurmuştur. İlk başlarda 135.000 kişilik mevcutlu bu taburların personel sayısı harekâtın kuzeye kaymasıyla 1916 yılında 10.463'e kadar düşmüştür.⁹⁰

Osmanlı Ordusu Alman mühendisler ve Amele Taburlarının gayretleri ile Ekim 1918 yılında başardığı Haydarpaşa-Nusaybin demiryolu hattının benzerini İngilizler Basra-Bağdat arasında gerçekleştirmiştir. Bu hatta Hintli amelelerden ve Kraliyet mühendislerinden oluşan bir kolordu, Hindistan'dan gönderilen savaş malzemelerini taşımıştır. Ayrıca Bağdat'tan Nasıriye'ye ve Kurna'dan Nasıriye'ye de demiryolu hattı döşemiştir.⁹¹

İngiliz Ordusu, Filistin ve Sina cephesinde teşkil ettiği Mısır Amele Taburları aracılığıyla, moral ve motivasyonu artırıcı bir unsur olarak döşediği su boruları ile siperdeki askerlerine uzanabilecekleri alanlarda bol ve temiz su; oluşturduğu nakliye kollarıyla da çeşit çeşit konserve ve reçel, hatta şık ambalajlı çikolata, limon ve nane şekerleri vermiştir.⁹²

Siperlerde İngiliz askerleriyle karşılaşan Türk askerleri, cephe gerisindeki eşitsizliği bir anda kendi lehine çevirerek, İngiliz Ordusundan İngiliz kısrakları, diş macunu, şekerlemeler ve konserve ele geçirmiştir. Hayatlarında ilk defa diş macunu ile tanışan Osmanlı askeri, bu nane aromalı tadı ilk başlarda yemiş ya da kendi aralarında yüksek fiyata satmıştır. Ancak bundan haberdar olan İngiliz Ordusu konserve el bombası ile tuzaklamış ve Türk askerine zayıf vermiştir.⁹³ Aynı şekilde, I. Gazze muharebeleri sonucunda Mart 1917 tarihinde, beş İngiliz subayı ve 241 er esir alınmış; 40 kadar makineli tüfek, çok sayıda tüfek ile dört otomobil ganimet olarak ele geçirilmiştir. Yalınayak ve yırtık elbiseler giyen Türk birlikleri, bir gecede en iyi İngiliz çizmelerine ve kaputlarına sahip olmuştur.⁹⁴

⁹⁰ İsmet Üzen, *Osmanlı'nın Çöl Yürüyüşü*, Paraf Yay., İstanbul, 2011, s. 459.

⁹¹ Mutlu, a.g.e., s. 108-109.

⁹² Fuat Gücüyener, *Sina Çölünde Türk Ordusu*, Anadolu Türk Kitap Deposu, (basım tarihi ve Yeri tespit edilememiştir.), s. 47-57.

⁹³ Falih Rıfkı Atay, *Zeytinadağı*, Pozitif Yay., İstanbul, 2014, s. 165-166.

⁹⁴ Frederich Freiherr Kress von Kressenstein, *Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe

Sonuç

Ardılı savaşlarda olduğu gibi, topyekûn harbin ilk örneklerinden sayılan Birinci Dünya Savaşı'nda da, devletler siperdeki muharip askerlerin her türlü ihtiyacını karşılamak ve harekâtını kısıtlayacak her türlü malzemeyi tahliye etmek maksadıyla cephe gerisinde faaliyet gösteren silahsız birlikler teşkil etmiştir. Osmanlı Ordusu da, Birinci Dünya Savaşı başlangıcında seferberliğin ilanı ile birlikte ordularının menzil hizmetlerini aksatmadan yürütebilmek maksadıyla Balkan Harbi'ndeki Hizmet Taburlarına benzer Amele Taburları teşkil etmiştir.

Karargâh-ı Umumiye bağlı yurtiçi menzil bölgesinde ve Ordu Komutanlıklarına bağlı ordu menzil bölgelerinde ortalama 1000-1500 mevcutlu olarak kurulan 125 Amele Taburu, gayrimüslimlerden ve 20-45 yaş aralığı hariç Müslim ve harp esirlerinden teşkil edilmiştir. Teşkil edilen bu taburlar, demiryolu ve karayolu ağlarını genişletmek ve bakım onarımlarını yapmak; demiryolları ağı için gerekli odunu kesmek ve taşımak, vagon ve kamyonlardan tahmil-tahliye işlemlerini yapmak, hayvan kol ve katarlarının eksikliğinden dolayı cepheye erzak taşımak, çekirge ile mücadele etmek ve ziraat işlerinde uğraşmak gibi çok değişik alanlarda faaliyet göstermiştir.

Amele Taburlarını günümüzde hâlen tartışma konusu yapan unsur ise, Osmanlı gayrimüslim tebaasının, özellikle de 1915 yılından itibaren III. Ordu bölgesinden IV. Ordunun konuşlandığı Suriye ve Filistin-Sina bölgesine doğru tehcire tabi tutulan Ermenilerin bu taburlarda insanlık dışı şartlarda çalıştırılmış olması iddiasından kaynaklanmaktadır. ATASE ve Denetleme Başkanlığında mevcut belgelerde özellikle IV. Ordu bölgesinde faaliyet gösteren Amele Taburlarına ait mevcutlar incelendiğinde, 1916 yılında Ermeniler ve diğer gayrimüslim Osmanlı tebaasının Amele Taburlarında çalıştırılmadığı görülmektedir. Üstelik 1916 yılında Amele Taburlarında çalışan personelin %70'i Osmanlı, geri kalanı ise harp esiridir. Bu esirlerin yarısına yakın kısmı da Hintli Müslümandır. 1917 yılındaki toplam 20.381 mevcutlu 14 Amele

Taburuna ait yoklamalarda Ermenilerin sayısı 2.194 mevcutla %10 civarındadır. Bu belgelerdeki bilgiler, Amele taburlarında çalışan personelin %75 oranında Ermeni, Süryani ve Rumların çalıştırıldığı ve aralarında Müslümanların bulunmadığına dair Batı literatüründeki yaygın kanaatin doğru olmadığını ispatlamaktadır. Üstelik Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya; Rus, İngiliz ve Fransız destekli Ermenilere güvenmemiş ve onları kendilerince Orta Doğu ve Hindistan'a açılan tek kapı konumundaki Berlin-Bağdat Demiryolu hattından uzak tutmaya çalışmıştır.

Yine bu ispatı daha da kuvvetlendirmek amacıyla IV. Ordu Komutanlığı menziline tespit edilen Amele Taburlarına ait benzer verileri diğer cephelerde görev yapan Amele Taburları için de tespit etmek gerekmektedir. Bunun için konu ile alakalı ATASE belgelerinin tamamını incelenmelidir.

IV. Ordu bölgesinde özellikle Anadolu-Bağdat yolunun açık tutulması için Toros ve Amanos tünellerinden başlayarak çöle doğru demiryolu, dekovil ve karayolu hattı yapımı ve onarımında kullanılan Amele taburlarının iye, ibateleri ve sağlık hizmetleri savaşın ve bölgenin yarattığı bütün imkânsızlıklara rağmen IV. Ordu Menzil Müfettişliğince karşılanmaya çalışılmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte Osmanlı Ordusunda 1919 yılı başlarında lağvedilen Amele Taburları, Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte aynı gerekçelerle yeniden teşkil edilmiştir.

Summary

Much like in consecutive wars, during the World War I, which is regarded as one of the first examples of a full-scale war, the states formed unarmed forces operating behind the battle lines to meet the needs of the soldiers fighting in the trenches and evacuate any obstacles that might hinder their operations. Similar to the Service Battalions in the Balkan War, the Ottoman Army formed Labor Battalions with the declaration of mass mobilization at the beginning of the World War I in order to undertake field services of the Armies without hindrances.

The Labor Battalions, 125 of which were formed with an average of 1000-1500 personnel in the Domestic Field Area under the Central Headquarters and in the Army Field areas under the Army Commands, were comprised of non-Muslims, Muslims excluding those between the ages of 20-45 and prisoners of war. These battalions operated in various fields of work, such as to expand, repair and maintain the railroad and road networks, to cut and carry the wood required for the railroad network, to load and unload to/from wagons and trucks, to carry supplies to the battlefield due to the lack of animal carts and wagons, to exterminate grasshoppers, and to work in agricultural operations.

What makes Labor Battalions a subject of controversy today is the fact that non-Muslim Ottoman citizens, particularly the Armenians, who were subject to deportation since 1915 from the Third Army field to the Palestine-Sina region where the Fourth Army was stationed, were made to work under inhuman conditions in these battalions. When the records of the Labor Battalions, in particular, are investigated with the documents available in Military History and Strategic Studies (ATASE) Directorate and Investigation Directorate, it is seen that no Armenians or non-Muslim Ottoman citizens were made to work in Labor Battalions in 1916. Moreover, 70% of the personnel working in the Labor Battalion were Ottoman citizens and the rest of them were prisoners of war. Half of these prisoners were Indian Muslims. During the inspection of a total of 14 Labor Battalions with a total of 20.381 personnel in 1917, it was recorded that there were 2.194 Armenians, which amounts to 10% of the total. The information within these documents proves that a common belief within the Western literature, which suggests that 75% of the personnel working in the Labor Battalions were Armenians, Assyrians, and Greeks and that Muslims were not present in them, is incorrect. Moreover, Germany, the ally of the Ottoman Empire during the World War I, did not trust the Armenians who were supported by France, England, and Russia, and tried to keep them away from the Berlin-Baghdad railway line, which was the only way into the Middle East and India.

The catering, quartering and health services of the Labor Battalions that were used for the construction of railway, light railways, and road networks, starting from the Toros and Amanos tunnels and expanding

towards the Desert, with the aim of keeping the Anatolia-Baghdad road open in the Fourth Army field, were covered by the Fourth Army Field Inspectorship, despite all the difficulties incurred by the region and the war.

The Labor Battalions in the Ottoman Army were disbanded in early 1919 with the signing of the Armistice of Montrose. However, they were formed again during the beginning of the Turkish War of Independence for the same reasons.

KAYNAKÇA

Arşivler

ATASE ve Denetleme Başkanlığı Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 14, Dos. 69, Fih. 023.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 172, Dos. 744, Fih. 071-03.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 172, Dos. 744, Fih. 071; 071-03.

ATASE Arşivi BDH: Kls. 580, Dos. 14, Fih. 003-012.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 580, Dos. 14, Fih. 006-002.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 864, Dos. 923, Fih. 4-5.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 865, Dos. 930, Fih. 2.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 865, Dos. 930, Fih. 2-45.

ATASE Arşivi BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 003-001a.

ATASE Arşivi BDH: Kls. 1334, Dos. 819, Fih. 3-3.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1139, Dos. 74, Fih. 11.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3222, Dos. 4, Fih. 5-11; 5-12.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

BCA: BEO-DH-EUM-2.ŞB-00009-00106-001.

BCA: BEO-DH-EUM-2.ŞB-00009-00106-002.

Dergiler ve Osmanlıca Yayınlar

Menzil Hidematı Nizamnamesi, Matbaa-ı Askeriye Süleymaniye, 1911.

Kitaplar

AARENSOHN, Alexander, *Türk Ordusuyla Filistin'de-Bir Yahudi Askerin I. Dünya Savaşı Notları*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2003.

ARSLAN, Nebahat Oran, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

ATAY, Falih Rıfki, *Zeytinadağı*, Pozitif Yay., İstanbul, 2014.

AVCI, Orhan, *Irakta Türk Ordusu (1914-1918)*, Vadi Yayınları, Ankara, 2004.

ÇALIŞKAN, Kerem, *Alman Cihadı ve Ermeni Sürgünü, Remzi Kitabevi*, İstanbul, 2015.

- CEMAL PAŞA, *Anılarım, 1913-1922*, (Haz: Fahri Parin), Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.
- EARLE, Edward Mead, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı, (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ERDEN, Ali Fuat, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları I*, T.İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2003.
- ET-TERCÜMAN, İhsan, *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916*, (Çev.Ali Benli), Klasik Yay., İstanbul, 2012.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *TSK Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, Gnkur Basımevi, Ankara, 1985.
- GÜCÜYENER, Fuat, *Sina Çölünde Türk Ordusu*, Anadolu Türk Kitap Deposu, (basım tarihi ve yeri tespit edilememiştir.).
- GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Sertüveni*, Simurg Yay., İstanbul, 2000.
- GÜNÇAN, Ömer Kamil, *Demiryollarının Ülke Stratejisine ve Ekonomisine Etkinliği*, HAK Yay., Ankara, 1992.
- KARATAMU, Selahattin, *TSK Tarihi (1908-1920)*, C.III.,Ks.6, Gnkur ATASE Yay., Ankara, 1971.
- KRESSENSTEİN, von Frederich Freiherr Kress, *Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.
- MUTLU, Cengiz, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler-4.Ordu'nun İnsani Yardımları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.
- RENDİ, M. Abdülhalik, *Hatırat*, (Yay.Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı), YKY Yay., İstanbul, 2018.
- ÜZEN, İsmet, *Osmanlı'nın Çöl Yürüyüşü*, Paraf Yay., İstanbul, 2011.
- SAKARYA, İhsan, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Gnkur ATASE Yay., Ankara, 1992.
- ZÜRCHER, Erik-Jan, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi, 1908-1928*; (Yay. Haz. Ece Tumor, Mehmet Beşikçi, Çev: Ergun Aydınoglu), Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005.
- Makaleler**
- AKTAR, Ayhan, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Ermeni Askerler", *Toplumsal Tarih*, S.255, Mart 2015, ss. 30-38.
- BALCIOĞLU, Mustafa, "Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Anadolu'da Amele Taburları'nın Kuruluşu", *TDTD*, İstanbul, Mart 1991, S.51.
- BEYOĞLU, Süleyman, "Ermeniler Amele Taburlarında", *Yeni Türkiye*, 60/2014, *Ermeni Özel Sayısı*, 1-17.
- KÖKSAL, Osman "Osmanlı Devleti'nde Askerliğin Vatandaşlık Mükellefiyetine Dönüşümün Evrimi", *Kuruluştan Günümüze Türk Ordusu-XII. Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I*, Gnkur Bşk.lığı ATASE Yay., Ankara, 2009.
- TETİK, Ahmet, "4.Ordu Komutanlığı'nın Bölgesinde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları", *Ermeni Araştırmaları*, S.30, 2008, 1-21.

Birinci Dünya Savaşında IV. Ordu Menziline Amele Taburları

SARISAMAN, Sadık, “Birinci Ordu Kadın İşçi Taburu”, *AKDITYK, ATAM*, 22.12.2017, 698-723.

Tezler

ÇELOĞLU, Yavuz Selim, Çanakkale Cephesi’nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2018.

ÖZDEMİR, Zekeriya, I.Dünya Savaşı’nda Amele Taburları, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

Elektronik Yayınlar

SATAN, Ali, *I. Dünya Savaşı’nda Amele Taburları*, [www.turksandarmeniens.marmara.edu.tr /tr/dunya-savasinda-amele-taburlari](http://www.turksandarmeniens.marmara.edu.tr/tr/dunya-savasinda-amele-taburlari), s. 2, (Erişim Tarihi 22.12.2017).

415

Güvenlik
Stratejileri

Cilt: 15

Sayı: 30

YAYIN İLKELERİ

GSD'ye gönderilen makalelerin daha önce yayımlanmamış ve ilgili alan literatürüne katkı sağlayacak derecede özgün olması gereklidir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bir bildiriye dayanan aday makale, ilgili bildiri kitapçığında yayımlanmamış olması ve bu durumun belirtilmesi koşuluyla kabul edilebilir.

Yayımlanmak üzere GSD editörlüğü eposta hesabına iletilen makale metinleri, aşağıda belirtilen şekil şartlarını taşımaları ve konu/ alan açısından uygun bulunmaları halinde alan uzmanı (en az) iki hakeme gönderilir. Hakem değerlendirmelerinin tamamı sunulan çalışmanın değişiklik yapılmaksızın yayımlanması yönünde ise aday makale yayım sırasına alınır.

Dergi editörlerinin ve hakemlerin aday makale metninde biçim, yöntem ya da içerik açılarından değişiklik/ düzeltme talep etmeleri halinde, yazar durumdan haberdar edilir ve en geç 20 gün içinde metni yeniden düzenleyerek iletmesi istenir. Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile cevabi bir yazıyla bildirme hakkına sahiptir. Yazar tarafından hakem raporlarına verilen cevap ve/veya hakem görüşleri doğrultusunda yeniden düzenlenmiş makale metni editörlük ve gerekiyorsa hakemlerce tekrar incelenir. Aday makale, alan uzmanı en az iki hakemin "yayımlanabilir" onayı vermesinden sonra, ilk Yayın Kurulu toplantısına gündemine alınır ve burada alınacak nihai karar sonrası yayımlanır.

Güvenlik Stratejileri Dergisi'nde yayımlanan makale ve kitap incelemelerinde ifade edilen görüşler yazarlarının şahsi bilimsel değerlendirmeleri olup, mensup oldukları kurum ve kuruluşlar ile derginin yayımcısı olan Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü ve Millî Savunma Üniversitesi'nin kurumsal görüşü niteliğini taşımaz.

Makale ve Kitap İncelemesi Metin Şekil Esasları

1. GSD'nin yayın dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce, Fransızca ve Almanca makale ve değerlendirme yazıları da yayımlanabilir. Türkçe makalelerin imla ve noktalamasında Türk Dil Kurumu kurumsal web sayfasında erişilebilen güncel sözlük ve yazım kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
2. Gönderilen makale metninin azami hacmi 12.500 kelime (öz, *abstract*, kaynakça, özet ve dipnotlar dâhil) olmalıdır.
3. Kitap incelemelerinin azami hacmi 4000 kelime olmalıdır. Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır. Çalışmanın sonuna incelemeyi veya tanıtımı yapan yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi yazılmalıdır. İnceleme, kitapta ortaya konulan en önemli noktaları öne çıkararak, çalışmanın dil, üslup, yöntem, teorik yaklaşım ve kavramsallaştırma, bulguları destekleyen kanıtlar ve ulaşılan sonuçların ilgili alana katkısı açılarından eleştirel olarak tartışılması şeklinde kaleme alınmış olmalıdır.

4. Türkçe makalelerin başlık ve metinleri arasında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış azami 150 kelimelik öz ile beş anahtar kelime yer almalıdır. Öz, makalenin kaleme alınma amacını, yöntemini, hipotezini/araştırma sorusu, bulguları ve sonucunu kısaca belirtmelidir. Ayrıca makalenin sonunda 750 kelimeyi geçmeyecek şekilde Türkçe ve İngilizce geniş özete yer verilmelidir. Geniş özet, özde yer verilen hususlara ilâve olarak vurgulanması gerekli görülen noktaları, tartışmaları ve makalenin genel akışını içermelidir.

5. Yazar adı, makale başlığının altına yazılmalı; yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

6. Metinler Times New Roman karakteri kullanılarak, 11 puntoda ve 1,5 satır aralığına sahip olacak şekilde yazılmalıdır. Dipnotlar ise 9 punto ve 1 aralıklı yazılmalıdır.

7. Paragraf özellikleri hizalama iki yana ve satır aralığı 1,5 şeklinde olmalıdır. Sayfa numaraları ise altta verilmelidir.

8. Makalelerde kullanılacak altbaşlıklar koyu yazılmalı ve rakam ile numaralandırılmalıdır.

9. Dipnotlarda atıflar aşağıdaki şekillerde verilmelidir.

9.1. Kitaplar: Kitaplara yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, *eser adı*, (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer, yayımlandığı tarih ve sayfa numarası aşağıdaki örneklerle uygun olarak sırayla verilecektir.

Tek yazarlı kitap: Henry Kissinger, *Dünya Düzeni*, (çev. Sinem Sultan Gül), Boyner Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 14-16.

İki yazarlı kitap: George Friedman ve Meredith Friedman, *Savaşın Geleceği-21. Yüzyılda Güç, Teknoloji ve Amerikan Dünya Egemenliği*, (çev. Enver Günsel), Pegasus Yayınları, İstanbul, 2015, s. 114.

Çok yazarlı kitap: Pınar Bilgin vd., *Türkiye Dünyanın Neresinde?-Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anılar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 19.

Çeviri: Walter Isaacson, *Steve Jobs*, çev. Dost Körpe, Domingo Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 540.

Yazar bilgisi verilmemiş kitap: “Türkiye ve Dünyada Yükseköğretim”, *Bilim ve Teknoloji*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1994, s. 81.

Çok ciltli kitap: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), Cilt: 1, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 100.

9.2. Makaleler: Makalelere yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, “makale adı” (varsa çeviren), *yayımlandığı süreli yayının adı*, yayımlandığı yıl, cilt no (Romen)/sayı, dergide yer aldığı sayfa aralığı, alıntının yapıldığı sayfa numarası aşağıdaki örneklerle uygun olarak sırayla verilecektir. Ansiklopedi maddelerine yapılan atıflarda da makalelere atıf şekli kullanılacaktır.

Tek yazarlı makale: R. Kutay Karaca, “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, 2008, Cilt: 1, 219-245, s. 220.

Derleme kitaplar ve bildiri kitaplarında bölüm/makale: Engin Avcı, “Türkiye’de Terörizm ve Terörizmle Mücadele”, Gökhan Sarı ve Cenker Korhan Demir, (ed.), *Güvenlik Bilimlerine Giriş*, Jandarma Basımevi, Ankara, 2015, 281-310, s. 305.

9.3. Konferanslarda Sunulan Tebliğler: Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, 4-8 Ekim 1999*, Cilt: I, TTK Yayını, Ankara, 2002, s. 14.

9.4. İnternet Dergisinde Makale: Hasan Kopkallı, “Does frequency of online support use have an effect on overall grades?”, *The Turkish Online Journal of Distance Education*, <http://tojde.anadolu.edu.tr/> (Erişim Tarihi: 18.11.2009).

9.5. Tezlere yapılan atıflarda yayımlanmamış tezlerin başlıkları için italik kullanılmayacaktır. Yazar adı ve soyadı, tezin adı, tezin derecesi, tezin yapıldığı kurum ve enstitü, yapıldığı yer ve tarih, sayfa numarası aşağıdaki şekilde verilecektir.

Atasay Özdemir, Uluslararası Sistemdeki Etkin Aktörlerin İran’ın Nükleer Programına Yaklaşımları, Doktora Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 53.

9.6. İnternet üzerinden erişilebilen açık kaynaklara yapılan atıflar, aşağıdaki örneğe göre yapılacaktır.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm> (Erişim Tarihi: 14.07.2010).

10. Aynı kaynağa yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, age (adı geçen eser), agm (adı geçen makale) ve agy (adı geçen yayın) ifadesi ve sayfa numarası kullanılmalıdır. Aynı yazarın birden fazla eseri kullanılıyorsa yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, eserin yayım tarihi, age ifadesi ve sayfa numarası yazılmalı; yazarın aynı tarihli birden fazla eseri kullanılıyorsa, eser tarihinin yayına a, b, c harfleri konularak atıf yapılmalı ve bu durum kaynakçada da belirtilmelidir.

11. Ekler yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği ve kaynağına dair kısa bilgi yer alacaktır. Tablo ve şekiller (grafik dâhil), Ekler kısmında verilebileceği gibi metin içerisine de yerleştirilebilir. Metin içerisinde verilmeleri durumunda tablo ve şekiller kendi içinde sıralanarak numaralandırılmalı (Tablo: 1, Şekil: 2 gibi) ve gerek bu numara gerekse tablonun/ şeklinin içeriğine dair tanıtıcı başlık tablonun/ şeklinin üst orta kısmında verilmelidir. Tablo, şekil, grafik ve resim için alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

12. Aday makale metinlerinin sonlarında, alfabetik sıra ve alıntı türüne (kitaplar, makaleler, internet kaynakları vs.) göre tasniflenmiş kaynakça verilmesi gerekmektedir. Bu kaynakça makalenin yayımlanması durumunda metinde yer almayabilir, makale değerlendirme sürecinin hızla yürütülebilmesi için kullanılır.

SUBMISSION GUIDELINES

Articles submitted to the Journal of Security Strategies (JSS) shall not be previously published and shall be authentic in a way that it will contribute to literature of the relevant field. Articles based on presentations submitted in scientific meetings may be accepted for evaluation, provided that they have not been published in the proceedings of the meetings and that the authors indicate it so.

If the article submitted to the e-mail address of the editorial board comply with the formatting principles presented below and is found to eligible in terms of subject/field, it is sent to (at least two) referees who are experts in the field. If all the referee reviews approve the article to be published without any change, the candidate article in question is taken to the list of articles to be published.

If the editors or the referees request changes/corrections in the article in terms of format, method or content, the author is notified of these requests and is asked to edit the article within 20 days at the latest. In the event that he/she does not agree with these requests or some parts of them, the author has the right to report them by presenting his/her reasons in a written reply to the editorial board. The author's response to the requests of changes/corrections and/or the article which has been edited by the author in accordance with the requests of changes/corrections are revised by the editors and, if necessary, by the referees again. After the article gets "publishable" approval from at least two referees who are experts in their fields, it is taken to the agenda of the next meeting of the Editorial Board and gets published after the final decision to be taken in this meeting.

Opinions expressed in the articles and book reviews published in the JSS are the personal scientific evaluations of the authors and are not, in any way, the institutional views or opinions of their own organizations/institutes or of the Atatürk Institute of Strategic Studies or Turkish National Defense University.

Formatting Principles for Articles and Book Reviews

1. The publication language of JSS is Turkish. However, articles written in English, German, and French may also be published. The texts submitted shall be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression.
2. The article submitted shall have maximum of 12,500 words including abstract, summary, bibliography, and footnotes.
3. The book reviews shall have maximum of 4000 words. Title information of the book reviews shall include the name of the book reviewed, the author, the city of publication, the publication house, the publication year and the ISBN number. Name of the reviewer, his/her title, institution, and e-mail address shall be written at the end of the review.

The reviews shall be written by pointing out the most important points outlined in the book and also in the form of critical discussion on the book's language, style,

methodology, theoretical approach and conceptualization, evidences supporting the findings and results obtained.

4. The articles shall be submitted with the abstract no longer than 150 words and five keywords. The abstract shall include purpose, method, hypothesis/question and findings of the article and present the conclusion reached in the article shortly. The article shall also have a summary no longer than 750 words at the end of the text. The summary shall include the points and arguments which are considered to emphasize and the general outline of the article, in addition to the points pointed out in the abstract.

5. Name of the author shall be placed under the title of the article; his/her title, place of duty and e-mail address shall be indicated in the footnote with (*) in 9 type size. Footnotes for other explanations shall be provided both in the text and at the bottom of the page in numbers.

6. The type character shall be Times New Roman, 11 type size, line spacing 1,5, footnotes in 9 type size and with single line spacing.

7. Paragraphs shall be justified and line spacing shall be 1.5. Page numbers shall be placed at the bottom of the page.

8. Subheadings shall be written in bold and given numbers.

9. References in the footnotes shall be given as specified below.

9.1. Books: For references to the books, name and surname of the author, *name of the book*, (volume number, if available), (translator, if any), publisher, place of publication, date of publication, and page number shall be given in accordance with the following examples.

Books with single author: Henry Kissinger, *World Order*, Penguin Press, New York, 2014, pp. 23-30.

Books with two authors: George Friedman and Meredith Friedman, *The Future of War-Power, Technology and American World Dominance in Twenty-First Century*, St. Martin's Pres, New York, 1996, p. 113.

Books with more than two authors: Pınar Bilgin et al, *Türkiye Dünyanın Neresinde?-Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anılar*, Koç University Press, İstanbul, 2015, p. 19.

Translated books: Walter Isaacson, *Steve Jobs*, trans. Dost Körpe, Domingo Publication, İstanbul, 2011, p. 540.

Books with name or editor non-specified: "Türkiye ve Dünyada Yükseköğretim", *Bilim ve Teknoloji*, TÜSİAD Publication, İstanbul, 1994, p. 81.

Publication with more than one volume: Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Bertay), Vol: 1, Eren Publication, İstanbul 2000, s. 100.

9.2. For references to the articles, name and surname of the author, "name of the article" (translator, if any), *name of the periodical in which it is published*, year of publication, volume no./issue no., page range in the periodical, and page number of the reference given shall be given in accordance with the following examples. Entries from encyclopedias shall be given reference as if they are articles.

Article with one author: John C. Grene, “Reflections on the Progress of Darwin Studies”, *Journal of the History of Biology*, 1975, Vol: 8, 243-273, p. 270.

Chapter/Article in compilation books: Engin Avcı, “Türkiye’de Terörizm ve Terörizmle Mücadele”, Gökhan Sarı and Cenker Korhan Demir, (ed.), *Güvenlik Bilimlerine Giriş*, Gendarmerie Publishing House, Ankara, 2015, 281-310, p. 305.

9.3. Presentation in Conference: Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 4-8 October 1999*, Vol: I, TTK Publishing, Ankara, 2002, p. 14.

9.4. Article from Internet Journal: Hasan Kopkallı, “Does frequency of online support use have an effect on overall grades?”, *The Turkish Online Journal of Distance Education*, <http://tojde.anadolu.edu.tr/> (Access date: 18.11.2009).

9.5. For reference to the theses, no *italics* shall be used for titles of non-published theses. Name and surname of the author, name of thesis, degree of the thesis, institution or institute to which the thesis is presented, place and date of the thesis, page number shall be given in accordance with the following example.

Atasay Özdemir, The Approaches of the Major Actors in the International System to Iran’s Nuclear Programme, Ph.D. Thesis, Turkish War Colleges, Strategic Research Institute, İstanbul, 2013, p. 53.

9.6. References to the open sources accessible via Internet shall be given in accordance with the following example.

The Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, Official Web Site, “Agreement between Turkey and Ukraina”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm> (Access date: 14.07.2010).

10. References for the same publication shall be made by writing down the name and surname of the author, *ibid*, and page number. If more than one publication from the same author is to be referenced, name and surname of author, year of publication, *ibid*, and page number shall be used. If more than one publication with same year of publication from the same author is to be referenced, letters a, b, c, and so forth shall be used after year of publication, and it shall also be stated in bibliography.

11. Attachments (documents) shall be presented at the end of the text and brief information as to the content and source of the document shall be presented at the bottom of it. Tables and figures (including graphics) may be presented within the text of the article as well as in the attachments. If they are to be presented within the text of article, tables and figures shall be organized and numbered according to their own types (e.g. Table:1, Figure:1, etc). Along with the number of the table or figure, an informative title for the table or the figure shall be written on the top center of it. If tables, figures, graphics or pictures are quoted from somewhere else, the source shall be referenced.

12. Resources shall be sorted alphabetically and according to their types (books, articles, internet resources, etc.) in a bibliography at the end of the article. This bibliography may not to be included in the article, if the article is accepted as “publishable”, but it is used to speed up the evaluation process.

